

NEUS & KO OP ZOEK NAAR HET VERZWEGEN NIEUWS

Een voorstelling van Toneelwerkgroep PROLOOG uit Eindhoven

Samenstelling en uitvoering: Jeanette van Aalen, Bonki Bogaerts, Tatjana Brinkman, Marlies Hamelynck, Rik Hanké, Otto Honders, Huub Huben, Ton van de Nieuwenhuyzen, Jan de Rooy, Dries Smits, Jan Smeets, Frans de Vette, Loek Zonneveld en de leden van de Nijmeegse studententoneelgroep Tejater Teneeter: Bart Vaessen, Thérèse-Sophie de Wit en Willern van Erp.

Verder werkten mee: Ad Odijk, G.L. Twee, Remy Poppe, Centraal Aktiecomité Rijnmond, Ton Regtien, Themagroep Noord van het Instituut voor Sociale en Bedrijfspsychologie van de Groningse Rijksuniversiteit, Anthony Bijnen, Hans Boot, Mieke de Rooy, Jannie Uitterlinden, Liesje de Leeuw, Chris van Beek, Cis van Helmond, Egbert Peeters, Peter van den Hoven, leerlingen van de derde LTS te Eindhoven en van de hoogste klas van de R.K. Basisschool aan de Fredericklaan te Eindhoven.

De voorstelling is gemaakt voor de leerlingen van de zesde klas van het basisonderwijs en de eerste klas van het voortgezet onderwijs (de leeftijd van 11 tot 14 jaar), en hun onderwijzers en docenten. Bij deze voorstelling hoort voor de leerlingen een krant, voor het lerarenkader een uitvoerige brochure.

Inhoudsomschrijving van deze brochure:

1. **De school op zoek naar het verzwezen nieuws.** Een inleiding op de voorstelling en op de brochure: over de informatieverstrekking op onze scholen; over de informatie die ontbreekt, waarom die ontbreekt en hoe dat kan veranderen.
2. **Andere informatie in de school: waar halen we het vandaan?** Een inventarisatie van „andere” leermiddelen, experimenten en projecten en wat kritische noten daarbij.
3. **Materiaal en lessen.** Om u het zoeken naar andere informatie wat makkelijker te maken: informatie over Groningen, de Rijnmond, over buurten, over Indochina en over leven en werken van arbeiders. Het is voor een deel ons eigen studiemateriaal, dat ten grondslag ligt aan de voorstelling.
4. **Veranderingen in het werk in de klas.** Wat concrete suggesties om in de klas deze nieuwe informatie te hanteren.
5. **Bijlagen:** over ouderparticipatie; een arbeidsproject voor de zesde klas; informatie over het werk van Tejater Teneeter, een Nijmeegse groep, die naar aanleiding van onze voorstelling op de Nijmeegse basisscholen spellessen zal geven.

De prijs van deze brochure is fl. 7,50 en is te bestellen bij PROLOOG, Willemstraat 72, Eindhoven (telefoon 040-510236).

Druk: Grosfeld-Offset, Berlicum.

DE SCHOOL EN HET VERZWEGEN NIEUWS

begeleidingsbrochure deel 1

DE SCHOOL OP ZOEK NAAR HET VERZWEGEN NIEUWS

of: hoe de school nu dingen verzwijgt, waarom dat gebeurt en hoe dat kan veranderen

Proloog wil eigenlijk ook een paar dingen tegen U zeggen. U, meneren en juffrouwen waar de kinderen les van krijgen.

Zo'n voorstelling van Proloog is best aardig. Nog aardiger zou het zijn als ie ook doorwerkte in de klas, in de school. Als er iets mee gebeurde. Niet dat u nou twee kinderen naar Groningen en de Rijnmond moet sturen. Maar wel dat de informatie in het stuk een rol gaat spelen in uw dagelijkse praktijk.

Makkelijk praten, zult u zeggen. En dan heeft u gelijk. Tenminste, als we het bij die vage vraag laten. We willen evenwel proberen wat meer te doen. Deze brochure is speciaal voor het onderwijskader geschreven, om er iets mee te doen en te **kunnen** doen. Maar eerst willen we u toch vertellen, **waarom** we eigenlijk het stuk en de brochure gemaakt hebben, hoe en door welke ervaringen we tot die dingen zijn gekomen. Daarna

willen we u wat hulpmiddelen bieden om in de klas mee te werken. Laten we ze maar even „kapstokken” noemen. Want uitgewerkte lesjes moet u van ons niet verwachten. Eerst het waarom. Daar gaan we dan.

1. De school draait om de werkelijkheid heen en liegt er maar wat op los

Nou, nou, zult u zeggen. Is dat nou wel waar? Wij denken van wel. Maar we zullen het uitleggen. In de eerste plaats denken we dat volwassenen helemaal niet zo'n zin hebben om de kinderen de werkelijkheid te laten zien zoals ze is. Ze houden de waarheid nog wel eens achter. In een boekje van een Amerikaanse onderwijzer, John Holt, dat gaat over de vraag of mislukte kinderen nou een onoverkomelijk probleem vormen of niet, zegt hij daar iets over. We hebben er een stukje uit overgenomen.

„Wij, volwassenen, zijn vaak niet eerlijk tegenover kinderen en het minst van alles op school. Wij vertellen hun niet wat wij denken, maar wat wij vinden dat zij zouden moeten denken of wat anderen ons vertellen dat zij zouden moeten denken. Wij zijn zelfs niet zo eerlijk als ons binnen het raam van bestaande invloeden van ouders, politici en andere activiteiten op dit gebied mogelijk wordt gemaakt. Zelfs op de minst controversiële terreinen bieden wij de kinderen in ons onderwijs, boeken en dictaten een oneerlijk en vertekend beeld van de wereld. Wij voelen ons helemaal niet verplicht om tegenover kinderen eerlijk te zijn. Wij denken zelfs dat het onze plicht is niet de waarheid te zeggen, maar datgene wat onze zaak het beste dient. In dit geval is dat de zorg dat kinderen opgroeien tot het slag mensen dat wij van hen willen maken. Als een leugen beter voor hen is dan liegen we en vaak hebben we die verontschuldiging niet eens nodig, dan liegen we gewoon omdat dat voor ons beter uitkomt. Erger nog, wij zijn niet eerlijk omtrent onszelf, onze eigen beperkingen, zwakheden, vooroordelen en motieven.”

Dus, hoé eerlijk we ook zijn en goed onze bedoelingen ook kunnen wezen, toch houden we dingen achter, omdat **wij** vinden dat het niet goed is voor de kinderen. Ook in school. Daar gebeurt het nog veel grootser en veel bewuster. Natuurlijk staan er een heleboel eerlijke mensen voor de klas, goede onderwijzers die weten dat ze met kinderen omgaan, levende wezens, geen dood materiaal dus. Die zich bewust zijn van hun grote verantwoordelijkheid. Dat is allemaal prima. Maar toch

Op school moet je **leren**. Wat dat precies is blijft onduidelijk, ook al hebben duizenden mensen er

al tienduizenden definities van gegeven. Laten wij het maar simpel zó zeggen: „Leren is: weten hoe de wereld, waar je als kind al in zit maar waar je straks nog veel meer mee te maken krijgt, in elkaar zit, hoe alles werkt. En wat je in die wereld moet doen om het er straks ook een beetje prettig te hebben.” Het is dus: goed kijken en luisteren en om je heen alles in je opnemen. Het is dus ook: kijken of luisteren of er iets niet klopt, en dan onderzoeken hoe het **anders** en beter kan. Want als je zelf aan het leren bent, om het later een beetje prettig te hebben, en je ziet dat andere mensen die al geleerd hebben het helemaal **niet**

prettig hebben, dan moet dat wel even onderzocht worden.
Dat, vinden wij, heeft allemaal met leren te ma-

ken. Vinden de mensen in het Nederlandse onderwijs dat nou ook?

leerling (steekt haar vinger op): Mijnheer, ik heb een artikeltje uit de krant geknipt, waarin verteld wordt dat veel Surinamers in Nederland geen werk en geen huis kunnen krijgen vanwege hun huidskleur. Mag ik dat even voorlezen?
onderwijzer: Nee, nou gaan we rekenen. . . .

We gaan even in de cijfers duiken. Van de cijfers die Proloog gebruikt wordt meestal beweerde dat ze vals zijn en onjuiste voorlichting geven. Dat is niet waar. Ook deze keer komen de cijfers van een betrouwbare bron: de Nederlandse Onderwijsinspectie. Ja, en als die niet meer betrouwbaar is.... Op scholen staat meestal in het leerplan wat een school formeel onder leren verstaat. De doelstellingen van het onderwijs staan er dus in. De inspectie heeft uitgezocht dat 50% van de Nederlandse onderwijzers dat leerplan nog nooit heeft

gezien. 62% vindt dat er in dat leerplan een aardige opsomming staat van wat de kinderen moeten kennen, maar meer ook niet.

Je vraagt je dan af, hoe de onderwijzers dan aan hun ideeën en uitwerkingen over leren op school komen. Dat heeft de inspectie zich ook afgevraagd. 35% van de onderwijzers rommelt zelf maar wat aan; 41% baseert zich op de leerboekjes en de rest luistert naar het hoofd der school. Het grootste deel kijkt dus naar de leerboekjes. Dat zijn wij toen ook gaan doen.

2. Wat leren we op school?

De kinderen moeten op de basisschool erg veel leren kennen en kunnen. Als we bijvoorbeeld eens kijken naar de tekst van het nieuwe (voor)wetsontwerp voor het basisonderwijs (dat tijdelijk in de ijskast is gezet), dan zien we wat ze allemaal moeten: ten eerste moeten er een aantal elementaire dingen geleerd worden. Dat zijn dan het leren omgaan met getallen (**rekenen**, tegenwoordig **wiskunde**), leren je eigen **taal** (en mis-

schien straks ook Engels) te **schrijven, lezen, spreken**. In de wetenschap heeft men voor dit alles de term **culturele en instrumentele vaardigheden** bedacht.

Vervolgens moeten de kinderen leren hoe de wereld in elkaar zit en wat de dingen om hen heen allemaal wel niet met elkaar te maken hebben. Hoe de dingen en de mensen per plaats verschillen (**aardrijkskunde**), hoe de mensen van vroeger en van nu verschillend zijn (**geschiedenis**), hoe de

levende wezens en de dode dingen met elkaar te maken hebben en in elkaar zitten (**natuurkunde** en **biologie**) en hoe de mensen alles hebben geregeld (**maatschappij-verkenning**, **verkeer** etc.). Om het voor de kinderen „gemakkelijker“ te maken is er in de ladenkast van ons onderwijs voor ieder probleemgebied een lade vrijgemaakt. Die laden noemen we **vakken**; het opmerkelijke van de vakken is dat ze meestal weinig of niks met elkaar te maken hebben in het onderwijs (terwijl **buiten de**

schoolmuren alles met alles te maken heeft) en dat ze voornamelijk dienen om de kinderen veel te laten **onthouden** en **leren**.

Daartussendoor doet de school ook nog iets aan **persoonsvorming** en wel door „vrijheid“ toe te staan in de **creatieve vakken** en in de **lichamelijke oefening**. Maar als men die „vrije“ vakken voor het karretje van de **kennis-** en **vaardigheidsvakken** kan spannen zal men dat zeker niet nalaten.

Wij zijn nu even speciaal geïnteresseerd in de **vakken** waarin de kinderen kennis en inzicht in de wereld om hen heen krijgen. Want over de kennis en het inzicht in de wereld om ons heen gaat ook ons stuk. Wat wordt er bijvoorbeeld in de boekjes over ons wereldje, ons Nederland gezegd? En vooral: wat wordt er verteld over onze „welvaart“, onze fabrieken en over de mensen die daarin werken?

3. De welvaartstaat

In al die boekjes gaat men er van uit dat wij in een welvarende maatschappij leven. Als je je als eenling maar flink inspannt en goed hard werkt, dan heb je altijd wel een kans om het ver te

schoppen. Want we zijn allemaal gelijk. Van hoog tot laag, over ons allen is sinds de verschrikkingen van het nazi-tijdperk de welvaart neergedaald. En we profiteren er allemaal van.

Vroeger was dat allemaal niet zo. In andere landen, ver van ons vandaan is dat trouwens **nog** niet zo. Maar dat is de keerzijde van de medaille. Het was vroeger slecht, het is elders niet plezierig, vergeleken daarmee valt het bij ons, hier en nu, best mee. Laten we eens in de boeken bladeren.

Wij nemen een stukje over uit een boekje van Bill Venema, dat **Levend verleden** heet. Hij schrijft erboven: **Wat wij hebben verworven**.

„Veel van wat vroeger onmogelijk was vinden we nu geheel vanzelfsprekend. Maar het is goed te weten dat we dat vanzelfsprekende naveel strijd en moeite hebben verworven. De tijd dat arbeiders nog als onvolwaardige burgers werden beschouwd is voorbij.

Al verdient niet iedereen evenveel, er is toch een minimum loon, zodat niemand armoe hoeft te lijden. Iedereen, rijk of arm, krijgt gelijke kansen om te studeren en om „hogerop“ te komen. De strijd voor vrijheid van godsdienst, voor de gelijkstellingen van man en vrouw, voor een normale werktijd, ligt ver achter ons. Zieken en bejaarden krijgen steun. Vroeger was een kleine groep rijk en leefde een grote groep in armoede. Na de tweede wereldoorlog is dat veranderd. Vrijwel ieder neemt nu deel aan de welvaart. Een auto, wasmachine, koelkast of vakantie in het buitenland is nu voor grote groepen mensen bereikbaar geworden.”

We kunnen niet alles uit de schoolboeken bespreken — hoewel dat best illustratief zou zijn — maar we pikken er telkens iets uit. Het is uitgerkend dat 40% van de kinderen in de lagere school uit arbeidersgezinnen komen. Kinderen zijn van geschoolde en niet-geschoolde handarbeiders uit fabrieken of kleine bedrijfjes. Op de lagere technische scholen is dat percentage een stuk hoger, evenals op de huishoudschool, de land- en tuinbouwschool en bijv. het LAVO. In het middelbaar onderwijs is het weer een stuk minder; maar aan de eisen die daar aan de kinderen gesteld

worden, kunnen handarbeiderskinderen om allerlei redenen ook slecht voldoen. Er zijn veel arbeiderskinderen in de school. Laten we eens nagaan wat die school vertelt over de werkplaats en de situatie van veel vaders van de schoolkinderen.

Eerst een stukje uit een boek van mijnheer Henri Arnoldus, die zijn leven vult met het schrijven van schoolboeken. In deeltje 6A van zijn geschiedenisboek **Van oude en nieuwe tijden** staat een stuk over arbeiders:

„De arbeiders sloten zich aaneen tot vakverenigingen. Dat waren verenigingen die voor hun rechten moesten opkomen. Zoals je weet bestaan er ook in onze tijd veel vakverenigingen. Ze hebben heel wat te vertellen. Daarover lees je vaak in de krant of er wordt op de TV over gesproken. . . ”
„Doordat in de fabrieken allerlei goedkope produkten gemaakt werden konden ze nu hun woningen wat gezelliger en gerieflijker inrichten. In de fabrieken werden katoenen stoffen gemaakt. Die waren veel goedkoper dan linnen stoffen. Er kwam goedkopere boter: de margarine. De huisvrouwen konden nu zeil, zeep, papieren behang, kleedjes en vloerbedekking kopen.”

De school is soms net de televisie of de krant: die zijn niet solidair met de mensen die verdrukt worden. Nee. . . . die zijn „objectief”. . . .

Natuurlijk, je hoeft de zaken niet ellendiger voor te spiegelen dan ze zijn, maar een paradijs beschrijven terwijl een groot deel van de Nederlandse bevolking het zeer zeker **niet** prettig heeft, dát kan toch ook niet.

Uit het keurige blad **De Haagse Post** van 8 sep-

tember 1971 namen we twee stukjes over, om te illustreren hoe slecht onze boekjes ons informeren.

Ten eerste het netto jaarinkomen van mijnheer Hamer, een van de 300.000 vaders die het minimumloon verdient.

NETTO JAARINKOMEN VAN HET GEZIN HAMER:

6x uitkering van f 610,—	f 3660,—
6x uitkering van f 690,—	„ 4140,—
Kinderbijslag 1 kind	„ 524,16
Vakantietoelage	„ 320,18
Totaal ontvangsten	<u>f 8544,34</u>
Vaste lasten per jaar:	
Huur, 12x f 98,50 en 12x f 17,50 voor huur garage	f 1392,—
Gas en licht, reinigingsrecht	„ 577,92
Verzekeringen:	
W.A. voor auto, brommer en kinderen;	
levensverzekering, begrafenisverzekering, glas, tentverzekering	„ 470,30
Schoolgeld José en Ben, boekengeld en schrijfgeld	„ 395,—
Aanvulling ziekenfonds	„ 45,—
ANWB	„ 27,50
Kijk- en luistergeld	„ 75,—
Twentse Courant	„ 85,20
Televizier	„ 39,—
Lidmaatschap vakbond, gereduceerd tarief	„ 57,60
Totaal vaste lasten	<u>„ 3164,52</u>
Besteedbaar voor voeding, kleding etc.	f 5379,82
Per week	„ 103,48
Per dag	„ 14,74

Per 1 juli werd de uitkering aangepast. De verhoging was niet onaanzienlijk, zoals uit de gesplitste inkomenscijfers valt af te leiden.

In datzelfde blad komt ook een stukje voor over de werkeloze Peter Vogel (56 jaar). Zomaar een van die vele werkelozen in ons land:

Halverwege dit jaar is de nood zo hoog gestegen dat Vogels vrouw (50) zich meldt voor een baantje als seizoeninpakster bij de plaatselijke ijsfabriek. Achttien weken lang staat zij van 's middags half drie tot 's avonds elf uur achter een lange tafel. Ze is soms zo uitgeput (haar huishoudelijke plicht jaagt haar ook in die tijd om 6.30 uur uit bed) dat ze dagen niet kan praten. De verdiensten verzoeten niet alleen de ellende, die houden haar ook op de been. Het gemiddeld netto-loon bedraagt f 170,— per week. „Van dat geld hebben we een nieuwe wasmachine gekocht en een fiets voor m'n vrouw. We hebben onze schulden betaald en we kochten zelfs een radio. Schoenen en kleren werden vernieuwd en er staat nu nog f 500,— op de bank. Reserve voor de belasting, want die zullen we wel moeten betalen. Weet u hoeveel?”

De boekjes proberen ons wijs te maken dat die dingen nu nog uitsluitend heel erg vroeger of heel erg ver van ons vandaan voorkomen. Maar niet

meer in ons welvarende Nederland. Zelfs in de opdrachten die de kinderen moeten maken klinkt dat door.

OPDRACHTEN

30. Nederland is een welvaartsstaat. Denk maar eens aan de huisvesting, de kleding, de voeding en het verkeer. Maak deze vijf zinnen af.

Nederland is een welvaartsstaat, want
 Nederland is een welvaartsstaat, want
 Nederland is een welvaartsstaat, want
 Nederland is een welvaartsstaat, want
 Nederland is een welvaartsstaat, want

31. Schrijf de zinnen over en zet erachter: ontwikkelingsland (O.) of welvaartsstaat (W.). Gebruik er je woordenboek bij.

Ze werken met primitieve gereedschappen. Ze rijden in mooie auto's. Ze kunnen de bodemschatten niet exploiteren. Er is veel machinale produktie. Er zijn veel analfabeten. Er is een goede medische verzorging. Er zijn te weinig artsen.

(Uit: MENSEN IN DE WERELD 1a, Welvaart en armoede).

Veel arbeiders wonen in 1870 in krotten en verdienen weinig. Na 1900 krijgen ze het veel beter. Hier volgt een vergelijking tussen de omstandigheden van een arbeider in 1870 en die van een arbeider van nu.

Arbeiders	
1870	Nu
krotten	goede huizen
klompen	
kale vloeren	
.....	
.....	

Toelichting voor de onderwijzers.

De informatie wordt afgesloten met een vergelijking tussen de positie van de arbeider van nu en die van ong. 1870. (Vakantie, pensioen.) Duidelijker moet uitkomen dat de tegenwoordige arbeiders ook iets zijn gaan bezitten (de sociale wetten komen later aan de orde).

Uit: HOE HET IS/HOE HET WAS. Brinkkemper en Van Duinen, Uitgeverij Thieme.

4. Gewone mensen hebben nooit bestaan

Ergens in 1971 werd er in het Rijksmuseum een tentoonstelling gehouden over onze vaderlandse geschiedenis. Een journalist ging daar naar toe,

maar was verbaasd dat hij er zoveel hoge pieten uit de geschiedenis tegenkwam en zo weinig „gewone mensen“. Hij schreef er dit over:

„Het was de steeds wisselende „establishment“, de graven, de hertogen, de koningen, de keizers, de regenten en kooplieden, de stadhouders en ministers die hun conterfeitsels en historische voorwerpen aan het nageslacht overdroegen. Want de boeren en ambachtslieden, de soldaten en matrozen, de scheepstimmerlieden en de kanonniers, de metselaars en de bakkers hadden geen geld om hun portret te laten schilderen, zij kregen geen nationale geschenken en eredegens. Zij waren de naamlozen, de onbelangrijken.“

Onze boekjes zijn niet beter dan die tentoonstelling. Geschiedenis wordt gemaakt door de legeraanvoerders die een land groot maakten, resp. naar de knoppen hielpen of die zich verdienstelijk maakten bij het uitmoorden van enige tien-

duizenden inlanders. We hebben dat in de geschiedensmethode **Van eigen land en wereldband**, landelijk bekend en in het Zuiden gefabriceerd, eens nagegaan

Deeltje	Ia	Ib	IIa	IIb
Hoofdstukken waarin een groot historisch persoon centraal staat	9	11	9	8
Beschrijving van dagelijks leven met gewone mensen in hun gewone doen . . .	4	3	5	6
Totaal aantal hoofdstukken	13	14	14	14

Die hoge heren bepalen de politiek en voeren de oorlogen. Want onze geschiedenisboekjes staan niet alleen vol grote historische figuren, maar besteden ook nog al wat aandacht aan slagvelden en slachtvelden. Vaak krijgt men de indruk met uitermate „frische und fröhliche Kriege“ te maken te hebben. Althans, wanneer de drie eeuwige hoofdrolspelers uit de geschiedbeoefening op school, het **vaderland**, de **kerk** en (tegenwoordig ook) het **westen** aan de winnende hand zijn. Nemen we bijvoorbeeld het geval van de **kruistochten**; Joachim Kahl, een Duits theoloog-historicus, heeft in zijn onthullende boekje **Het onheil van het christendom** al min of meer aangege-

ven dat deze strooptochten „met het kruis in het banier“ beschouwd mogen worden als zeer vroege voorgangers van het latere imperialisme. Maar in de geschiedenisboekjes zijn de **Turken** de schurken, de paus die iedereen opriep ter slachtbank met de godsdiensthysterische kreet „God wil het! ! “ is een vrome volksmenner en durfal en de slachters zelf (ridders uit alle landen) zijn helden. Want de „anderen“, in dit geval een volk dat ver van ons afstaat, hebben ongelijk en zitten vol met boze bedoelingen; of het nu om Noormannen, Turken, Hunnen of Chinezen, Koreanen en Vietnamezen gaat.

„(. . .) De paus zag het gevaar en riep het concilie bijeen. Hij stuurde vrome mannen rond, zoals Peter de Kluizenaar, die overal de kruistocht moesten gaan prediken. En weldra ging het van stad tot stad, van burcht tot burcht: Op ter kruisvaart, God wil het! De oproep van de paus vond dadelijk een goed gehoor. Overal verzamelden zich grote groepen van ridders rondom kastelen. Ook veel horigen en lijf-eigenen sloten zich bij hen aan. Ridders kwamen onder leiding van Godfried van Bouillon, die bekend stond als een vroom en dapper ridder. Hij riep alle kruisvaarders bijeen. Het werd een machtig schouwspel. Honderden ruiters, hun harnassen blinkend in de zon, kwamen uit alle richtingen. Fier droegen ze het rode kruis op rug en borst. De banieren wapperden in de wind. Weldra zette het machtige kruisvaardersleger zich in beweging. De verre reis naar het oosten was begonnen. (. . .)”

(afkomstig uit *VAN EIGEN LAND EN WERELDBAND*, IIa).

Neem nou de **Gouden eeuw**. Waarom wordt die in onze boekjes zo goud afgeschilderd? Omdat de koopmannen, die rijk werden ten koste van de inlanders in het verre Indië, zulke prachtige huizen bouwden. (Precies hetzelfde verhaal krijg je in de rondvaartboten door de Amsterdamse grachten). Omdat we Vondel en Rembrandt en nog zo wat van die lieden hadden. Maar de lijken van de armen, die stierven van de pest als gevolg van de slechte hygiënische omstandigheden en de

slechte voeding, dreven door die grachten. Niet door de Herengracht waarschijnlijk. En dáár gaan de schoolboekjes alleen maar kijken. Net zoals ze eeuwen later alleen in de frisse en moderne gedeelten van de fabrieken een kijkje nemen, en de mooie eensgezinswoningen van de directeuren en chefs laten zien. Niet in de hallen waar de arbeiders smerig en laagbetaald werk verrichten, en niet in de krotten waar ze als gevolg van de huur-opdrijving in moeten wonen.

5. De fabrieken; hoe „mooi“ ze zijn en hoe „onmisbaar“

Onze fabrieken zijn de steunpilaar van onze welvaart. Dat staat tenminste in de boekjes. Er wordt

dan ook heel lovend gepraat over die fabrieken. Hier volgt een stukje uit een hele moderne methode, die **Wereld in zicht** heet.

Als je thuis, op straat of op school eens goed om je heen kijkt, dan zie je veel dingen die anderen gemaakt hebben. De hele klas zou er veel op kunnen schrijven.

Hier volgen een paar voorbeelden:

De dekens waaronder je slaapt;

De zeep en tandpasta die je gebruikt;

Het bord waarvan je eet;

Het kopje waaruit je drinkt;

De boter op je brood;

Het papier van je schrift of boek;

De potloden waarmee je tekent of kleurt;

De auto in de straat;

Het radio- en televisie-toestel.

Dit alles en nog heel wat meer komt uit de fabrieken in Nederland. Vroeger werden de meeste voorwerpen met de hand vervaardigd in een serie vrij kleine werkplaatsen. Tegenwoordig hebben we grote fabrieken, waarin machines het meeste werk doen. Toch vinden grote aantallen mensen werk in deze bedrijven, waarvan er in Nederland heel wat zijn. Men zegt ook wel: in ons land is veel industrie. Daarin verdienen meer dan veertig van elke honderd mensen hun brood.

Omdat fabrieken vaak in groepjes bij elkaar staan ontstonden verschillende industriesteden en soms hele industriegebieden. Zo zijn plaatsen als Enschede en Eindhoven van dorpjes tot grote gemeenten uitgegroeid.

De meeste industrieën vestigden zich in West-Nederland. Veel mensen gingen daar wonen (de Randstad). Natuurlijk werkt hier niet iedereen in een fabriek. Er zijn ook mensen nodig die de arbeiders verzorgen. Denk maar eens aan het winkelbedrijf, de school en het ziekenhuis.

Industrie is belangrijk voor ons dichtbevolkte land. Zij geeft vele mensen werk en verhoogt de welvaart. Soms zijn er ook nadelen aan verbonden, bijv. luchtverontreiniging door veel rook, wat slecht is voor onze gezondheid.

„Rotterdam, de eerste havenstad ter wereld heeft een uitstekende verbinding met zee: de Nieuwe Waterweg. Er zijn grote scheepswerven en metaalfabrieken. Bovendien heeft de stad de eerste Metro van Nederland. Bij Pernis liggen chemische fabrieken en olieraffinaderijen. Hiervandaan loopt een oliepijpleiding naar Duitsland. Vlak bij zee legt men Europoort aan met havens voor de grootste tankschepen en ruimte voor grote fabrieken.”

(Uit: EEN NIEUWE KIJK OP NEDERLAND, aardrijkskunde voor het basisonderwijs, Meulenhoff.)

Een vrolijke boel dus, die fabriek. Althans volgens de boekjes.
Nu zijn er de laatste tijd via de televisie een aantal programma's geweest, waarin arbeiders vertel-

den over hun werk en de verhoudingen in de fabrieken. Die verhalen verschillen nogal van wat er in de schoolboekjes staat.

In het nu volgende stukje is een plaatperser aan het woord.

't Werk van mij is in het grootmetaal: persen, uit platen produkten persen. 't Zijn gewoon allemaal platen die komen over verschillende persen heen. Eerst is er een trekbewerking zodat die profielen er een beetje in komen, de tweede pers maakt een beetje meer profiel erin, de plaat krijgt dan een stempel en dan wordt ie gesneden, 't afval eraf gesneden en 't goeie blijft over, dan krijg je nog nabewerkingen op die grote persen allemaal. 't Is meestal vijf persen, vijf bewerkingen die de plaat krijgt voor ie klaar is. Mijn werk is dan meestal aan de tweede pers, 't uitpakken. Als de pers weer omhoog gaat, zodat wij met de handen eraan kunnen dat we 't produkt eruit kunnen trekken. Ik werk met nog één man. Dus met twee man werken we bij 't uitpakken. We pakken telkens de plaat eruit en leggen 'm op de band voor de volgende man. Die leggen 'm dan weer in de volgende pers. Die leggen 'm weer op de transportband voor de volgende pers.

Hoeveel moet U nou per dag maken?

Dat ligt er helemaal aan. We hebben produkten daar kunnen we van maken: tweeëndertig honderd per dag, per dienst. D'r zijn er ook bij, daar maken we maar vierentwintig honderd, 't maximum dat ik dan weet is twee-drieëndertig honderd.

En wie stelt dat nou vast die aantallen?

Ja dat is een tijdopnemer. Die komen dan tijd opnemen, die hebben dan een stopwatch in de hand en dan gaan ze opnemen hoeveel je kunt maken per uur dan. Dat gaat allemaal per uur, 't aantal. Dat wordt van bovenaf vastgesteld. Het is zo: dat aantal is wel te halen, maar dan moet alles meezitten. En als er iets tegenzit, als er iets aan een stempel is, dan haal je 't niet.

Ja we moeten ons maar aanpassen aan het tempo. Er zijn dingen, dan ligt het veel te hoog, en dan zijn ze ook aan het mopperen, de bazen. Dus de produktie moet opgevoerd worden.

(...)

Het zijn volwassen mensen die hier werken. Als ze een beetje fatsoenlijk behandeld werden kregen ze ook meer arbeiders. Dan kreeg je tenminste een beetje plezier in je werk, als ze een beetje anders waren tegen de arbeiders. Ik weet niet of het er iets mee te maken heeft. Ze zijn altijd onderdrukt geweest, dat zit er wel in, ze hebben zich altijd de wetten voor laten schrijven. Daar moet je nog altijd voor boeten.

(...)

Dat is met huizen kopen ook zo. Waarom kunnen ze het niet voordelig doen voor ons, de arbeider?

Zo'n gemeente ... als ze hier nou bezig zijn met zo'n nieuwe wijk, ik ben er geweest want ik wil hier uit, ik zeg tegen een man van huisvesting: „Kan ik daarvoor in aanmerking komen om daar een woning te krijgen?” „Jazeker”, zegt ie, „maar je moet niet schrikken van de huur”. „Wat gaat die dan worden?” „Nou die gaan op driehonderd gulden per maand komen.” Als ze dat nou deden en het je na zoveel tijd in eigendom gaven, want wat hebben ze dan niet een geld verdiend? Dat was nog redelijk.

Driehonderd gulden per maand, dat kan ik niet opbrengen, ik kan nog geen tweehonderd gulden per maand opbrengen. Ze moesten iedereen de kans geven om een huisje te kunnen kopen: gewoon behoorlijk huur betalen en dat 't na zoveel tijd hun eigendom was. Dan hadden ze er toch het geld aan verdiend? Natuurlijk als iemand geleerd heeft mag ie zeker wat meer verdienen maar waarom moet dat verschil zo groot zijn? Dat vind ik raar. Neem nou een minister, wat verdient ie? En je bent kamerlid, ik weet niet precies wat die hebben. Veel voeren ze niet uit en meestal nog een bijbaantje. Zoals een wethouder hier, wat verdient die niet? En waarvoor, wat doen ze, niets doen ze ervoor. Eén of twee avonden in de week hebben ze een vergadering en dan hebben ze het werk gedaan. Daar hebben ze dan twaalf-dertien duizend gulden per jaar voor, dat is een bijbaantje voor hun. Voor mij is het een heel jaar hard werken. Die hebben het voor twee avonden in de week dat geld, waarvoor is dat? Dat kunnen ze

beter verdelen dat geld.

En hoe zit het met de fabrieksdirecteuren?

Dat weet ik niet maar die zullen ook wel een flink inkomen hebben. Maar daar komen wij toch nooit achter.

En die aandeelhouders?

Dat weet ik ook niet daar kom je ook niet achter.

Die hele autofabriek is van één familie.

Van één familie. Daar komt wat binnen. Want zo'n ding, de laatste auto kost zo'n achtduizend. En wat hebben wij ervan, van die centen? Dat is niet veel. En wat blijft er dan over? En ze konden 'm nog veel goedkoper maken.

Ik zeg zo: ik kan 't mis hebben, maar ik geloof nooit dat het lang blijft bestaan die fabriek. Want waar moeten die wagens allemaal heen? Ze hebben nou nog een goede afzet, ze kunnen 't niet bijhouden met werken. Maar over een paar jaar: waar moeten die wagens allemaal heen? De arbeider kan zich haast geen wagen meer lijsten, die kan 't niet meer doen. Benzine wordt duur, belasting gaat omhoog, de reparaties. Breng maar eens een wagen naar de garage: voor een klein uurtje ben je een honderd, honderdvijftig gulden kwijt. Dus volgens mij blijft dat nooit goed draaien. Dan moeten we maar zien wat we dan doen. Ik vrees toch dat we dan met pensioen gaan.

Of 't zo zal doordraaien zoals het nou draait, daar vrees ik voor. Of ze moeten met iets anders beginnen, ander produkt, of we moeten een heel goede regering krijgen. Anders zie ik het toch somber in de toekomst. Voor de oorlog was er armoe, na de oorlog is het heel langzaam opgegaan, ze zeggen de welvaart is omhoog gegaan. Dat is ook zo. Maar kijk, hij is nu al lang weer aan 't naar beneden gaan, zeker vier, vijf jaar dat hij naar beneden is gegaan. Het hoogste punt hebben we al gehad. We zijn nou weer verder aan het afzakken. Zo zie ik 't in mijn ogen, de toekomst. Dat de welvaart verder naar beneden gaat. De mijnsluiting heb ik meegemaakt. Waar we nou zitten moeten we maar afwachten. Volgens mij zit 't er wel in. Of we moeten overstappen naar iets anders te fabriceren. Misschien eerdaags nog oorlogstuig.

Deze mijnheer werkt niet zomaar op een klein fabriekje, maar bij DAF in Limburg. En vroeger zat hij in de mijnen. Maar die zijn nu gesloten. En de arbeiders werden toen op straat gezet. Zomaar.

Zonder dat ze er iets over te zeggen hadden. Deze mededelingen zullen we tevergeefs in de schoolboekjes zoeken. Waarom.?

De jubeltonen op onze welvaart zullen veel kinderen vreemd in de oren klinken.

We hebben nu een beetje door de schoolboeken gebladerd. We hebben daarbij niet de allerslechtste voorbeelden die we konden bedenken gekozen, maar methoden gebruikt die best nog wel in gebruik zijn, en zelfs hele moderne leerboekjes. Maar bij al die boekjes valt op, dat ze over een heleboel dingen **niet** praten, dat ze een aantal dingen **verdraaien**. En het beeld van onze maatschappij dateruit rolt is, dat ie goed is. De paar foutjes die mensen kunnen ontdekken zijn „toevallige missers“. Inzicht in de maatschappij wordt er daardoor nauwelijks geboden, terwijl dat wel

overal gezegd wordt.

Voor al kinderen uit arbeidersgezinnen moeten het ontgelden. Ze hebben al zo'n moeite met de taal die de school tegen hen spreekt. Maar nou is het wereldbeeld dat ze voorgeschoteld krijgen ook nog heel anders dan wat zij dagelijks ervaren: slechte woningen, vader die overdag moet slapen van de ploegendienst 'snachts, weinig ruimte om te spelen, slecht onderwijs.

Hoe komt het nou dat de school zulke gebrekkige informatie geeft?

6. De school is niet voor „ons“ soort mensen

We moeten dus ook iets zeggen over hoe wij denken dat het komt dat de school zo slecht informeert. En ook waarom dat vooral voor de grote groep arbeiderskinderen in het onderwijs geldt.

Het onderwijs, de scholen, zijn altijd, door de hele geschiedenis heen, instituten geweest waar alleen de rijken op konden komen. Mensen die het konden betalen stuurden hun kinderen naar een privé-school of naar een privé-leraar. De overige kinderen gingen meestal al heel jong werken. Maar toen er echt een groep handarbeiders ging ontstaan, die volledig zonder enige rechten te

hebben, behalve dat op een uiterst schamel loon werkten, toen kwamen de scholen ook voor deze mensen, voor de „derde stand“. Die kwamen er niet omdat men de arbeiderskinderen wilde helpen zich zonder al te veel kosten zich te ontwikkelen en verder te komen. Ze waren er ook niet omdat de regering het wilde: de leerplichtwet kwam pas in het begin van de twintigste eeuw. Nee, ze kwamen om de disciplinerende van de grote horden arbeiders beter in de hand te houden.

Al in 1803 had Koning Friedrich Wilhelm III gezegd, waarom ontwikkeling voor de arbeiders helemaal niet nodig was.

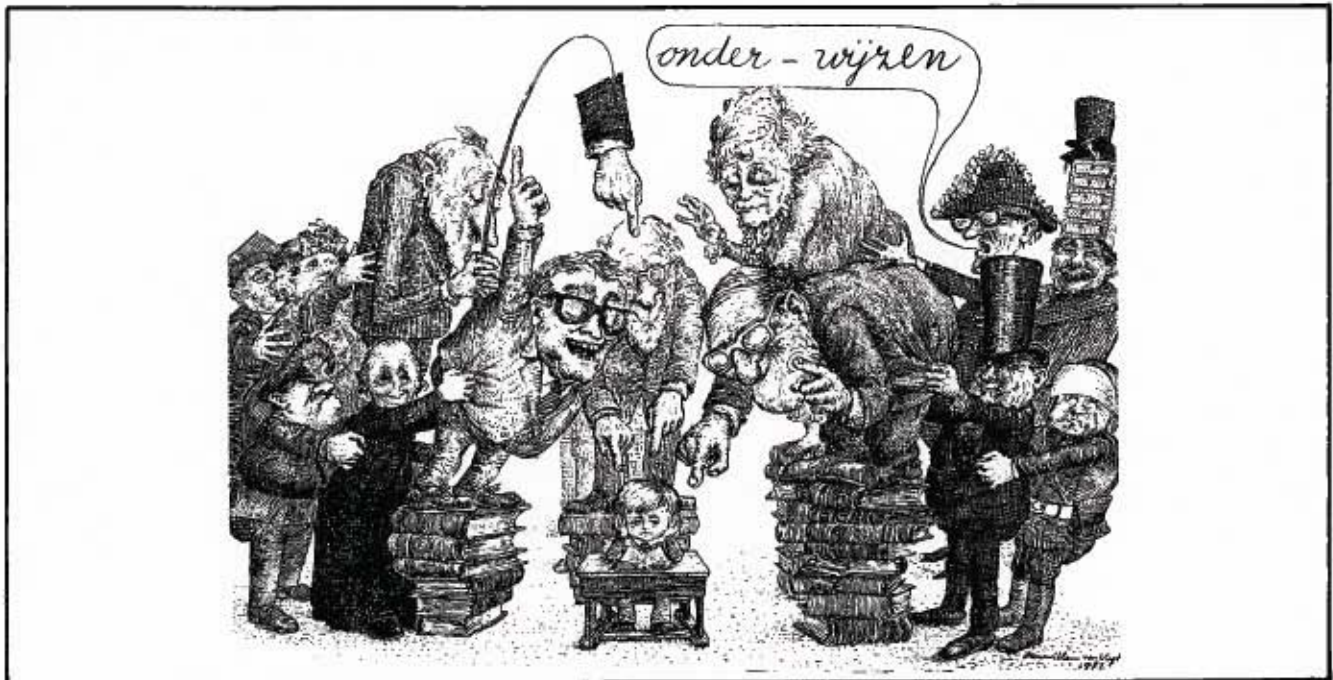
„De kinderen van de werkzame volksgroepen moeten noch lectoren, noch kanselarij-ambtenaren, noch calculatoren, noch godsdienstleraren worden. Ze moeten hun katechismus, hun bijbel en hun gezang lezen. ze moeten binnen hun beperkte mogelijkheden goed leren schrijven en rekenen voorzover ze het nodig hebben, ze moeten god vrezen, hem liefhebben en daarnaar leven, ze moeten de overheid hoogachten en hun naasten liefhebben.“

Punt uit. Verder niks.

Het bestuur van de stadsarmenschool in Amsterdam schreef in 1834: „Het onderwijs kweekt maatschappelijke deugden. . . die de rust waarborgen, zoo als ondergeschiktheid, overtuiging van de noodzakelijkheid van orde, achting en liefde voor de hogere standen.“ Het onderwijs, zegt de hoogleraar in de geschiedenis van de ar-

beidersbeweging in Nederland, Theo van Tijn, was gewoon „**preventief politiewerk**“. Er kwam zelfs een moment dat het bedrijfsleven het onderwijs voor de arbeiders erg nodig had. De fabrieken werden erg ingewikkeld, er kwamen steeds meer machines en iemand moest die toch bedienen. Een hooggeleerde heer, Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, schrijft in een hooggeleerd tijdschrift in 1841:

„Geen rentenier zou de coupons van zijne effecten betaald krijgen als niet duizenden werklieden bij verschillende volken onophoudelijk bezig waren om door het scheppen van rijkdom in de interesten van de staatsschulden te voorzien. Verhef de arbeider, opdat de couponschaar blijve knippen.“

Eigenlijk is het zo gebleven, al worden de uitlatingen van overheidsdienaren en van mensen uit het bedrijf veel geraffineerder en ondoorzichtiger. Maar nog steeds moet het onderwijs disciplinair zijn (ook al werden de banken verwijders en kwamen er stoelen en tafeltjes), nog steeds moet

er in de school geleerd worden om het leren, om de kennis te vergaren (de verkeerde kennis bovendien; zie boven) en die op te schrijven of te herkauwen in proefwerken en op examens. Leren om daardoor de wereld beter te begrijpen is er nog steeds niet bij.

Meisjes,

toen jullie op de buitenkant van dit boekjes WIJ EN DE MAATSCHAPPIJ lazen, zullen jullie misschien gedacht hebben: „Wat zou dat voor een boekje zijn en wat zou het betekenen?“

Jullie weten natuurlijk wel wie met „wij“ worden bedoeld, maar wat betekent „maatschappij“? Wel, de maatschappij is eigenlijk de optelsom van alle mensen, die er in een land bijvoorbeeld zijn. De Nederlandse maatschappij bestaat dus uit alle mensen die in Nederland wonen. In de titel staat het woordje „Wij“. Ja, want in dit boekje gaat het ook over wij, dus over jullie zelf. Jullie vormen nl. ook een stukje van die maatschappij. Nú nog van een kleine maatschappij, bijvoorbeeld het gezin, de klas, de vriendinnenclub. Als je de school verlaat en de „grote maatschappij“ binnenstapt, moet je toch iets weten van die maatschappij: wat je er wel mag en wat je er niet mag. (. . .) Hierover vind je iets in dit boekje.

(Uit: het voorwoord van WIJ EN DE MAATSCHAPPIJ, voor het meisjesnijverheidsonderwijs – de huishoudschool in gewoon en minder eufemistisch Nederlands – geschreven door de heer Van Wakeren)

„De school is er om te leren“, zo zegt het onderwijs. „Dat is rekenen, en taal, en aardrijkskunde

en geschiedenis. Al het andere is politiek en gaat ons boekje te buiten“.

7. De politiek zit al in de school — maar het is de verkeerde

Amerika, de bakermat van de welvaart van het Westen.

We moeten een beetje tot conclusies komen. We stellen nog maar een keer de vraag: wat leren de kinderen op school? Wat leren ze behalve rekenen, lezen en schrijven, of vijlen, houtbewerken en worteltrekken?

Wij denken dit: dat de maatschappij hard en ingewikkeld is, maar ook welvarend en ordelijk. Dat je maar een plekkie moet zoeken en dat lukt

het beste als je je best doet en je aanpast. Dat kinderen vooral geen moeilijke vragen moeten stellen over wie het voor het zeggen heeft en waar de winsten naar toe gaan en zo. En over waar toch al die ellende vandaan komt, en waarom het maar niet ophoudt. Want dat snappen kinderen niet. Dat moeten ze maar aan de hoge heren, aan de bazen en de meesters overlaten.

Het hele sociale klimaat veranderde in de loop der jaren. Sociale voorzieningen lenigden de nood, de arbeidstijd werd korter en het loon hoger. Het werk zelf werd door de inschakeling van de machines steeds lichter. In Nederland kwam na 1945 een vorm van overleg tussen werkgeversorganisaties en vakcentrales tot stand in de Stichting van de arbeid, die stakingen en arbeidsconflicten tot een minimum beperkte. De nadruk valt tegenwoordig vooral op de samenwerking tussen kapitaal en arbeid, die niet zonder el-

kaar kunnen. Toch mogen de belangentegenstellingen – die er ook nog altijd zijn – niet verdoezeld worden, want dat kan alleen maar tot teleurstelling leiden. De vakbeweging heeft niet alleen een groot aandeel gehad in de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden, maar na de tweede wereldoorlog ook in de economische stabilisatie van ons land door op beheerste wijze te streven naar economische verbeteringen voor de arbeidende bevolking.

(Wim Langeveld, LEVEN EN LATEN LEVEN)

Als dat zo is – en wij vrezen het ernstig – hoeveel ruimte is er in zulk onderwijs dan nog over om de „creatieve zelfontplooiing” en de „eigen ingroei in samenlevingsverbanden” te verwezenlijken, waar onderwijsmensen toch zo de mond van vol hebben.

Bijna niks meer, denken wij.

Het onderwijs verzaakt haar primaire plicht: maatschappelijk en politiek weerbare en volwaardige mensen te vormen. Verwonderlijk is dat overigens niet. Wij denken dat niet de menselijke ontplooiing maar de kritiekloze onderwerping aan de huidige maatschappelijke orde centraal staat. De vele goede bedoelingen van vele onderwijsmensen in de praktijk ten spijt.

Als we de inhoud van de wereldoriëntatie in de scholen bekijken – en de inhoud van het vak maatschappij-leer een trapje hoger doet daarin

voor niets onder – dan blijft er van dat „inzicht in wereldstructuren” niet veel meer over. Het lijkt er meer op, dat het onderwijs meewerkt aan de totstandkoming van gevoelens van machteloosheid, waarmee zoveel volwassenen de „grote maatschappij” en de politiek tegemoet treden. De jeugd wordt niet bijgebracht hoe de wereld nu precies in elkaar zit, ze krijgen geen tijd om problemen uit te pluizen en te ontdekken dat die wereld mogelijkheden biedt om zaken anders te laten lopen, mits er wezenlijke veranderingen bewerkstelligd worden.

Teveel wordt op school de toon van „zo-is-het-en-niet-anders” gehanteerd. We hebben proberen aan te tonen dat dit aan de functie van onderwijs ligt. Die is volgens een Amerikaanse socioloog (Herbert Gintis)

„(. . .) in iedere maatschappij het aanpassen van de jeugd aan de heersende cultuur. Enerzijds dient het onderwijs de individuen te integreren in de maatschappij, door dominante waarde-, norm- en geloofssystemen te internaliseren („je-eigen-malen”). Anderzijds verschaft het onderwijs het individu bekwaamheden, noodzakelijk voor het goed vervullen van sociale rollen.”

Dure taal, die er in gewoon Nederlands op neer komt dat de leerling weet wat goed voor de maatschappij is en wat niet (kennis van dominante waarden en normen), in staat is de hem toeval-lende plaats goed in te nemen, en daar – bij voorkeur – niet zeurt.

Dat het de maatschappelijke structuren zijn waar-

in men functioneert mag bekend worden verondersteld, maar een en ander komt in het onderwijs toch nog altijd op de tweede plaats. Daarmee kiest het onderwijs – ongewild waarschijnlijk – een politieke kant, namelijk die van de bestaande orde. Door niks te zeggen zeg je „ja” tegen alles wat er al is.

Hoe moet je je gedragen bij een sollicitatie? Zet achter de zinnen of ze goed of fout zijn.

Je komt binnen zonder kloppen. Je gaat pas zitten als de personeelschef je een stoel aanbiedt. Je gaat dadelijk zitten. Je komt met uitgestoken hand op de personeelschef toe. Je wacht tot hij zijn hand uitsteekt. Je komt in bromfietskleding. Je valt de personeelschef in de rede. Als je merkt dat het gesprek afgelopen is blijf je zitten. Als je merkt dat het gesprek afgelopen is sta je op. Je geeft een stevige hand. Je geeft een slappe hand.

(Uit: ZO LEVEN DE MENSEN, maatschappijleer voor de LTS door B.van Wakeren – een veel gebruikt boekje)

Waarom willen de mensen toch altijd „hogerop” komen, iets bereiken, vooruitkomen? Streep de redenen aan waar jij het mee eens bent:

om meer te verdienen — om door anderen te worden bewonderd — om op anderen te kunnen neerkijken — om belangrijk te lijken — om meer verantwoordelijkheid te hebben.

Waarom is het nu gemakkelijker om op te klimmen dan honderd jaar geleden?

Er zijn nu veel meer rangen. De kinderen krijgen meer kans om te studeren. De ouders hebben meer geld. Er worden studiebeurzen verstrekt. De mensen willen harder werken dan vroeger. Er is veel minder vriendjespolitiek.

(Uit: ZO LEVEN DE MENSEN, maatschappijleer voor de LTS door B.van Wakeren)

8. Misschien moet de „school” wel „scholing” worden.

Wat bedoelen ze daar nou weer mee, horen we u al zeggen. Ja het staat er ook een beetje raar. Wat is bijvoorbeeld het verschil tussen „school” en „scholing” zult u vragen. Wat wij vinden dat „school” is hebben we nou wel ongeveer uitgelegd, dunkt ons.

Nu gaan we het even over „scholing” hebben.

We komen even terug op die omschrijving van „leren” die wij in het begin van ons verhaal (uit de losse pols opschreven, dat is waar) gaven. Daar stond het **onderzoek door kinderen** sterk op de voorgrond. Net als Neus & Ko (niet precies hetzelfde natuurlijk) moeten de kinderen volgens ons op onderzoek kunnen gaan en horen hoe de dingen in de werkelijkheid zijn. We hebben al gezien dat de school over bijv. de fabriek iets heel anders zegt dan wat een arbeider erover vertelt. En die arbeider heeft het over „bazen” en „mensen die van niks weten en niks mogen weten en niks mogen zeggen”; over 2 tegenover elkaar staande groepen dus. Wij geloven dat vanuit die tweedeling veel problemen — misschien wel alle problemen — uit onze maatschappij verklaard kunnen worden. En verklaren betekent niet alleen maar: vertellen „dat zit zo”, punt uit.

Nee, verklaren betekent: er op studeren, uitpluizen hoe het zo komt en. nagaan hoe het veranderen kan. Eigenlijk is de reis van Neus & Ko zo’n onderzoek: proberen het verzwegen nieuws te achterhalen en het dan aan iedereen vertellen, zodat de mensen er wat mee kunnen doen om hun eigen toestand samen beter te maken.

Je zou het politieke vorming of scholing kunnen noemen. Laten we puntsgewijs eens op papier zetten, wat wij vinden dat politieke vorming is.

1. Politieke vorming of scholing probeert de structuur van de wereld, van Nederland, van onze omgeving, door te lichten. De basis daarvoor is, dat je kritiek hebt op het functioneren van de maatschappij, van Nederland, van je omgeving. Je accepteert de maatschappij zoals ie is niet, maar je wilt er over praten, erover studeren, weten waarom en hoe hij moet en kan veranderen.

2. Politieke vorming en scholing vertrekt niet vanuit de „vakken” maar vanuit de wereld en de problemen in die wereld. En het moet altijd zo zijn, dat het kind de problemen bij wijze van spreken kan pakken, dat ze concreet zijn, dat ze in de omgeving voorkomen.

3. Politieke vorming of scholing gaat niet alleen maar over dingen die héél ver van ons vandaan gebeuren. Het gaat niet alleen maar over de Derde Wereld. Het is geen missiewerk. Als we praten over de landen ver van ons vandaan — en dat moeten we zeker doen — dan zullen we duidelijk moeten maken dat de dingen die daar gebeuren op een ander niveau ook hier gebeuren. Dat bepaalde groepen mensen (de arbeiders) binnen ons land „de derde wereld” vormen.

4. Politieke vorming of scholing is niet kleurloos, maar kiest. Kiest vóór de mensen die onrechtvaardig, onmenselijk behandeld worden. Die systematisch onder de duim gehouden worden. Politieke vorming kiest daarom tégen de kleine groep die daaraan schuldig is. Maar de veelzijdige informatie binnen de politieke vorming moet waarborgen, dat de kinderen de conclusies zoveel mogelijk zelf trekken.

Geen kinderachtige opdracht, alles bij elkaar. Maar wel de moeite waard. Als u dat zegt kunnen we erover verder praten. Maar eerst moeten we nog even verder spreken met de mensen, die nu roepen dat dit **indoctrinatie** is en **manipulatie van de kinderziel**.

Tegen die mensen willen we nog een paar dingetjes zeggen.

„Jantje, wat staat er in het boekje?”
 „Dat ik mijn prullen in de vuilnisbak moet doen, mijnheer.”
 „Juist, Jantje. En waarom dan wel?”
 „Omdat ik anders mijn omgeving vervuil mijnheer. . .”
 „Zeer juist, Jantje. . . zeg dat nog eens. . .”
 „. . . mijn omgeving vervuil mijnheer. . . .”

In de eerste plaats is een onderwijzer nooit een man zonder gezicht, een man zonder mening. Wij vinden ook dat het nodig is, dat een onderwijzer zich een mening moet vormen over de maatschappij. Dat zal ie zelf moeten doen want de opleiding voor onderwijzers besteedt daaraan overmatige aandacht aan. Maar dat terzijde.

De kinderen mogen (moeten) ook best weten dat de meester of de juf een mening heeft. En dan moet u nou niet roepen, dat de kinderen noodzakelijkerwijs altijd achter die mening aanhollen, want dan ligt dat gewoon aan een verkeerde (autoritaire) manier van lesgeven, die ervan uitgaat dat de kinderen als kuikens achter de kip aanhobbelen. Kinderen moeten een eigen mening vormen, al pratend; en de meester of de juf praten mee, structureren de meningen van de kinderen en geven ook een eigen mening.

Wanneer je de verhouding onderwijskracht—kind herziet, en bijvoorbeeld het frontale lesgeven laat vallen, dan is de kans dat kinderen uit gesprekken en informaties een eigen mening gaan vormen

veel groter. Dat de onderwijskracht vaak informatie aandraagt is niet uitgesloten. Dat de kinderen zelf met informatie aankomen al evenmin. Noodzakelijk is het echter steeds te proberen te kijken, of de schriftelijke informatie uit de tweede of derde hand gecontroleerd kan worden. Door op te bellen, door te schrijven, door ernaar toe te gaan of door iemand er op uit te sturen. De vlieger van de indoctrinatie gaat nu niet meer op. Of de kinderen zouden elkaar moeten indoctrineren. Iedereen die wel eens een klas bezig heeft gezien zal dat sprookje snel van de hand wijzen.

Mensen die over dat herzien van de verhouding onderwijzer—kind iets meer willen weten moeten eens in oude nummers van het blad **Ver-nieuwing van Opvoeding en Onderwijs** bladeren (jaargang 1972). De onderwijzer Peter van den Hoven uit Vught heeft daarover een paar aardige dingetjes geschreven.

En dan tenslotte: als we deze — bovenbeschreven — werkwijze vergelijken met die van de bestaan-

de — grotendeels nog frontale — school („Ik praat, hou je mond dicht”), dan moeten we toch echt zeggen dat we de mogelijkheden van indoctrinatie in de bestaande school nogal groot vinden. En aangezien niemand — zeker de kinde-

ren niet — met indoctrinatie gediend is, is het nooit weg om andere vormen te proberen. Die overigens de mist in zullen gaan, wanneer daarbij ook niet van een andere inhoud sprake is.

9. Een andere school maakt nog geen andere wereld

We hebben een hele tijd tegen u opgepraat. Laat nou maar eens wat zien, zult u zeggen. Nou, dat doen we dan maar. We zeggen eerst iets over hoe u aan andere informatie moet komen, en we geven een paar voorbeelden. Daarna krijgt u informatie over Groningen en de Rijnmond. Dat zijn de twee gebieden die in ons stuk aan de orde komen. We vertellen daarna hoe wij denken dat u uw lessen anders kunt opbouwen om de kinderen de gelegenheid te geven zelf onderzoek te doen. Tenslotte concretiseren we dat in wat lessche-maatjes die aanknopen bij het spel NEUS & KO OP ZOEK NAAR HET VERZWEGEN NIEUWS.

Maar eerst nog even wat anders. Als school inderdaad „scholing” wordt, dan betekent dat nog

niet dat door al die „geschoolde” mensen de maatschappij zal veranderen. Mensen die door de school tot verandering van onze maatschappij willen komen zitten in de scholen op de verkeerde plek. Wij geloven dat die maatschappijverandering in de eerste plaats zal komen vanuit de plaatsen waar mensen in grote groepen werken, vanuit alle fabrieken, vanuit de arbeiders. Niet vanuit de school.

Dat neemt natuurlijk niet weg dat de school kan helpen. Door de mensen in ieder geval te vertellen hoe de wereld in elkaar zit. Door ze te leren hoe ze hun mening op moeten schrijven, hoe ze moeten stencillen, hoe ze met elkaar moeten praten.

Meer kan de school niet doen. Maar wij vinden dat voorlopig best genoeg werk voor hele grote groepen bewuste onderwijzers. En daar hoort u volgens ons ook bij.

OVER ANDERE INFORMATIE

Begeleidingbrochure deel 2

ANDERE INFORMATIE IN DE SCHOOL: waar halen we het vandaan?

We zetten nog even op een rijtje wat we tot nu toe gedaan hebben en wat we nog van plan zijn. We hebben verteld waarom we het stuk **Neus & Ko op zoek naar het verzwegen nieuws** hebben gemaakt en vanuit welke motieven we de inhoud van de wereldoriëntatie in de scholen willen aanpakken.

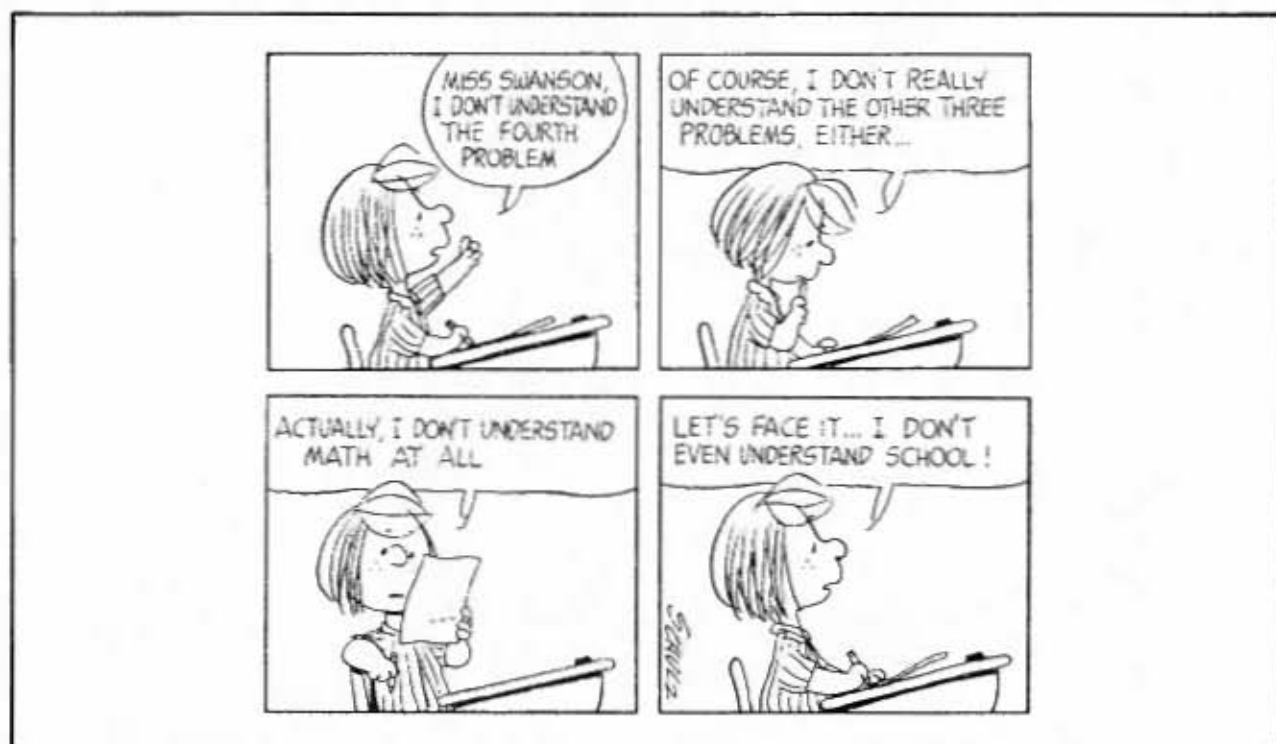
Hierna zijn we van plan materiaal bij elkaar te gaan halen over de twee gebieden die in **Neus & Ko op zoek naar het verzwegen nieuws** centraal stonden; we hebben gewoon voor u geïnventariseerd wat er in Groningen en de Rijnmond aan de hand is. Daar is materiaal over in dit pakket en ook verwijzingen naar plaatsen waar u meer

van dat materiaal kunt vinden.

Dat is allemaal prettig natuurlijk. Dat is een goede toegift bij het stuk, om er in de klas mee aan de gang te kunnen. Meestal staan groepen mensen niet te dringen om voor het onderwijs „ander” lesmateriaal, scholingsmateriaal dus, te maken of op te zoeken. En op uw eentje is het veel te moeilijk.

Maar Proloog kan dat werk niet voortdurend blijven doen — al zouden we dat best willen —.

Daarom gaan we over het zelf zoeken en gebruiken van ander lesmateriaal, scholingsmateriaal, nu een paar dingen zeggen en een paar tips geven.

1. Als de boeken niet meer deugen, wat dan. . . .

Laten we nou eens even aannemen dat u het met onze inleidende babbeltjes eens bent, dat u vindt dat er aan de maatschappelijke relevantie van de schoolboekjes — aan de inhoud dus — nog wel

het een en ander mankeert. Dat u dus ook van mening bent dat de werkelijkheid om ons heen een andere is dan die in de schoolboeken voor het „inzicht in de wereld” staat vormeld. We hebben het even niet over rekenen en taal. Daar

is wel een hoop over te zeggen, maar dat valt buiten het bestek van dit verhaal. Toch twee dingetjes. Rekenen en taal zijn eigenlijk veel te belangrijk in de school van nu. Bovendien — en dat is het tweede — is taal eigenlijk meer „stam+t“-gedoe dan echte levende taal; je eigen taal leren gebruiken om zelf meer inzicht te krijgen in de eigen situatie is er nog niet erg bij.

U vindt met ons de wereldoriëntatie in de school dus maar zo-zo. Maar wat doet u dan? Er van uitgaande dat u niet met lesgeven ophoudt (een slecht alternatief, vinden wij) moet u dus andere mogelijkheden zoeken.

In je eentje een heel nieuw plan voor deze vakken maken lijkt ons zinloos. Dat soort dingen moet altijd samen met andere mensen (en samen met de ouders en de kinderen misschien) gebeuren.

Daar komt bij dat bij het maken van nieuwe plannen de moeilijkheid komt van de eisen die in de

scholen gesteld worden: exameneisen of overgangseisen.

Kinderen moeten nu eenmaal een heleboel kennen en kunnen, hebben we al gezegd. Daar ont-kom je niet zo gemakkelijk aan.

Wij denken dat het langzaam opbouwen van een andere informatiestroom in de school de beste methode is.

Wanneer u bijvoorbeeld nu over Groningen of over de Rijnmond moet gaan praten, dan beschikt u over tegen-informatie, die u rustig in kunt brengen. U kunt ook daarbij de krant gebruiken, die de kinderen na de voorstelling in handen hebben gekregen. Daar komen we straks nog uitgebreider op terug.

Wanneer er nieuwe aardrijkskunde- of geschied-nismethoden worden aangeschaft in uw school, en u durft het nog niet aan om **helemaal geen** methode meer aan te schaffen, dan raden wij u aan om een methode te nemen waarin men thema-tisch te werk gaat. Dus waarin men afziet van de klassieke jaartallen en provincie-verdeling van de geschiedenis en de aardrijkskunde. Thema-metho-

Niet doen, kleine man

Je hoort vaak zeggen: „Moet je die kinderen lastig vallen met al die problemen.“ Maar kinderen leven in onze wereld en komen al die problemen zelf tegen: woningnood, milieubederf, het jour-naal dat ze dagelijks voor het blok van angst, geweld en willekeur in de wereld zet. Pas als de school daarover zwijgt, als de school die problemen niet overzichtelijk maakt voor het kind, zou het wel eens goed fout kunnen lopen met 'm.

den zijn vaak niet veel beter dan de klassieke schoolboekjes, maar ze bieden wel meer mogelijkheden om andere informatie in te brengen.

Als u in uw eigen werksituatie wat experimenteert met het opbouwen van „scholing” met werkelijk maatschappelijk inzicht, dan kunt u wellicht met leerkrachten van andere klassen wat stelselmatiger te werk gaan. Met concrete ervaringen staat u steviger, wanneer u uw plannen in het team ter discussie wilt stellen, zo dat niet al lang aan de orde gesteld was.

Want u zult wel moeten proberen wat u in uw klas doet te laten doorwerken naar de andere klassen, anders vrezen we, dat het op de lange duur niet zoveel uitmaakt.

Eigenlijk geldt dit verhaal ook voor de leraren geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer in het voortgezet onderwijs; en voor de leraren algemene vorming in het lager beroepsonderwijs. Het voordeel voor u is, dat u geen all-round vak-

specialist in alle kennisgebieden hoeft te zijn — wat een onderwijzer eigenlijk nog steeds wel moet zijn —, maar dat u zich in uw eigen vakgebied met zaken als „scholing in maatschappelijk inzicht” kunt bezighouden.

De handicap is, dat een vakgebied maar zo beperkt kan zijn en dat kontakten met andere docenten door de hoge graad van specialisatie zo moeilijk verlopen. Of misschien ook nog dat de scholen het tegen zullen houden — wat vooral binnen de strenge sfeer van het lager beroepsonderwijs nog wel eens voorkomt —.

We zullen nu eerst twee initiatieven bespreken, die eigenlijk het gehele gebied van de tegeninformatie en de scholing bestrijken: een groep die zich met de produktie en de verspreiding van leermiddelen bezighoudt en de onderwijswinkels.

2. Wat is er al aan „andere” informatie voor de school? (1)

In 1971 is er een klub opgericht binnen de klassieke onderwijsvereniging „Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs” (WVO). Deze klub ging zich met leermiddelen, schoolboeken en alternatieven daarvoor bezighouden. Ze noemden (en noemen) zich Werkgroep voor de Produktie en Verspreiding van Onderwijs en Leermiddelen kortweg PV-groep.

Veel konkreet werk heeft deze groep nog niet gedaan; ze hebben een konferentie georganiseerd in oktober 1972. Voor die konferentie is een **Witboek** samengesteld, het Witboek Produktie van Onderwijs- en Leermiddelen. Een aardig boekje, waarin veel informatie. Leest lekker weg omdat het uit allemaal krantenartikelen en dat soort materiaal is samengesteld. Bestellen maar, bij het

kontaktadres van de Werkgroep Postbus 13, Purmerend. De werkgroep gaat ook allerlei dingen ondernemen: het maken van leermiddelen-analyses, het inventariseren van ander lesmateriaal, het stimuleren om groepen zelf hun eigen lesmateriaal te laten maken en verspreiden.

Een ander interessant initiatief is de „onderwijswinkel”.

In Groningen staat de eerste. Als poging om de akties aan de basis van het onderwijs een beetje van informatie te voorzien en te koördineren is het heel aardig. Informatie hierover vindt u in het tijdschrift „Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs” van november 1972 (bestellen J. Muusses, Postbus 13, Purmerend).

Adres van de Onderwijswinkel: Nieuwe St. Jansstraat 38, Groningen.

3. Wat is er al aan „andere” informatie voor de school? (2)

Hieronder volgt een korte inventarisatie (onvolledig waarschijnlijk, omdat veel nog niet bekend is) van wat er aan scholingsmateriaal op de markt is. De grove verdeling is gemaakt naar kwaliteit, volgens onze eigen kriteria. (zie deel I brochure.)

De eerste groep materiaal-samenstellers, die we willen onderscheiden, is een groep waarin de visie, de inhoudelijke veranderingstendenties wel eens

vaag en mistig blijven. Vaak is er sprake van een derde-werelds-isme (geen of weinig reële belangstelling voor eigen situatie) en een slechte didactische opbouw.

Ernstiger is het, dat er vaak een christelijk-evangelische zendingsmentaliteit in doordringt, die verhullend kan werken ten aanzien van de structurele problemen. De belangrijkste vertegenwoordigers van deze groep zijn:

1. **Operatie Injectie**, een federatie van Werkgroepen die opereren onder de naam School en Wereld (Wüstelaan 80, Santpoort). Er zijn door deze groep verschillende Injecties samengesteld, die al te vaak meer verhullen dan goed behandelen (die over Suriname bijvoorbeeld). Ook bezit de federatie veel dokumentatie-materiaal en literatuurlijsten. Op aanvraag worden die toegezonden. (Eerst algemene informatie vragen.)

2. **Nederlandse Organisatie voor Internationale Ontwikkelingssamenwerking** (NOVIB), Van Blankenburgstraat 6, Den Haag. In 1972 is bij deze klub een cursus verschenen over ontwikkelingshulp, door drs. W. Langeveld. Men heeft al zogenaamde „Wereldboeken” samengesteld.

„Het wereldboek is een toch door de wereld. Een wereld vol ongelijkheid: welvaart tegenover honger en werkeloosheid, rijkdom tegenover gebrek aan alles. Een wereld ook vol mogelijkheden voor ontwikkeling. Het werkboek wil helpen te zien wat er gaande is en te piekeren over verbeteringen

en oplossingen. Het is ook een appèl op de lezer om na te denken over zijn eigen verantwoordelijkheid voor de wereld.”

Zo kondigt NOVIB zelf zijn werkboek aan. Het is bedoeld voor 12- tot 18-jarigen en het stelt de volgende zaken aan de orde: werkgelegenheid en werkeloosheid — gastarbeiders — verstedelijking — ontwikkelingssamenwerking — ontwikkelingsprojecten in arme landen. Bij ieder artikel hoort een rubriek „Zeg het maar” bestaande uit een aantal vragen en opdrachten.

3. **Nederlandse Zendingsraad**, Prins Hendriklaan 37, Amsterdam met een grote lijst van uitgaven, jeugdlektuur, jeugdkranten en dokumentatiemateriaal voor de onderwijzers. Tevens brengt deze raad foto- en diamateriaal op de markt. Evangelische wereldoriëntatie.

4. Tenslotte is er een kurieuze instelling, die zich het **Pauselijk Missiewerk Nederland** noemt (St. Annastraat 88, Nijmegen). Men heeft vandaaruit

twee fotomappen uitgebracht (derde wereld/wereldoriëntatie). Tevens een filmstrip over Indonesië en een catechetisch project Tussen Kinderen en Kinderen.

De tweede groep materiaal-produceerders is politiek georiënteerd, neemt duidelijker stelling en is vaak beter didactisch voorzien van handgrepen voor de onderwijzer.

We plaatsen ze hier achter elkaar; er is echter wel wat nuance in kwaliteit:

1. **Stichting Vredesopbouw**, Korte Houtstraat 20, Den Haag. Geven het blad Vredesopbouw uit en hebben daarnaast een case-study gepubliceerd over Griekenland met lessuggesties.

2. De **Nederlandse Onderwijs Televisie** heeft ook enkele projecten die zeer bruikbaar zijn in het kader van de politieke wereldoriëntatie. Het adres is: Riouwstraat 163, Den Haag.

3. **Systemen Keesing**, Ruysdaelstraat 71-75, Amsterdam, publiceren de bladen **Reflector**, **Blikopener** en **Antenne**; tevens hebben zij een blad voor het basisonderwijs. In hun Reflector-reeks zijn diverse kleine boekjes verschenen over internationale samenwerking en de Verenigde Naties.

De Reflector-reeks is een vernederlandsing van de Engelse boekjesserie Brief (kort) van het blad The Economist, waar uitstekende deeltjes in verschenen.

Het materiaal van Systemen Keesing dient echter wel kritisch beschouwd te worden.

4. Het **Aktie-comité Hulp Ontwikkelingslanden Vrije Universiteit**, De Boelelaan 1105, Amsterdam-Buitenveldert heeft een lees-, studie- en dokumentatiemap voor scholen samengesteld over Latijns Amerika. Het bevat veel materiaal voor lessen over Cuba, Peru, Suriname, Brazilië en over CLASC, koffie, de methode Freire etc. Bestellen door storting van fl. 7,50 op postgiro 2323995 t.n.v. Mej. R.R. Steenwijk, Uilenstede 250, Amstelveen onder vermelding „A.K. Leesmap Lat.Am.“.

5. **Sjaloom** te Odijk heeft een boekje „Hier is Noord-Vietnam“ uitgebracht; het is niet buitengewoon en beperkt zich tot het noorden van Vietnam, wat zonder meer een gemiste kans is. Maar het is bruikbaar in de klas; bestellen door overmaking van 4 gulden op postgiro 55100 t.n.v. Sjaloom, Odijk, onder vermelding van „Noord-Vietnam“.

Als vervolg op dit ene boekje is Sjaloom begonnen met een serie „kosmopolitieke kinderboeken“, waar men zich op kan abonneren. Er zijn er al twee uit: een over milieu-verontreiniging en een over Columbia in Zuid-Amerika. Geen van beide boekjes is erg briljant.

6. De **Werkgroep Zuidelijk Afrika** in Groningen stelde eveneens een leerboekje samen over Ango-

la, getiteld: Angola wil vrij zijn. Met veel foto's, tekeningen, cijfers, gedichten en krantenberichten een buitengewoon goed en leesbaar boekje. Bestellen door storting van fl. 1,25 op postgiro 600657, Angola Comité, Da Costastraat 88 hs, Amsterdam. Bij twintig exemplaten of meer: fl. 1,- per stuk.

7. Alweer een beetje „klassiek“ is **Een vliegreis naar Oe Thant**, onderwijsproject voor 11- tot 13-jarigen. Het is verkrijgbaar bij het **Interkerkelijk Vredesberaad**, Parkweg 20A, Voorburg.

Als voorbeeld van aansluiting op zo'n project heeft de organisatie Amnesty International gegevens vrijgegeven van gevangenen, waarvoor een briefkaartenactie kan worden begonnen.

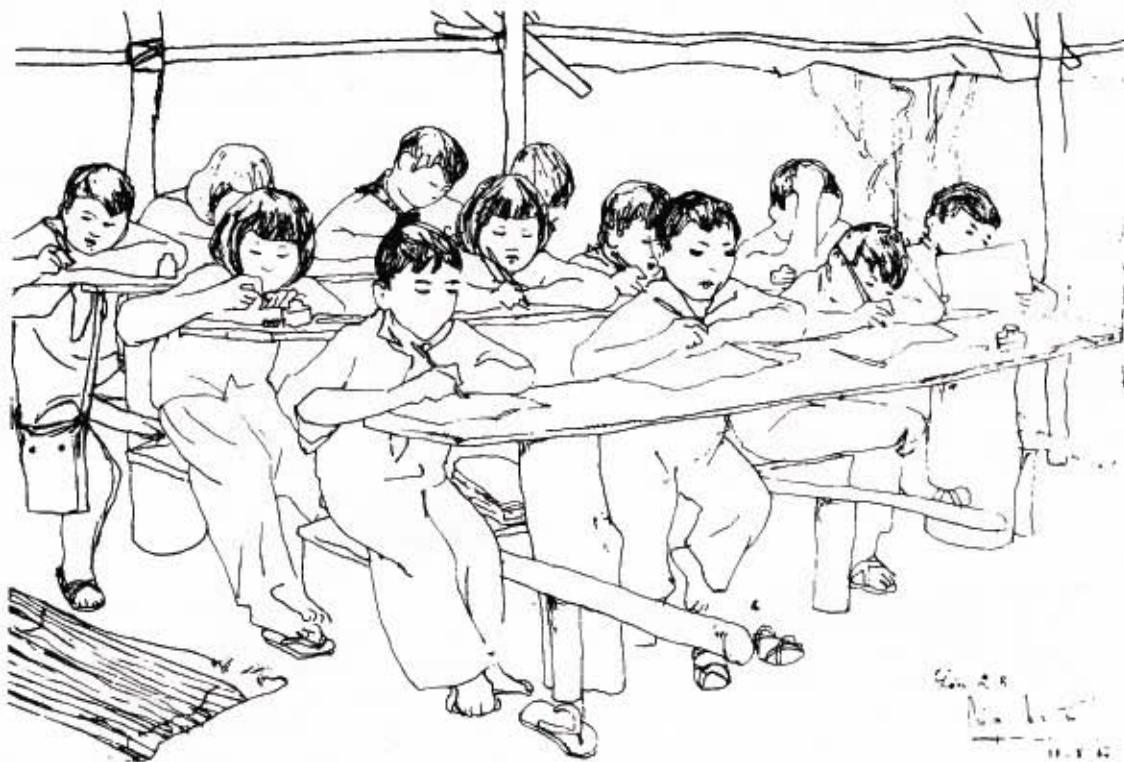
Meer informatie: **Amnesty International**, Prins Hendriklaan 21, Amsterdam.

8. Ook al wat langer op de markt is **Petra en Jeroen in Latijns Amerika**, gemaakt en ontstaan in de klas onder leiding van de Utrechtse onderwijzer Jan Hartman. Het project is (evenals Oe Thant trouwens) losbladig en voorzien van een handleiding waarin veel adressenmateriaal. Het project en de handleiding kosten fl. 3,50 en bij gebruik in de klas fl. 2,50 (de handleiding wordt dan met een zending projecten meegestuurd). Er is ook een diaserie bij van 50 stuks (zestien gulden). Bestellen: **Adventsactie voor Latijns Amerika**, Laan van Meerdervoort 148, Den Haag.

9. In Groningen, aan het **Onderwijskundig Instituut** van de **Rijksuniversiteit** (Prof.dr. L. van Gelder) werkt Albert van den Berg met zijn medewerkers aan de samenstelling van een onderwijsleerpakket sociale wereldoriëntatie voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en de lagere klassen van het voortgezet onderwijs.

Sinds september 1972 is over dit project een enorme discussie losgebrand. Het materiaal dat overigens **LEDO** heet (**Leren door Doen**) is nog steeds niet vrij, omdat het project nog in experimentaal stadium is. (Inlichtingen: Onderwijskundig Instituut RU Groningen, Westerhaven 16, Groningen.)

10. Bij de Socialistische Uitgeverij Amsterdam (SUA) is een lespakket uitgegeven over Vietnam. Een lespakket over imperialisme en uitbuiting voor de hoogste klassen van de basisschool; dit, door een werkgroep studenten en onderwijzers in Amsterdam samengesteld, probeert een link te leggen tussen sociale problemen in Nederland en de oorlog in Vietnam. Onder meer is in het pakket het socialistisch kinderverhaal Het rode Potlood opgenomen. Het pakket kost fl. 10,-; nadere inlichtingen bij ASVA, Woesperstraat 51, Amsterdam.

Uit de VIETNAMmap van de SUA. Een schoolklasje in de bevrijde gebieden van Zuid-Vietnam.

11. Tenslotte noemen we nog een aantal initiatieven die we niet verder uitwerken.

Allereerst de organisator van de jaarlijkse vredesweek het **Interkerkelijk Vredesberaad**, Parkweg 20A, Voorburg.

Zij geven ieder jaar vredeskranten uit en materiaal over het thema van de vredesweek.

Het **Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming** (Nieuwe Zijdsvoorburgwal, Amsterdam) geeft materiaal voor politieke vorming op de basisscholen, vormingscentra en in het voortgezet onderwijs. Een van haar uitgaven is de matige cursus politiek van drs. Wim Lange-

veld onder de titel **Politiek bekeken**.

Gevaarlijk zijn de initiatieven van de **Stichting School en Bedrijf** (Postbus 2646, Den Haag), die fraaie lesbrieven uitgeeft over onderwerpen vanuit de industrie aangedragen. De lesbrieven zijn inderdaad fraai van vorm, maar de inhoud is tamelijk schandalig. De lesbrieven worden meestal gratis over de scholen verspreid.

De Stichting School en Bedrijf is een onderafdeling van de **Stichting Contactcentrum Bedrijfsleven Onderwijs**; wij citeren een stukje uit een folder van dit instituut:

„De Nederlandse economie heeft na de tweede wereldoorlog een nieuw gezicht gekregen. De ontwikkeling van de industriestaat bracht nieuwe mogelijkheden en nieuwe beroepen mee. Het technisch kunnen maakt het voor het bedrijfsleven mogelijk zich in steeds grotere verbanden aaneen te sluiten waardoor konglomeraten van mensen en middelen ontstonden. Door de toenemende welvaart kon het op gang gekomen emancipatieproces van de bevolking een grote versnelling krijgen, waardoor twee tegenovergestelde ontwikkelingen duidelijk zichtbaar werden: industriële kollektivering tegenover toenemende individualisering. In deze sterk veranderde wereld voelde het bedrijfsleven behoefte aan contact met het onderwijs om aandacht te vragen voor de nieuwe situatie en haar consequenties. Vandaar dat in 1955 het CBO werd opgericht. Ontwikkelingen in het onderwijs en hoger onderwijs, de scholengemeenschappen, het havo, het mavo alsook het beroepsonderwijs vragen inmiddels om aandacht van het bedrijfsleven. Bovendien leent een nieuw vak als maatschappijleer zich bij uitstek voor de aaneensluiting bedrijfsleven-onderwijs.”

Tenslotte.

Het valt waarschijnlijk u ook wel op, dat de meeste „alternatieve leermiddelenmakers” zich in hun onderwerpen richten op en bepalen tot onderwerpen als „de derde wereld” en de ontwikkelingshulp.

Ander lesmateriaal, laat staan scholingsmateriaal over Nederland is — in lesvorm — nauwelijks te krijgen.

Een paar uitzonderingen vormen bijvoorbeeld: de groep **Milieu en project**, Kargadoor, Oude Gracht 36, Utrecht, tel. 030-310377, 314876 (Marieke Schoevers).

Deze groep verzamelt milieu-projecten en inventariseert ze op hun maatschappelijke relevantie. Een verbluffend duidelijk, hoewel nog summier voorbeeld van een projectsgewijze manier van werken met een maatschappelijke relevante inhoud en handelend over dingen die de kinderen dichtbij meemaken vinden wij in **Aldoende** (A3, 13-26) „Soms zijn er dagen dat ik er toch weer in geloof”, van Peter van den Hoven.

Aldoende is een uitgave van de **N.S.K.V.** Amersfoort en is op ruim 2200 basisscholen in Nederland te vinden.

De fabriek.
De directeur is heel wat anders,
 dan bijvoorbeeld een vrouw
 of een man die achter een
 lopendeband zit.

Ze werken erg veel met de
handen.
De arbeider kan onder het
 het werk niet weggaan maar
 de directeur wel

Een notitie van een leerling van „meester” Van den Hoven, tijdens het bovengenoemde project.

4. Waar kunt u over de verschillende onderwerpen zelf informatie halen? Adressen van groepen en instellingen, gegroepeerd naar onderwerp.

A. Politieke actiegroepen buitenland

Anti-Apartheidsbeweging Nederland, Herengracht 88, Amsterdam, tel. 020-245170.
 Angola Comité, Da Costastraat 88 huis, Amsterdam, tel. 020-183598.
 Medisch Comité Nederland-Vietnam, afd. documentatie, Willem de Zwijgerlaan 3, Utrecht.
 Stichting Scholen voor Vietnam, sekr. Patroclesstraat 10¹, Amsterdam, tel. 020-736374.
 S.J.I.D., Stichting Jongeren Informatie Derde Wereld, p/a Jan Wesselo, Harmoniehof 25, Amsterdam, tel. 020-738474.
 Indonesië-comité, Willem de Zwijgerlaan 14, Sasenheim.
 Griekenlandwerkgroep Nijmegen, Nwe Nonnendaalseweg 57a, Nijmegen.
 Griekenlandwerkgroep Utrecht, Arriën Kuyt, Oude Kerkstraat 27bis, Utrecht, tel. 030-718908.
 Amnesty International, Prins Hendrikkade 21, Amsterdam, tel. 020-736869.
 Nederlands Bureau voor Buitenlandse Studenten-

betrekkingen (NBBS), Rokin 65-67, Amsterdam, tel. 020-234737.
 Surinamecomité, Ceintuurbaan 133³, Amsterdam, tel. 020-722875.
 Werkgroep De Kruijthoorn, Assendelftseweg 1, Middelrode-Berlicum, tel. 01710-48333.
 CLASC-Nederland, steun aan arbeidersbewegingen in Latijns Amerika, p/a In den Betouwstraat 30a, Nijmegen tel. 08800-656823.
 NOVIB, Van Blankenburgstraat 6, Den Haag, tel. 070-325850.
 Interkerkelijk Vredesberaad, Celebesstraat 60, Den Haag.
 Stichting Wereldwinkel, De Vork 2, Odijk (U), tel. 03405-2804.
 Mexico Comité, Westerstraat 2, Utrecht.
 Palestina Comité, 1e Helmersstraat 112¹, Amsterdam.
 Rhodesië-comité, Gloriantplantsoen 72, Gouda, tel. 01820-11318.
 Sjaloorn, De Vork 2, Odijk (U), tel. 03405-2804.
 Werkgroep Gastarbeiders „DAR”, Prins Hendriklaan 21, Amsterdam, tel. 020-736869.
 Aktiecomité Pro Gastarbeid, Jacobusstraat 45, Rotterdam (Nellie Sutters), tel. 010-284566.

„In Mexico bloeide de Azteken-beschaving. Daarvan zijn heden ten dage nog vele voorbeelden te zien. De Spanjaarden en Portugezen kwamen in Mexico om de inboorlingen de beschaving te leren en ze te bekeren tot het katholieke geloof.” Zeggen de boekjes. . . .

B. Politieke actiegroepen binnenland.

B.1 Dienstplicht, dienstweigeren

Informatiecentrum Dienstweigeren, Postbus 5052, Amsterdam, tel. 020-234309.

Bureau Gewetensbezwaren, afd. dienstplichtzaken van het Ministerie van Defensie, Bleyenburg, Den Haag, tel. 070-722137.

Bond voor Dienstplichtigen (BVD), Postbus 10126, Amsterdam, tel. 020-229298 (op werkdagen 'smiddags en 's avonds behalve dinsdagavond).

Vereniging voor Dienstplichtige Militairen (VVDM), Hojerkazerne, Kroeselaan 39, Utrecht.

B.2 Milieuverontreiniging

B.2.1 Landelijke organisaties

Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland, Herengracht 540, Amsterdam, tel. 020-246212.

Kontaktkommissie voor natuur- en landschapsbescherming, Herengracht 540, Amsterdam, tel. 020-246212.

Instituut voor natuurbeschermingseducatie (IVN), Warmoesstraat 39, Amsterdam, tel. 020-

242714.

Stichting Centrum Milieuzorg, Herengracht 540, Amsterdam, tel. 020-244858.

Landelijke vereniging tot behoud van Waddenzee, Voorstraat 18, Harlingen.

Natuurbeschermingskommissie van de drie jeugdbonden voor natuurstudie (NJN, CJN, KJN), Woold 225, Winterswijk.

Aktie-, informatie- en documentatiecentrum (AID), Nieuwe Zijds Voorburgwal 38, Amsterdam, tel. 020-245292.

Raad voor Milieudefensie (RMD), Herengracht 109, Amsterdam (inlichtingen bij voorkeur schriftelijk vragen).

Bond van wetenschappelijke arbeiders (BWA), Prinsengracht 834, Amsterdam (inlichtingen bij voorkeur schriftelijk aanvragen).

TNO: Studie- en informatiecentrum voor het onderzoek ten dienste van het milieubeheer (Centrum milieubeheer TNO), Postbus 186, Delft, tel. 01730-37000.

Stichting biowetenschappen en maatschappij, Brigittenstraat 22, Utrecht.

Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Kemperber-

gerweg 11, Arnhem.
Aktie Strohalm, Oude Gracht 36, Utrecht, tel.
030-314314.

Adressen van de verschillende overheidsinstellingen (ministeries, rijksinstituut voor volksgezond-

heid, gezondheidsraad, inspectie voor de hygiëne van het milieu, rijksinstituut voor de zuivering van afvalwater, bureau bestrijdingsmiddelen, plantenziektkundige dienst etc.) zijn te vinden in de staatsalmanak (Staatsdrukkerij, Den Haag) die in elke goede bibliotheek aanwezig hoort te zijn.

Dit is het affiche van de tentoonstelling „Milieu en Projekt” die in december vorig jaar door de gelijknamige werkgroep is ingericht. Deze groep is bij uitstek geschikt om u voor te lichten over het onderwijsmateriaal, dat er over deze zaak bestaat. Ten overvloede nogmaals hun adres: Kargadoor, Oude Gracht 36, Utrecht.

B.2.2 Regionale organisaties

In verschillende plaatsen zijn plaatselijke of regionaal Strohalmgroepen aanwezig. Wie hiermee in contact wil komen, kan zich in verbinding stellen met Strohalm Utrecht (Oude Gracht 36, tel. 030-314314). De meer „officiële” organisaties volgen hieronder.

Het Comité Gasalarm en het Centraal Aktiecomité Rijnmond vallen echter weer buiten het officiële kader.

Groningen:

Vereniging Milieubeheer Noord-Nederland, sectie Groningen, Mezenhof 15, Ter Apel.

Stichting Federatief overleg voor natuur-, landschaps-, en milieubeheer in de provincie Groningen, Schuitendiep 1b, Groningen.

Friesland:

Milieuraad Friesland, Emmakade 91 NZ, Leeuwarden.

Bond van Friese vogelwachten, Keizer Hendrikstraat 14, Zevenaar.

Vereniging Milieubeheer Noord-Nederland, sectie Friesland, St. Jansberg 27, Drachten.

Drente:

Drentse milieuraad, postbus 18, Assen.

Vereniging Milieubeheer Noord-Nederland, sectie Drente, Helmkruidstraat 8, Assen.

Overijssel:

Stichting kontakt natuur- en landschapsbescherming Overijssel, Koestraat 6, Zwolle.

Gelderland:

Gelderse milieuraad, Federatief orgaan voor natuur-, landschaps- en milieubescherming, Zijendaalseweg 149, Arnhem.

Utrecht:

Stichting Stichtse milieufederatie, „Hindersteyn”, Langbroek.

Noord-Holland:

Kontakt natuurbescherming Noord-Holland, Pinksterbloemweg 22, Bergen.

Comité Gasalarm, Nachtegallenlaantje 17, Bergen.

Zuid-Holland:

Stichting Delta centrum milieubeheer i.o., Schiedamse Vest 46E, Rotterdam.

Werkgroep Milieubeheer Rijksuniversiteit, Kaiserstraat 63, Leiden.

Centraal Aktiecomité Rijnmond (CAR), Postbus 342, Vlaardingen.

Stichting Leefbare Delta, Postbus 5147, Rotterdam.

Zeeland:

Vereniging Milieuhygiëne Zeeland (VMZ), Post-

bus 56, Middelburg.

Zeeuws coördinatieorgaan voor natuur-, landschaps- en milieubescherming, Churchill-laan 2, Middelburg.

Noord-Brabant:

Brabantse federatie voor natuurbehoud, milieu-beheer en landschapsbescherming i.o., Postbus 10, Helvoirt.

Stichting werkgroep natuurbehoud en milieubeheer stadsgewest Eindhoven, Van Wassenhovestraat 35, Eindhoven.

Limburg:

Stichting milieuraad Limburg, Vijverhofstraat 1, Venlo.

B.3 Seksualiteit

Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming, Postbus 64, Den Haag, tel. 070-832900.

Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit (COC), Frederiksplein 14, Postbus 542, Amsterdam, tel. 020-234596.

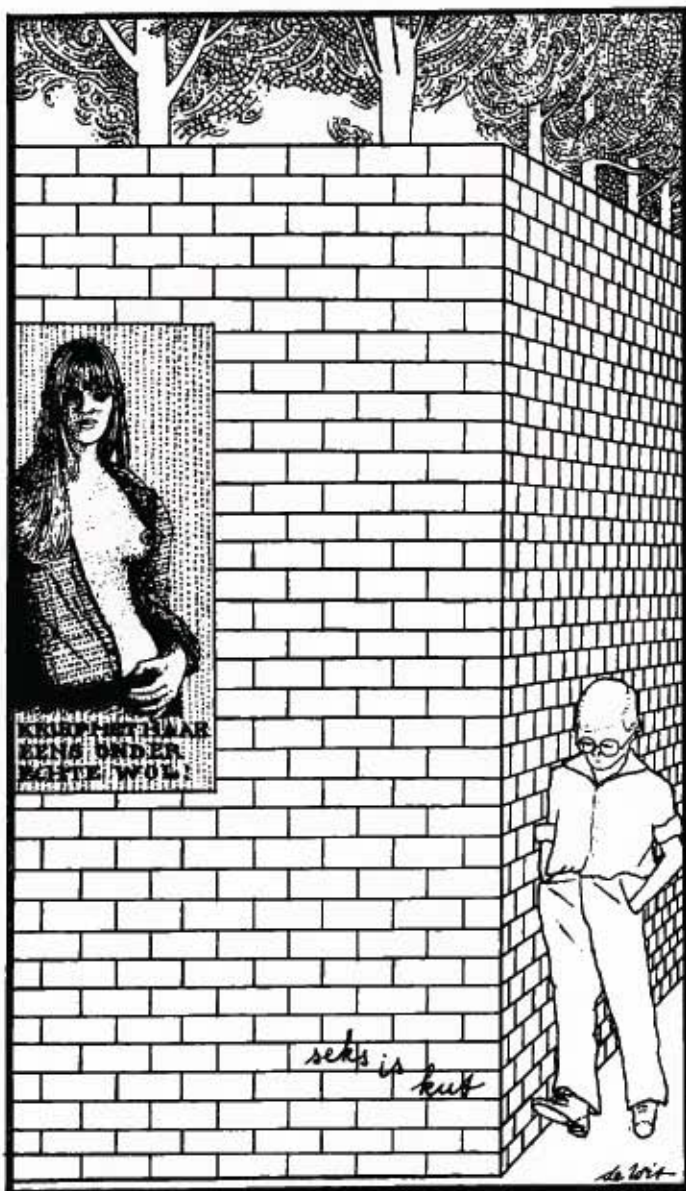
Amsterdamse Jongeren Aktiegroepen Homoseksualiteit (AJAH), Postbus 10031, Amsterdam.

Federatie van Studentenwerkgroepen Homoseksualiteit, Postbus 655, Amsterdam.

Dolle Mina, Postbus 6, Amsterdam, tel. 020-235086/239190.

Stimezo, Stichting voor Medisch Verantwoorde Zwangerschapsonderbreking, Arkstein 28, Rotterdam, tel. 010-177686.

Aktiegroep Man-Vrouw-Maatschappij, sekr. P.C. Hoofdstraat 15, Amsterdam, tel. 020-724542.

„In de reclame tracht men de werfkracht van de meest verscheiden konsumptieartikelen voor jongeren te verhogen, door deze sex-appeal te geven. „Neem 'r, pak 'r met een kodak" (...)

„Deodorant voor de derde oksel". Is het een wonder dat jonge arbeiders niet weten waar ze het moeten zoeken?"

Co van Calder, „Buitenspel op school en in de maatschappij", Van Gennep '71.

B.4 Onderwijs en Vorming

Kritiese Leraren Amsterdam, Kloveniersburgwal 61, Amsterdam, tel. 020-65417.

S.O.F. landelijk sekretariaat: Ooysebandijk 16, Ooy bij Nijmegen, tel. 080-233420.

Nieuwsbrief SOF, administratie Jacques Balhan,

Stieltjeslaan 23, Hilversum, tel. 02150-12562.
ASVA, Weesperstraat 51, Amsterdam, tel. 020-225771.

Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs WVO, Postbus 13, Purmerend, tel. 02990-27153.

NVV-jongerenkontakt, Plein '40-'45 nr. 1, Amsterdam/Slotermeer, tel. 020-134626.

Christelijke Sociale Jeugd-organisatie „werkende jeugd“, Maliebaan 8 8a, Utrecht, tel. 030-13006.

Katholieke Werkende Jeugd KWJ, Oorsprongpark 9, Utrecht, tel. 030-13871.

B.5 Kultuur

Beroepsvereniging voor Beeldende Kunstenaars (BBK), Nieuwe Herengracht 29, Amsterdam, tel. 020-249585.

BBK'69, Postbus 10349, Amsterdam, tel. 020-244868.

Koöperatieve Vereniging „Het Werkteater“, Katengat 10, Amsterdam, tel. 020-226231.

Toneelwerkgroep Proloog, Willemstraat 72, Eindhoven, tel. 040-510236.

Dokumentair en Aktueel Theater, 2de Sweelinckstraat 20³, Amsterdam.

5. Nog even iets over onderwijs en de „projekten-ziekte“.

Als we zouden zeggen dat echte politieke vorming projektsgewijs zou moeten, dan hoor ik de stereotiepe reactie al: „Maar bij ons doen we al lang aan projecten!“ Daarom moeten we nu iets zeggen over **projekten**.

Projekt-onderwijs is vaak een te kleine basis, om een vorm van onderwijsvernieuwing op te zetten. De verschillende vormen van „totaliteits“onderwijs bestaan inderdaad veel langer dan vandaag; „integratie van de vakken“ is een soort heilige koe aan het worden, waar iedere onderwijsvernieuwer met gepaste eerbied omheen moet dansen. Maar veel meer dan een hutsplot van alle vakken houdt die stelling ook niet in, want wezenlijke verbeteringen zijn door het projekt-onderwijs nog niet opgetreden.

Dit alles vindt zijn oorzaak in het feit, dat projekt-onderwijs wordt opgevat als een verandering van de werkvorm en niet, zoals zou moeten, als een fundamentele verandering van de leerinhouden zowel als een verandering in de opvatting over wat onderwijsgeven nou precies is.

Het is onvoldoende om in de projektvorm, in de projektjes, in het „wij doen een projekt, hoera!“, en in de projekt-werkweken, de kans te zien voor verandering.

Schoolboekauteurs en -uitgevers vinden dat die projektvorm zeer hanteerbaar is; ze maken er dan ook projektmappen, groepsworkboeken, plakboeken, groepsopdrachten, audiovisuele hulpmiddelen voor.

Landelijke Werkgroep Jongerenpers, Henri Polaklaan 14, Amsterdam, tel. 020-948687.

B.6 Informatie, dokumentatie

De Nieuwe Linie. Prinsengracht 463, Amsterdam, tel. 020-233481.

Vrij Nederland, Raamgracht 4, Amsterdam, tel. 020-62375.

De Groene Amsterdammer, Westeinde 16, Amsterdam, tel. 020-230864.

De Haagse Post, Postbus 211, Amsterdam, tel. 020-128230.

Aloha, Alexander Boersstraat 30, Amsterdam, tel. 020-792628.

VPRO, Postbus 11, Hilversum, tel. 02150-44752.

Cinéclub, Prinsenstraat 28, Amsterdam, tel. 020-250045 of 250057.

Werkgroep 2000, Hooglandseweg 15, Amersfoort, tel. 03490-24224.

(Publikaties uitgegeven bij Wolters, Postbus 58, Groningen.)

Skrien, Filmschrift, Corn.Dirksstraat 5, Amsterdam, tel. 020-389698.

Derhalve, cultuurkritisch tijdschrift. Lekkerbeetenlaan 8, Vught.

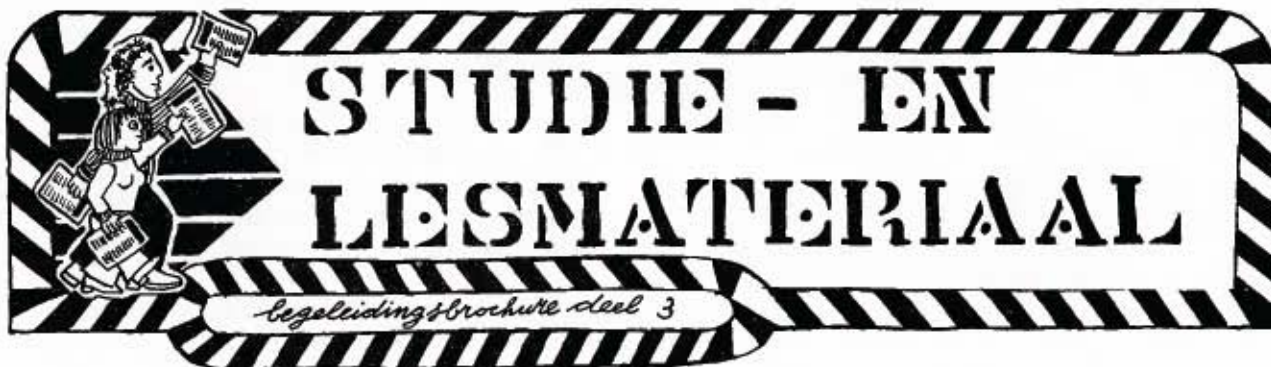
Maar de waarde van dit alles wordt tot bijna niets gereduceerd, als niet tegelijk het besef doorbreekt, dat de veranderde methode zinvol verbonden moet zijn met een veranderde houding (t.a.v. de leerstof, het lesgeven, de school en de maatschappij) en met andere inhouden, kortom met duidelijke andere bedoelingen met het „leren“.

School moet **scholing** worden. Dat zou veeleer de slogan van het projekt-onderwijs moeten zijn.

Als we ervan uitgaan dat het onderwijs niet een dociel toeleveringsbedrijf mag en moet zijn van een steeds „hardere“ maatschappij, als de school niet alleen maar een leerschool voor wandelende encyclopedieën is, niet louter en alleen gericht op het vormen van „kopvoeters zonder hart“ (Spenger), dan houdt dat wel het een en ander in, zowel voor de manier waarop je werkt, als de dingen die je zegt in je werk.

De Werkgroep vakprojekten van de eerder genoemde WVO (kontakt adres Postbus 13, Purmerend) is met het ontwerpen van die maatschappelijk gerichte projecten bezig. We zijn niet onverdeeld enthousiast en bij de onderwerpen die ze kiezen plaatsen we nogal eens wat kanttekeningen. Maar er zijn zeker bruikbare onderwerpen bij. De projecten zijn gebundeld onder de titel **Scholing in actie**. Er zijn twee bundels uit. De derde bundel wordt door de leraren (merendeels behorend bij de organisatie Kritiese Leraren Amsterdam) zelf gedrukt op een school met een kleine pers.

(Kontaktadres: Kritiese Leraren Amsterdam, Kloveniersburgwal 61, Amsterdam.)

STUDIE EN LESMATERIAAL

Om u het zoeken naar andere informatie wat gemakkelijker te maken.

De eerste helft van dit gedeelte van de brochure gaat over Groningen en de Rijnmond. Het is een compacte weergave van het studiemateriaal, dat wij hebben doorgenomen en de informatie die we mondeling hebben gekregen van mensen die de gang van zaken in Groningen en de Rijnmond bestudeerd hebben. Die informatie ziet er zo uit:

- 1. Het verzwegen nieuws van Groningen:** a. In de strokartonfabrikage liggen de zaken nog duidelijk; b. De tijd van de vette klei is voorbij; c. Hoe groot is die gasbel eigenlijk.
- 2. Het verzwegen nieuws van de Rijnmond:** a. Milieubederf, milieubedervers; b. Is woningnood een gevolg van overbevolking? c. Ons land heeft arbeiders te gast.

Dan volgen nog drie artikelen die we u graag ter aanvulling overhandigen. Uiteraard menen we, dat andere informatie en andere werken in de klas niet beperkt moet blijven tot de mogelijkheden die onze voorstelling daartoe biedt. Daarom een aanzet voor drie andere thema's. Deze drie artikelen zijn genummerd met Romeinse cijfers.

- 3. Het verzwegen nieuws over de arbeid.** Omdat in onze voorstelling zoveel arbeiders rondlopen en omdat informatie over het werk vaak niet in de school te vinden is.
- 4. De buurt in de klas.** Als u de school „open maakt“, zult u met de klas in de buurt terecht komen. Aansluiten bij de leefwereld van het kind betekent de buurt verkennen.
- 5. Het verzwegen nieuws van Indo-China.** De aktualiteit van Vietnam, Laos en Cambodje zal niet buiten de klas kunnen blijven. Daarom een inventarisatie van „wat er over is“.

1. Het verzwegen nieuws van Groningen.

„Groningen met zijn hoge Martinitoren is de grootste stad van het noorden. Bij de stad staat een grote suikerfabriek. Door het Eemskanaal varen kustvaarders tot in de stad. Delfzijl is de zeehaven van de provincie. De stad voert hout en kunstmest in, en karton, soda en aardappelmeel uit. Er staat een grote aluminiumfabriek en een sodafabriek. De fabriek voor soda haalt zijn grondstof, zout, bij Winschoten uit de bodem. Bij Slochteren wint men aardgas. Hier zit de grootste „gasbel“ van Europa in de grond. Door heel lange buizen wordt het gas door ons land geleid en zelfs naar het buitenland gebracht. Het gas wordt in de meeste huizen al gebruikt om op te koken en steeds meer mensen nemen gaskachels. Ook in fabrieken verdringt het gas de stookolie en de kolen. Het veen is bijna helemaal afgegraven. Men maakt er turf van. De plaatsen in deze streek heten nog steeds veenkoloniën. De zandgronden, die na het afgraven van het veen overbleven, heten dalgronden. De boeren verbouwen hier aardappelen, rogge en haver. In deze streek staan aardappelmeel- en strokartonfabrieken, o.a. in Veendam, Oude Pekela, Hoogezand en Stadskanaal. Strokarton wordt gebruikt als verpakking. Nederland is het enige land dat strokarton uitvoert. Aan het Winschoterdiep bouwt men schepen, vooral kustvaarders. Een kustvaarder is een klein zeeschip, dat ook op kanalen en rivieren kan varen.“

Zo kabbelt het boekje verder. Alles wordt even aangestipt. De Martinatoren is kennelijk even belangrijk als de industriële infrastructuur. Dat de meeste kustvaarders werkeloos in de haven liggen te roesten wordt niet vermeld. U kent onze kritiek op de boekjes al. We hebben in de voorstelling en in de begeleidingskrant voor de leerlingen geprobeerd andere informatie te geven, maar daarbij laten we het niet. Voor u in de klas is het vanzelfsprekend belangrijk, als u iets met het programma wilt doen, dat u de informatie van ons door krijgt, die ten grondslag ligt aan onze voorstelling. Daarom nu over drie voor Groningen belangrijke zaken wat uitvoeriger informatie: over de strokartonfabrikage, over de Groningse boeren en over de gasbel.

A. IN DE STROKARTONFABRIKAGE LIGGEN DE ZAKEN NOG DUIDELIJK.

In de biologie proberen we de veelheid aan levensvormen en de gecompliceerdheid ervan benaderbaar te maken voor de kinderen door die

kinderen eerst te confronteren met de meest eenvoudige soorten van leven. Dat is een goede didactische gewoonte. Aansluitend bij die gewoonte menen wij de kinderen in eerste instantie inzicht te moeten geven in de fabrikage van strokarton, als introductie in het economische leven, want daar in de strokarton zijn de organisatie van het werk en de verdeling van de opbrengsten nog zeer doorzichtig. Het is een „primitieve” industrie, met echter alle wezenlijke elementen, die een rol spelen bij de organisatie van het werk en de verdeling van de opbrengsten bij grotere, modernere industrieën.

Dat is de reden dat we in de voorstelling „Neus & Ko op zoek naar het verzwegen nieuws” de jonge avonturiers naar Groningen hebben laten gaan.

Hieronder meer over de geschiedenis en de werkomstandigheden in de strokarton, zoals die verslagen worden in de brochure „100 jaar uitbuiting in de strokarton”, in de NVV brochure „De laatste strohalm” en onderzoeken en verslagen van themagroep noord van het instituut voor sociale- en bedrijfspsychologie van de rijksuniversiteit te Groningen.

Het ontstaan.

De strokartonindustrie is ontstaan in de tweede helft van de vorige eeuw. De ontwikkeling van de techniek maakte de verwerking van stro tot karton mogelijk, de ontwikkeling van de industrie schiep een markt, vooral voor karton als verpakkingsmiddel. Verreweg het grootste deel van het voor industrieel gebruik beschikbare stro werd geleverd door Drente en Groningen. Het waren vooral de Groningse boeren uit de voormalige veenkoloniën (de zgn. dalgrond) waar o.a. met behulp van regeringssubsidies grote moderne bedrijven waren ontstaan, die het initiatief namen tot de oprichting van coöperaties of boeren-N.V.'s voor de verwerking van stro tot strokarton en papier. De financiering werd voornamelijk door de boeren zelf, o.a. door goedkope levering van stro in de aanloopfase, verzorgd waardoor vooral de grote kapitaalachtige boeren de aandelen in handen kregen. Ook enkele Oost-Groningse rederijen (export) staken kapitaal in de strokarton. De werving van arbeidskrachten leverde geen problemen op want de arbeidsreserve — zoals werkeloosheid en armoede in de statistieken genoemd worden — in het noorden en met name in de veenkoloniën was en is nog steeds een van de grootste in Nederland. Zo woont meer dan de helft van de werkeloze landarbeiders in het noorden. Bijgevolg behoren de lonen dan ook tot de laagste.

Een van de grootste problemen in de aanloopfase was wel de hinderwet, daar de bepalingen gebaseerd op konklusies van een kommissie „voor zuivering van afvalwater van aardappelmeel- en strokartonfabrieken” stringent waren. Maar ook hier bracht de overheid oplossing (het is niet nieuw) door de bepalingen zodanig te verzachten, dat de bevolking in Oost-Groningen tientallen jaren later nog steeds opgescheept zit met open riolen waarop een laag van meerdere decimeters drab drijft en die de weeë geur verspreiden van rotte eieren. Nu is er dan het plan om de uitwerpselen van de strokarton via een pijpleiding te lozen in de Waddenzee om eens en voor altijd een einde te maken aan het natuurschoon daar.

De strokarton floreerde al spoedig. In 1900 bedroeg de jaarproduktie 92.500, in 1912: 195.000 ton, in 1920: 235.000 ton, in 1930: 300.000 ton. Doordat een groot deel van de produktie werd afgezet in Engeland, maar vooral door haar eenzijdige produktie en de grote afhankelijkheid van de verpakkingindustrie, bleef de strokartonindustrie sterk konjunkturgevoelig. En elke aantasting van de winst door verstoring van de markt werd en wordt onmiddellijk afgewenteld op de arbeiders. Dit bracht de arbeiders van de strokarton er al vroeg toe zich te organiseren. De arbeiders van de aardappelmeel- en strokartonfabrieken van Oost-Groningen hebben een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan in 1907 en de groei van de Nederlandse Vereniging van Fabrieksarbeiders, een van de voorlopers van de industriebond N.V.V.

De eerste stakingen.

De eerste staking van het NVvFA werd in 1908 gehouden bij de aardappelmeelfabriek „Pekela en Omstreken” en met sukses. Een van de beide andere akties van het NVvFA in 1908 was bij de strokartonindustrie in Oude Pekela (15 fabrieken) en leverde een loonsverhoging van 60 cent per week op, wat bij lonen van 6 tot 8 gulden per week een welkome verbetering was. Op 7 juni 1920 brak na het aflopen van een ultimatum opnieuw een staking uit die al spoedig 8 fabrieken met 1003 arbeiders omvatte. De staking duurde 15 weken en de NVvFA keerde f.160.118,08 uit. Bereikt werd een loonsverhoging van 23 naar 26 gulden. In 1921 brak er in de strokarton een crisis uit, wat voor de ondernemers aanleiding was de klok terug te zetten. Het NVvFA ging door de knieën maar bij o.a. „De Halm” te Hoogkerk, die in 1920 niet mee staakte omdat de lonen daar toen al hoger lagen, leidde de poging tot loonsverlaging van 15% tot een staking van 6 maanden! De offers hierbij door de arbeiders gebracht laten zich gemakkelijk raden.

Een periode van bloei.

De periode van '22 tot en met '30 ging het de ondernemers zeer goed in de kartonindustrie. De prijzen van stro bleven vrij stabiel, nl. gemiddeld 24 gld. per ton stro. De leden van coöperaties zijn boeren die verplicht zijn hun stro te leveren aan de coöperatieve fabriek, het zogenaamde le-

denstro. De (leden) prijs voor dit stro hangt af van het bedrijfsresultaat van de fabriek en was vrijwel altijd hoger dan de prijs op de open markt. Zo kregen de leden van de coöperatieve strokarton „De Halm” te Hoogkerk over die jaren gemiddeld 30 gulden per ton geleverd stro, wat hen over die periode bijna 2 miljoen gulden winst opleverde. In diezelfde periode werd 623.000 gld. afgeschreven en 219.000 gld. gereserveerd bij De Halm. Aan nieuwbouw en uitbreiding van de produktie werd in de periode geen cent besteed, alleen aan vervangende en weinig produktieverhogende investeringen die onmiddellijk werden afgeschreven. In die periode keerde coöperatieve strokartonfabriek „De Reiderland” te Winschten meer dan 1½ miljoen gulden extra over het geleverd ledenstro uit. Het basisloon bij „De Reiderland” werd echter in 1922 met fl. 1,50 verlaagd tot fl. 22,75 om in '29 weer met fl. 1,50 verhoogd te worden. Het gemiddelde aantal arbeiders in die periode was 224 bij „De Reiderland”, wat betekent dat het totale loon over die periode aan arbeiders uitgekeerd de ½ miljoen gulden niet overschreed. Van elke 4 verdiende guldens gingen er 3 naar de boeren en één naar de arbeiders.

Intussen was het aantal in de kartonindustrie werkzame arbeiders gedurende 1920-1932 van 3000 tot 2400 gedaald, terwijl de produktie van 235.000 tot 300.000 ton werd opgevoerd. De direktie van „De Reiderland” merkte hierover in 1921 op:

„Door gebrek aan geschikt personeel, door de macht van de arbeiders in de laatste jaren en mede door de te slappe dagelijkse leiding, was langzamerhand te veel personeel in de fabriek gekomen en de arbeidsprestatie verminderd. Veel slechte gewoonten waren mede ingeslopen, welke gebreken doororsch ingrijpen weer moesten worden uitgeroeid.”

Dit werd bereikt door het invoeren van akkoordloon, het opvoeren van het arbeidstempo door middel van de machine, door minder mensen per machine, enz.

De crisisjaren.

Dan komt de „crach” van de New Yorkse beurs in 1929. Het failliet van het kapitalisme en het begin van de ongelooflijke ellende die de grote crisis en de tweede wereldoorlog met zich mee zouden brengen. De crisis laat ook de afzetmarkt voor strokarton niet onberoerd. En de ondernemers reageren zoals zij dat altijd al gedaan hebben, met produktiebeperking en loonsverlaging. Maar ditmaal vonden zij de arbeiders verenigd en georganiseerd tegenover zich. De eis dat in de nieuwe C.A.O. de lonen met 20% verlaagd worden, leidt tot een staking van 1506 arbeiders van 11 strokartonfabrieken. De staking begint 1 juli 1931 en zal 9 maanden duren tot er een kompromis is bereikt waarbij de korting op de lonen slechts 5% zal zijn, wat gezien de ontwikkeling van de prijzen en de halsstarrigheid van de ondernemers toch een overwinning was. Ook na de staking zette de konkurrentiestrijd zich door het ineenstorten van de prijzen voor stro en strokarton voort, maar door schade en schande wijs geworden vonden de ondernemers elkaar in 1933 in het eerste „Parijs- en produktieregelings”-kontakt waarbij vrijwel alle fabrieken zich aansloten. Doel hierbij was het uitschakelen van de direkte onderlinge konkurrentie en het handhaven van een bepaald prijsniveau voor de strokarton, zo nodig door produktiebeperking.

Opgang.

De sterke verhoging van de stroproduktie door

overheidsstimulering van de tarweverbouw en de in gebruikname van de Wieringermeer leidde tot een scherpe daling van de stroprijzen. In het noorden des lands bracht een ton stro in die periode gemiddeld 8 gld op met een minimum van iets meer dan 4 gld. in 1936. De daling van de stroprijzen en de handhaving van de strokartonprijs door de prijs- en produktieregeling leidde ertoe dat de winstmarge ook in deze periode niet ernstig werd aangetast. Zo kregen de aandeelhouders in de kooperatieve fabriek 'De Halm' over de periode 1932-1941 meer dan 2 miljoen gulden boven de marktprijs betaald voor het door hen geleverde ledenstro. In de periode '30 tot en met '38, dus inklusief de crisisjaren waarin de strokartonprijs niet door afspraken was gefixeerd, keerde de kooperatieve fabriek 'De Reiderland' meer dan één miljoen gulden boven de marktprijs uit voor ledenstro. Bovendien werd in deze periode bijna fl. 100.00 meer afgeschreven dan geherinventariseerd en nam de reserve met bijna fl. 80.000 toe. Dit betekent dat 25 jaar na haar oprichting de kooperatieve strokartonfabriek 'De Reiderland' in totaal fl. 3.296.120.-- winst aan boeren heeft uitgekeerd als meeropbrengst van het ledenstro. Ondertussen is van de totale investering van fl. 1.946.267,46½ reeds fl. 1.697.332,12½ afgeschreven, waar een reserve van liefst fl. 579.830,58 tegenover staat zodat 'De Reiderland' al meer dan volledig is afgeschreven. Intussen is het aantal arbeiders van 244 in '25/'26 (het maximum) gedaald tot 165 in '37/'38, terwijl de produktie toenam van 21.193.466 kg tot 23.475.916 kg. En dit terwijl het basisweekloon van de arbeiders na de verlaging met 5% in 1931 al die jaren tot en met '38 niet verhoogd werd en bleef staan op fl. 23,27 per week

voor het binnenpersoneel en fl. 23,04 per week voor het buitenpersoneel. Dit zijn de koele cijfers die de uitbuiting van de arbeid onverbloemd weergeven.

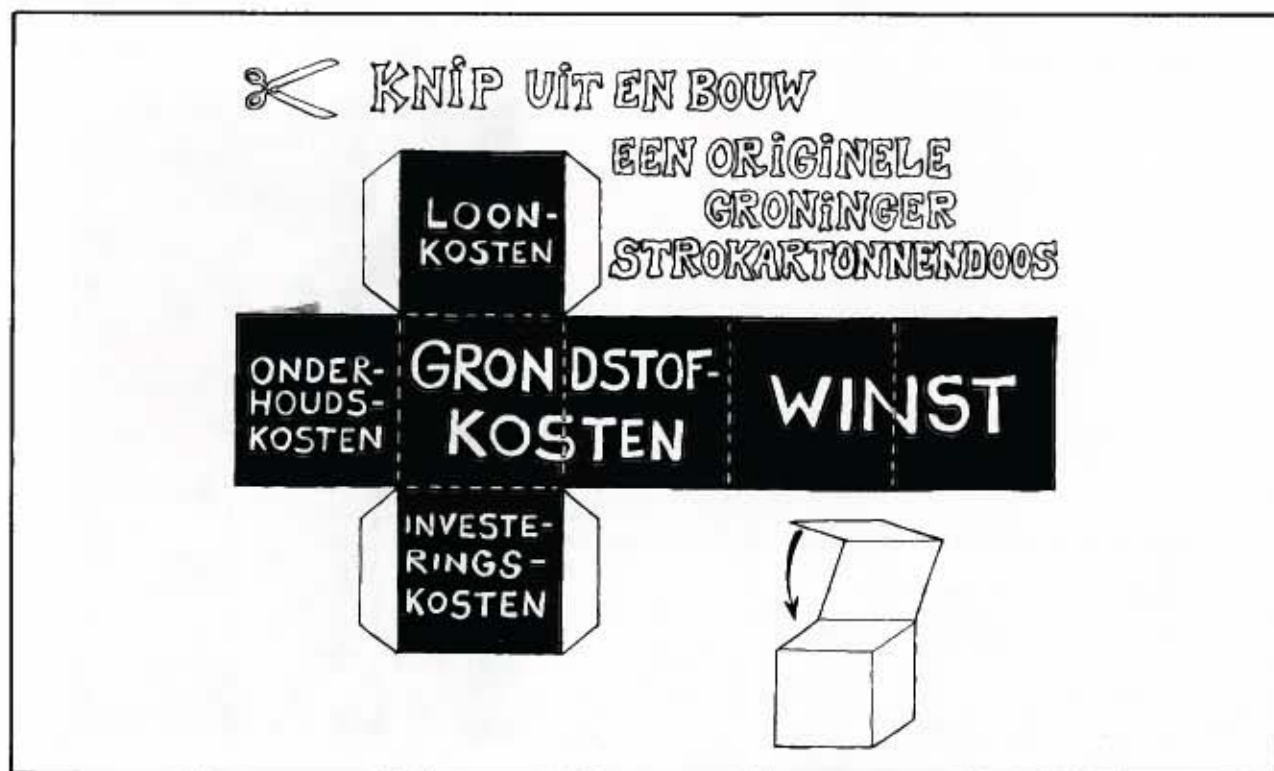
1940 - 1945.

Na '41 kwam de produktie onder controle van de bezetter. De stroprijs steeg, de produktie nam af en steeds meer arbeiders stonden op straat met als enig vooruitzicht de Arbeitseinsatz in Duitsland. In 1941 werd door de Oost-Groningse strokartonfabrieken een gezamenlijke verkoopcentrale (de NESSO) opgericht.

De tweede bloeiperiode.

Na de tweede wereldoorlog steeg de bedrijvigheid

in de strokartonindustrie spoedig tot ongeken- de hoogte. Vooral de Korea-oorlog (C.B.S.-verslag) stimuleerde de vraag naar en de prijs van het strokarton dermate, dat er rekordwinsten geboekt werden. Zo verdrievoudigde de koöperatieve fabriek 'De Halm' zijn uitkering per ton ledenstro in de periode '49 tot '51. Over het algemeen kan gezegd worden dat het de strokartonondernemers in de vijftiger en in de eerste helft van de zestiger jaren allemaal goed tot uitstekend is gegaan. Zo heeft de brutowinst van de gehele bedrijfstak (maar zonder de resultaten uit de andere afdelingen van de in deze bedrijfstak werkzame ondernemingen) vrijwel nooit minder dan 20 miljoen per jaar bedragen en niet zelden aanzienlijk meer.

Dit was mede mogelijk doordat de lonen in Oost-Groningen al die jaren aanzienlijk onder het landelijk gemiddelde bleven. Wanneer de vakbondsleiding onder druk van haar leden in '65 bij de C.A.O.-onderhandelingen hier iets aan tracht te

doen, houden de ondernemers het been stijf. De vakbondsleiding onderhandelt weinig doortastend en hierover zeer verbolgen gaan de strokartonarbeiders op 22 april 1965 in staking.

Tot laat in de zestiger jaren bleven de vakbonden in de roes van de wederopbouw die na de oorlog werd gepropageerd. „Er is geen tijd voor naijver tussen werkgevers en werknemers. Met vereende krachten moeten we allen ons land doen herrijzen.”

Maar het herrezen Nederland bracht geen nieuwe verhoudingen in de maatschappij en in het bedrijf. Dat werd heel duidelijk in de jaren '65-'66. Maar nog niet voor de vakbonden – vergelijk het artikel in de Volkskrant van 20 januari '73 over de konflikten bij Werkspoor. Dat is nu aan 't veranderen.

Binnen 24 uur zijn ± 2000 arbeiders uit 11 fabrieken in staking. Na drie dagen gaan zij onder protest weer aan het werk, omdat de leiding van de vakbonden en de ondernemers in een perscommuniqué verklaren dat de C.A.O.-onderhan-

delingen niet eerder voortgezet zullen worden dan nadat de staking opgeheven is, zulks omdat deze „niet bevorderlijk is voor de sfeer bij de onderhandelingen”. Niettemin laten de ondernemers, toch wel geschrokken, hun verzet tegen de eisen

van de vakbonden varen en spoedig is de C.A.O. getekend.

De terugslag.

Nadat er jarenlang in alle stilte miljoenen zijn verdiend, beginnen de ondernemers de laatste jaren te klagen over de daling van de winstmarges en gebruiken dit als argument tegen de looneisen van de arbeiders. De afzetkrisis in '66 tot en met '68 maakte een proces manifest, dat al enige jaren aan de gang was: groeiende verschillen tussen de N.V.'s (plus de coöperatieve Union en Ceres) aan de ene gunstige kant en de coöperatieve fabrieken (plus de N.V. Erika II) aan de andere, on-

gunstige kant. Een reeks van factoren speelt daarbij een rol. In het algemeen kan gezegd worden dat de marktpositie van de Oost-Groningse strokartonindustrie verzwakt is, doordat jarenlang een groot deel van de winst was uitgekeerd aan aandeelhouders of ledenstroleveranciers en onvoldoende in de bedrijven zelf geïnvesteerd. Nieuwe toepassingen van strokarton, nieuwe produkten zijn onvoldoende uitgebuit.

Is er in het algemeen te weinig geïnvesteerd, bij de coöperatieve fabrieken is dit sterker het geval dan bij de N.V.'s. Het voorlopige structuurrapport over strokarton, dat het Nederlandse Economisch Instituut in opdracht van de ondernemers heeft gemaakt, geeft hierover de volgende cijfers:

De procentuele leeftijdsopbouw van het machinepark.

Leeftijds- klasse	coöperatieve ondernemingen	N.V.'s
0-20 jaar	56	66
20-40 jaar	16	17
40-60 jaar	28	17

Een en ander hangt samen met het feit, dat voor de boerenleden van de coöperaties de hoogte van hun inkomen direkt afhangt van wat ze voor hun stro kunnen maken. Bij de aandeelhouders van de N.V.'s, die door vererving lang niet allemaal boer meer zijn, is deze relatie vaak minder direkt. Zo is van N.V. De Kroon (nu onderdeel van de N.V. Verpak, door fusie met de Brittania) ongeveer de helft van de aandelen in handen van één familie, die het zich gemakkelijk kan veroorloven een deel van haar inkomen te beleggen in de eigen fabriek. Hiermee hangt samen, dat de controle van de leden van de coöperatie over de onderneming in het algemeen sterker is dan die van de aandeelhouders, waardoor de boeren hun belang (een zo hoog mogelijke uitkering) beter kunnen verdedigen.

Een andere faktor die bij het groeiend verschil een rol speelt is de ontwikkeling, dat de N.V.'s

steeds meer overschakelen op **grijskarton met oud papier** als belangrijkste grondstof, terwijl de coöperaties meer geïnteresseerd zijn in de verwerking van het ledenstro. Een grijskarton is een lukratievere zaak dan strokarton. Zo bestaat de produktie van de N.V. Verpak al voor meer dan de helft uit grijskarton.

Sanering.

De afzetkrisis van 66/68 kwam hard aan, en de ondernemers reageerden in eerste instantie met het uitkopen voor 1½ miljoen van twee van de zwakste ondernemingen: twee coöperaties. De arbeiders werden zonder pardon op straat gezet, de orders werden door andere bedrijven overgenomen, waardoor hun bezettingsgraad en de daarvan in sterke mate afhankelijke winstmarge verbeterde. In de periode '66/'68 verminderde

het aantal werknemers in de strokarton dan ook met minstens 500. Toen na maart '68 de afzetmarkt weer fors aantrok, herstelde de winstmarge zich. Gewaarschuwd door deze ervaringen werden, vooral in de N.V.'s en in de Union, bestaande investeringsprogramma's versneld doorgevoerd en werden er nieuwe gepland.

Gevolgen voor de arbeiders.

In de eerste plaats werd door de automatisering en vooral door verhoging van de arbeidsdruk, de

produktie per arbeider sterk opgevoerd. Bedroeg de produktie per baan (de weg van grondstof tot produkt. Meestal hebben fabrieken meerdere produktiebanen) twee jaar terug nog zo'n 10 ton per baan per wacht (8 uur) nu is dat 16 ton.

In de nieuwe fabriek van de Union is begonnen met een produktie van ca. 85 meter per minuut, nu is dat meer dan 200 meter. En dat terwijl de arbeiders nog steeds in dezelfde loongroepen zitten. Ook het aantal arbeiders per produktiebaan verminderde.

De gevolgen van deze opgevoerde arbeidsdruk laten zich raden. Had een arbeider vroeger nog wel eens tijd bij te komen, nu amper. Gegeten moet er worden aan de machine, maar als er wat fout gaat komt men er vaak niet eens aan toe. Koffie is niet te krijgen, alleen „slootwater” uit een automaat. Verder is alles smerig, goede WC's, douches zijn er niet. Het kleedlokaal is onverwarmd. De fabriek is 's zomers om te stikken, ook in de winter heeft een arbeider na de wacht vaak geen droge draad meer aan het lijf. Hij gaat daarna op fiets of brommer door de kou naar huis.

De andere richting waarin de investeringen gaan, is de verlenging van de produktielijnen. Strokarton is massief-karton, zoals de technische uitdrukking luidt, is nl. feitelijk een halfprodukt, dat verder verwerkt kan worden tot golfkarton en kartonnages, produkten die een sterke positie op de markt innemen en waarvan de afzetmogelijkheden jaar na jaar stijgen. Zo wordt een groot deel van de binnenlandse afzet van strokarton verder verwerkt tot golfkarton en kartonnages; maar tot voor kort gebeurde dat nauwelijks in Oost-Groningse bedrijven zelf. De ondernemingen die hiermee het verst gevorderd zijn maken nu al grote winsten. Zo bedroeg de brutowinst van Free & Co, een van de kleinste N.V.'s, met een jaarproduktie van zo'n 25.000 ton op een totaal over alle fabrieken van zo'n 400.000 ton, over het boekjaar 68/69: fl. 1.157.254,-.

Het dividendvoorstel was 30%, terwijl het reservefonds met 215.000 gulden gespekt was. Bovendien krijgt elke aandeelhouder er per aandeel nog een aandeel bij, dit ten laste van de reserves! Wanneer Free & Co beantwoordt aan het gemiddelde beeld, en dat is niet onwaarschijnlijk want het is wel een N.V., maar tevens een van de kleinere fabrieken, dan betekent dit dat de brutowinst voor de hele strokarton in '68/'69 weer in de 20 miljoen loopt. Het is niet onmogelijk dat de totale winst aanzienlijk hoger ligt. Als directeur Rijnveld gelijk heeft met zijn uitspraak in het Algemeen Handelsblad, dat één stakingsdag de ondernemers een kwart miljoen kost, dan leert een eenvoudig rekensommetje dat de totale winst veel hoger ligt dan 20 miljoen.

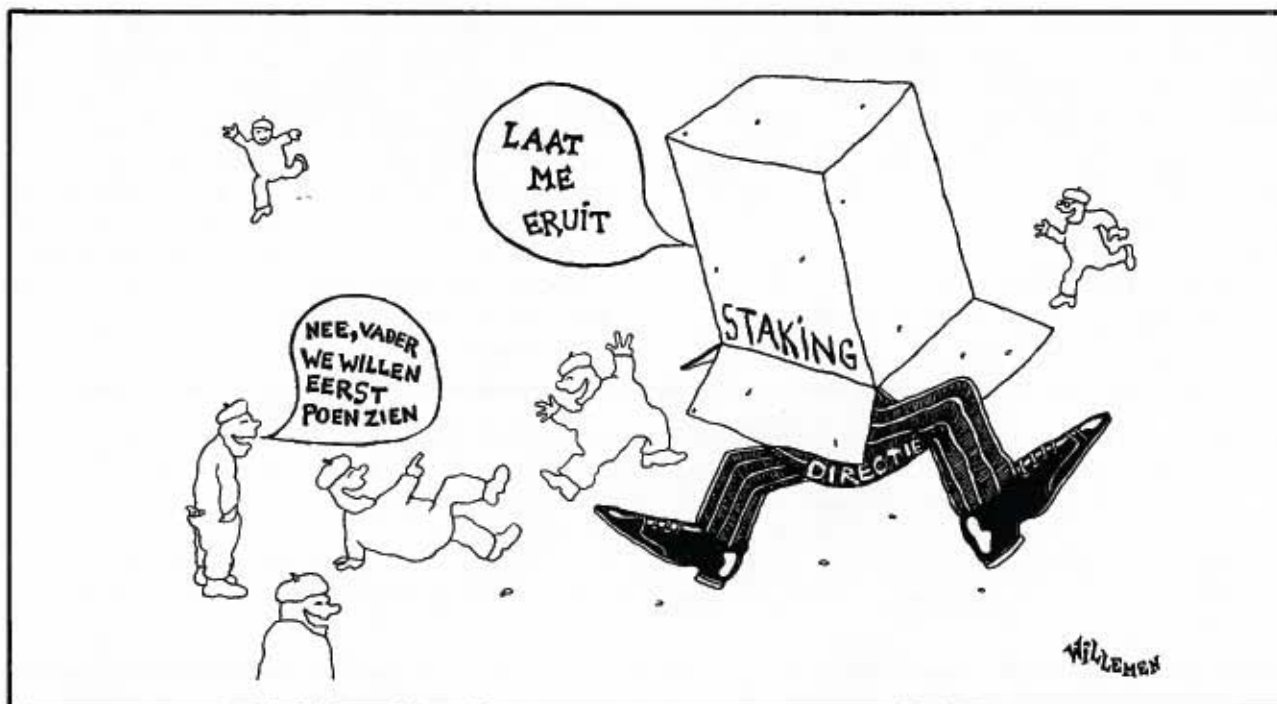
De staking van 1969.

In 1969 zitten de fabrieken vol met orders en de levertijd bedraagt op het ogenblik 3½ maand. Het ogenblik van de staking, om de loonsverho-

gingen af te dwingen die bij de vorige C.A.O.'s waren uitgebleven, was dan ook goed gekozen. De ondernemers konden stagnatie in de produktie nu niet gebruiken. Vooral de sterkere ondernemers waren dan ook best bereid zich bij de eisen van de stakers neer te leggen, en dat heeft er in niet geringe mate toe bijgedragen, dat de vakbonden dit keer gedwongen waren met het aktiekomiteé te onderhandelen en daarmee de staking te erkennen.

De staking van 1969 was een historische ontwikkeling in het verzet van de Oost-Groningse arbeiders. Het massale verzet bracht een groeiend bewustzijn bij de Groningers, dat hogere lonen niet de enige inzet van de sociale strijd konden zijn, maar dat ook de werkgelegenheid en betere omstandigheden een hoge prioriteit hadden. De eerder ontstane scheiding nl. tussen het grootste deel van de N.V.'s en een enkele koöperatie enerzijds, en de koöperatieve fabrieken plus een enkele N.V. anderzijds, had tot gevolg dat de kooperaties de N.V.'s in deze investeringspolitiek niet konden en wilden volgen, vooral wanneer het ging om investeringen in nieuwe produkten en procedé's. En wanneer de afzet van de door automatisering en opvoering van de arbeidsdruk sterk verhoogde produktie in gevaar dreigde te komen door recessie, dan was de kans aanwezig dat binnen het samenwerkingsverband bepaalde zwakkere ondernemingen gedwongen werden zich te laten uitkopen of dat anders het samenwerkingsverband brak en de zwakkere doodgekonkurreerd werden.

De indruk bestond dat de feitelijke beslissing, welke fabrieken gedwongen werden te sluiten, wat de ondernemers betreft al genomen was. Een en ander betekende uiteraard dat er een groot aantal ontslagen zou vallen.

De volcontinu.

Sluiting van fabrieken heeft niets te maken met onvermijdelijke natuurwetten, maar alles met doelbewuste politiek van de ondernemers. **De politiek van de Groningse ondernemers was en is de produktie beperken in een kleiner aantal fabrieken en de volcontinudienst te kunnen invoeren, om zo de nieuwe investeringen sneller te kunnen afschrijven en daardoor het hoge dividend over het vergrote geïnvesteerde kapitaal te handhaven.** Dat hierdoor arbeiders op straat komen te staan interesseert hen minder. Immers werkeloosheid is

een argument om in Den Haag investeringssubsidies los te krijgen en tevens een effectieve rem op looneisen.

Wat is nu de volcontinu?

De volcontinu is een produktiesysteem waarbij overdag en 's nachts, in de weekends en op feestdagen gewerkt wordt, door elkaar afwisselende ploegen arbeiders.

Op een van de Groningse bedrijven, „De Een-dracht“, is de volcontinu al doorgevoerd. Wat voor sociale gevolgen de volcontinu veroorzaakt wordt hieronder duidelijk:

Een arbeider uit De Eendracht:

„In de volcontinu zitten de vrije dagen midden in de week en dan kun je bijna niets beginnen. Je kunt niet op visite gaan omdat de kinderen naar school moeten, mijn vrouw zit als ik aan het werk ben volkomen opgesloten, de gezelligheid is weg. We kunnen ook nooit eens met de kinderen ergens heen, naar de kermis of een dagje naar de bossen. Vroeger konden we nog wel eens een hele dag weg, maar dat is er nu niet meer bij.”

Een arbeider uit de Brittania:

„Het is niet zo, dat alleen mensen die aan een kerk verbonden zijn tegen de volcontinu zijn; die mensen die van voetballen houden of andere hobbies hebben zoals vissen of postduiven houden, willen ook geen volcontinu, want het rukt het hele gezinsleven uit elkaar. Het financiële voordeel weegt niet op tegen de nadelen. Volcontinu kan ik niet anders zien dan terugdraaien van de klok, de arbeider wordt weer slaaf van zijn werkgever en dat durf ik rustig te zeggen.”

Een ex-arbeider uit De Erika:

„Vroeger moest je misschien 7 ton afleveren in 8 uur en nu moet je er 13 afleveren. Dat betekent bijna een keer zoveel en dat je ook bijna twee keer zoveel werk op je lichaam krijgt en zo zijn er in de banen in de loop van de tijd ook mensen uitgestoten.

De volcontinu betekent èn meer werkeloosheid en een totale ontwrichting van het privéleven van de arbeiders. Daarom is het verzet van de Groningers tegen de volcontinu zo heftig — en het resultaat is dat de invoering van de volcontinu nog tot

één bedrijf beperkt is gebleven.

Voor hen die het hebben over het zo toegenomen sociale verantwoordelijkheidsbesef van de industrie en haar humane instelling, is het goed eens

kennis te nemen van de industrie die de leef- en werkomstandigheden bepaalt van het grootste deel van de inwoners van de voormalige veenkolonien in Oost-Groningen.

B. DE TIJD VAN DE VETTE KLEI IS VOORBIJ.

Ik ben Grietje Adema en ik woon op een grote boerderij, niet ver van de Waddenzee. Vader is boer. Hij heeft een groot stuk bouwland. Daarop verbouwt hij tarwe, gerst, bonen en suikerbieten. In de zomer wordt de tarwe gemaaid. Niet met de zeis hoor! Dat zou veel te lang duren. Vader maait de tarwe met een combine. Dat is een machine die het graan maait en meteen dorst. Dan ga ik kijken. Leuk is dat! Aan de ene kant gaan de halmen er in en aan de andere kant komen de zakken tarwekorrels en pakken stro er uit. Het kaf stuift in het rond; moeder moppert altijd als ik terugkom, want dan zit ik onder het stof.

uit: EEN NIEUWE KIJK OP NEDERLAND, aardrijkskunde voor het basisonderwijs, Meulenhoff Educatief, derde druk 1968.

Het land waar het leven goed is. De romantiek van de noeste getaande mannen en vrouwen die het wonder van de groei ontlokken aan de omgewoelde vruchtbare aarde. Al of niet vermengd met een loflied op de techniek, zoals in het fragment hierboven, uit een van de **modernere** aard-

rijkskundemethoden. Als je de boekjes die bij het aardrijkskundeonderwijs in de Nederlandse scholen gebruikt worden doorbladert, kom je tot de ontdekking dat er heel wat „agrarisch nieuws” in staat en dat dat „nieuws” een nogal idealistisch beeld geeft van het leven op het land.

„Op de kleigrond in het noorden van Groningen staan prachtige grote boerderijen midden in vruchtbaar bouwland. De boeren verbouwen hier tarwe, suikerbieten, haver, bonen en vlas. Zware dijken beschermen hier het land tegen overstromingen. Buiten die dijken slibt voortdurend klei aan. Stukken aangeslibd land heten kwelders. Vaak zijn ze met gras begroeid. Als de kwelders hoog genoeg zijn legt men er een dijk om.”

Dit was een fragment uit het eerder geciteerde boekje van Malmberg. Daar laat het boekje het bij. Het vertelt niet dat er in Groningen honderden hektaren pas ingedijkt gebied voor veel geld bouwrijp zijn gemaakt, maar noodgedwongen braak moeten blijven liggen. Het vertelt ook niet dat de mensen die in die prachtige, grote boerderijen wonen, armoe lijden. Het vertelt niet dat er in ons land en met name in de noordelijke provincies Groningen en Drente 30 boeren per dag

hun bedrijf moeten sluiten en elders werk moeten zoeken, omdat het werken op het land niet meer loont.

Onlangs zijn de resultaten gepubliceerd van een onderzoek van de Temagroep Noord van het instituut voor Sociale- en Bedrijfspsychologie van de Groningse Rijksuniversiteit, waarin cijfers die vertellen hoeveel de gemiddelde inkomsten van de boeren in Groningen bedragen:

de inkomsten per bedrijfstype zijn gemiddeld:

akkerbouw	f 10.100
veeteelt	f 11.800
gemengd bedrijf	f 9.800
tuinders	f 7.100

Wanneer we deze inkomens omrekenen naar uurloon ontstaat het volgende beeld:

akkerbouw	61 uur/week netto uurloon f 3,30
veeteelt	97 uur/week netto uurloon f 2,40
gemengd bedrijf	76 uur/week netto uurloon f 2,60
tuinders	87 uur/week netto uurloon f 1,60

94 pct van de Groningse boeren blijkt onder het minimumloon (fl. 3,95) te zitten. Bij deze cijfers moet nog verteld worden, dat de arbeidstijden over een jaar gemiddeld berekend zijn en dat het aantal uren weergegeven is dat de man vaak samen met zijn vrouw aan het werk is. Het is dus eigenlijk het loon van de werkende man en vrouw samen.

De Groene van 28 november '72 begeleidt deze onderzoeksresultaten met de volgende historische schets van Johan Kortenroy:

„In 1957 kon men binnen de pas opgerichte EEG nog wel optimistische geluiden horen over het te voeren landbouwbeleid. In artikel 39 van het Verdrag van Rome werd zelfs nog gestreefd naar produktiviteitsverhoging „door het bevorderen van de technische vooruitgang; door rationalisatie en door een optimaal gebruik van produktiekrachten, vooral arbeidskrachten“.

De in de landbouw werkzame beroepsbevolking werd „een goede levensstandaard“ in het vooruitzicht gesteld, de landbouwmarkt zou gestabiliseerd worden en ook de konsumenten mochten in de weelde delen; zij kregen een ruime toelevering van landbouwprodukten gegarandeerd tegen „redelijke prijzen“.

De beloofde gouden bergen zijn er niet gekomen, wel een imposante boterberg, waarop de Europese kommissie voor het begrotingsjaar '68/'69 uit het 'Europese Oriëntatie- en Garantiefonds' zo'n slordige 579 miljoen dollar moest toeleggen (een bedrag, dat voor het begrotingsjaar '72/'73 in het rapport Mansholt wordt geraamd op maar liefst 968 miljoen dollar).

Maar dat was niet het enige overschot dat het optimisme van het Verdrag van Rome zou logenstraffen. De overtollige melkplas, ingedroogd tot magere melkpoeder, had in 1970 een gewicht van 350.000 ton aangenomen, van graan was er toen een overschot van zo'n 8 miljoen ton, terwijl er voor bietsuiker meer dan één miljard kilo teveel was geproduceerd.

Voor de Europese Commissie betekende dit, dat ze ieder jaar dieper in de geldbuidel moest tasten om de gegarandeerde prijzen voor bepaalde landbouwprodukten aan de Europese boeren te kunnen uitbetalen. Deze subsidiepolitiek vergde op den duur astronomische bedragen: van 1960 tot en met 1969 stegen de uitgaven van 2 miljard tot 10 miljard gulden per jaar! Een deel van de onkosten werd afgewenteld op de konsumenten door prijsverhogingen en er werd naar kompensatie gezocht in beschermende importheffingen, waarvan vooral de ontwikkelingslanden de rekening gepresenteerd kregen. Het percentage vet in de melk werd opgevoerd, om de boteroverschotten enigszins te verkleinen, terwijl de veel gezondere plantaardige oliën, meestal afkomstig uit ontwikkelingslanden, zwaarder werden belast.

Het landbouwbeleid was in een uitzichtloze crisis beland en kon, ondanks een zich gestadig uitbreidend „subsidiestelsel“ de in het verdrag van Rome beloofde „goede levensstandaard“ niet nakomen.

Om het gegarandeerde minimum-inkomen te bereiken, moesten de boeren lange werkdagen maken, vakantie en vrije tijd opofferen en roofofbouw op hun eigen lichaam plegen, om dan nog op een besteedbaar jaarinkomen terecht te komen, dat een kwart lager lag dan dat van de gemiddelde werknemer.“

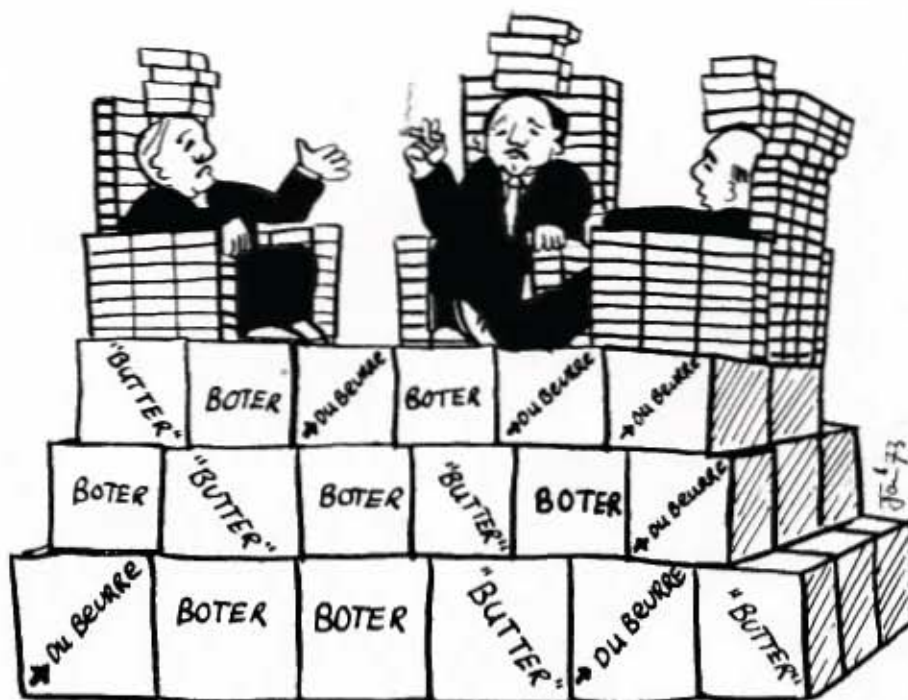
Zo was de stand van zaken in de agrarische sektor in de jaren '68/'69, toen het bovengeciteerde aardrijkskundeboekje uitgegeven is. En sindsdien is er meer gebeurd. Wij volgen de schets van Johan Kortenray:

„De kritiek werd steeds heviger: de ministers van financiën van de verschillende lidstaten trokken steeds zuurdere gezichten als ze de onkostenrekening gepresenteerd kregen. De FAO (de Voedsel- en Landbouworganisatie), de boerenorganisaties en ook de Unctad drongen steeds met meer nadruk aan de fundamentele herstruktureringen van het EEG-landbouwbeleid. Dr. Sicco Mansholt, toen nog vice-voorzitter van de Europese Commissie toog aan het werk en op 10 december 1968 — ironisch genoeg de dag van de Rechten van de Mens — kon hij de ministerraad zijn memorandum „De hervorming van de landbouw in de EEG“ overhandigen, dat later als het plan-Mansholt meer bekendheid zou verwerven. Mansholt bepleitte een halvering van de agrarische beroepsbevolking gedurende de periode 1970-1980, waardoor 5 miljoen boeren en tuinders zouden moeten verdwijnen.

Verder voorzag zijn plan in het onttrekken van 5 miljoen hektare kultuurgrond aan zijn agrarische bestemming, waar van een deel (ca. 1 miljoen hektare) bebosd zou moeten worden en waarvan het andere deel aan creatieve doeleinden ten goede zou komen. Mansholt becijferde nog meer: inkrimping van de melkveestapel met 4 miljoen koeien (slachtpremies) opruiming van vele tienduizenden landbouw- en veeteeltbedrijven en drastische veranderingen in het kunstmatige subsidiebeleid, zodat de markt niet langer meer ontwricht wordt en voor 1980 een situatie bereikt zou worden, waarin een plafond van 750 miljoen dollar aan garantie-uitgaven voldoende zou zijn. Prijsverhogingen voor die produkten, waarvan al een overschot aanwezig was, zouden niet meer mogelijk zijn, totdat de vraag het door het nieuwe subsidiesysteem zoveel mogelijk stationair gehouden aanbod, zou gaan benaderen. Een eenvoudig economisch principe, dat door de boeren niet anders geïnterpreteerd kon worden dan een nieuwe bedreiging van hun toch al wankel inkomenspositie.

In Duitsland en Frankrijk werd Mansholt dan ook warm onthaald, veelal gepaard gaande met zware bedreigingen en fikse demonstraties. Veel wrevel heeft Mansholt zich ook op de hals gehaald met zijn pleidooi voor schaalvergroting, die zou moe-

ten leiden tot landbouwbedrijven met minimale oppervlakten van 80 tot 120 ha, en tot melkveehouderijen met 40 tot 60 stuks vee. Tot zover in korte trekken het plan-Mansholt.

DE LANDBOUWMINISTERS v/d. E.E.G.

Maar hoever was de werkelijkheid tegen het eind van de jaren zestig, begin zeventig verwijderd van de ideale EEG-bedrijven? Het gemiddelde in de EEG voor de oppervlakte van landbouwbedrijven is 11 ha. Slechts 3 pct van het totaal aan bedrijven is groter dan 50 ha, terwijl tweederde van het totaal aantal landbouwbedrijven beschikt over minder dan 10 hectare.

Zo deed men er in Duitsland maar liefst 10 jaar over om de gemiddelde bedrijfsgrootte met 1 hectare te doen stijgen.

Voor veebedrijven ligt het al niet anders: 80 pct van de melkveebedrijven in de EEG bezitten 10 of minder koeien.

Uit deze cijfers blijkt wel hoe groot de kloof is tussen de richtlijnen van de EEG en de feitelijke situatie binnen de Europese landbouw. Uitvoering van het plan-Mansholt betekent een gigantisch saneringsproces, dat, zoals het in het voorgenomen scenario staat, zoveel mogelijk vrijwillig tot stand moet komen. Vanuit Brussel stuurt men het proces met afvloeiingsregelingen, voor-

lichting op basis van de nieuwe EEG-normen en aanmoedigingspremies voor „blijvers”, als ze tenminste over een goedgekeurd bedrijfsontwikkelingsplan beschikken (binnen ca. 6 jaar de Mansholt-normen halen). Maar het aksent blijft toch met name liggen op de 'vrijwillige' keuze van de boer.

De in het Verdrag van Rome beloofde „goede levensstandaard” is voor de Groningse boeren een onhaalbare zaak gebleken en de op het plan-Mansholt geïnspireerde prijspolitiek heeft voor hen tot nu toe weinig hoopvolle perspectieven geopend. De noodsituatie is er eerder door verscherpt dan dat het voor een deel van de boeren een uitzicht op betere tijden heeft geboden.

De zorgelijke inkomenspositie van de Groninger boeren uit zich ook in een vrij hoge schuldenlast. De 133 op dit punt ondervraagde boeren hadden samen een schuldenlast van ongeveer 6,23 miljoen gulden, dat is gemiddeld een schuld van fl. 47.000 per boer. Het onderzoeksrapport:

„De schuld bestond voornamelijk uit hypotheeken, leningen, familieleningen en schuld aan banken. Deze vrij hoge schuldenlast geldt ook voor de andere Nederlandse boeren. Ondanks dat door sanering een aantal bedrijfshoofden minder wordt (. . .) zien we toch dat het kleiner wordende aantal in totaal met een steeds grotere schuldenlast komt te zitten. De totale schuld van de Nederlandse boeren is van 1957 t/m 1965 gestegen van 22,5 miljard gulden naar 38,1 miljard, waaronder de lange termijnleningen bij banken van 5,4 miljard naar 14,9 miljard (landbouwcijfers 1971 lijst LEI/CBS)“.

Gezien deze achtergrond (stijgende schuldenlast en dalende inkomsten) is het dan ook niet zo verwonderlijk dat 42 procent van de ondervraagde boeren denkt, dat ze hun bedrijven binnen afzienbare tijd moeten sluiten als de ontwikkeling zo blijft, zoals die zich nu voordoet. Maar voordat het zover is, zullen ze hun bestaan nog rekken door steeds langere werktijden te maken en gedurende de vakantieperiode door te werken (65 procent van de boeren is de laatste 5 jaar niet met vakantie geweest).

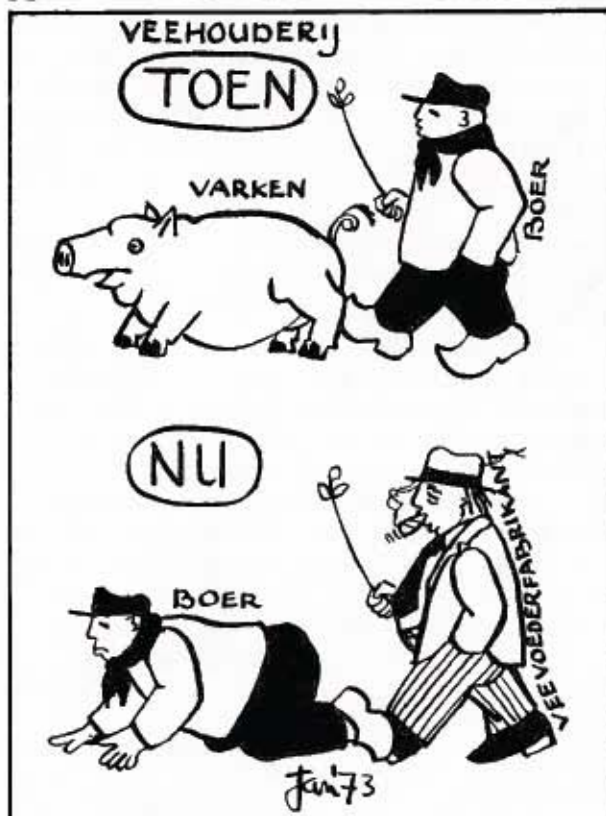
Hoe onaanvaardbaar hoog de offers zijn, die de boeren moeten brengen, blijkt wel uit het hoge aantal werkuren per week, waarbij vooral de tuinders — over het geheel genomen de meest gedu-

peerde landbouwers — het met een gemiddelde van 87 uur per week moeten ontgelden.

De gemiddelde arbeidstijd van de boer bedraagt altijd nog zo'n 63 uur per week. Hierbij dient men echter nog te bedenken dat 80 procent van de vrouwen in het bedrijf meewerkt, waarvan 25 procent zelfs meer dan 20 uur per week! Eenenveertig procent van de boeren geeft dan ook te kennen dat zij hun bedrijf niet draaiende zouden kunnen houden zonder de arbeid van vrouw en/of kinderen.

Een groot deel van hen zullen toch, ondanks alle moeite en ijver, binnen afzienbare tijd weggesa-need worden. Een sanering, waarover de onderzoekers terecht opmerken:

„Kijkend naar het inmiddels zichtbaar geworden resultaat en ook naar de uitgangspunten van de EEG-landbouwpolitiek (prijs- en structuurbeleid) kan men moeilijk anders vaststellen dat deze er voornamelijk op gericht is, langs de lijn van inkomensverslechtering en achteruitgang van de leefomstandigheden op de boerderij in zo kort mogelijke tijd een zo groot mogelijk aantal arbeidskrachten uit de landbouw te verdrijven. Dat de blijvers in de landbouw te zijner tijd een gouden toekomst tegemoet gaan is een belofte die althans op dit moment alleen maar zo werkt dat hij een deel van de boeren er nog steeds van weerhoudt met de vuist op tafel te slaan en een andere agrarische politiek te eisen.“

Zo staat het er voor met de vader van Grietje Adema. Hij zal binnenkort werk moeten gaan zoeken en dat is in Groningen geen makkelijk karwei.

Of hij wordt het slachtoffer van de industrieën die het agrarisch bedrijf begeleiden: machine- en voederfabrieken die de malaise in het boerenbedrijf op verscheidene plaatsen in ons land uitbuiten (zie de Volkskrant van zaterdag 24 februari '73) door leverings- en betalingsvoorwaarden te scheppen, die de boer steeds sterker binden aan die fabrieken en hem een knecht maken op zijn eigen bedrijf.

C. HOE GROOT IS DIE GASBEL NU EIGENLIJK?

De uitspraken die Shell, Esso, Gulf, etc., de bedrijven die de Groningse gas winnen, gedaan hebben, na de bekendmaking van de gasvondst in de Groningse bodem, staan in schril contrast met de werkelijkheid.

Deze uitspraken volgen een patroon, dat concerns toepassen in elk gebied waar ze een bodem-

schat vinden. Ze beginnen, na de bekendmaking dat er olie, gas, e.d. gevonden is, met het breed uitmeten van de grote voordelen voor de nationale economie, die de exploitatie van de bodemschatten met zich meebrengt. Dit om de concessie te verkrijgen. De bel van Slochteren was „Rijkdom voor een gelukkig Nederland“. Groningen werd „het Koeweit van het Noorden“ genoemd. Men sprak van een energiebron die onze levens sterk zou gaan beïnvloeden. Men suggereerde, dat de tuinbouw in niet onbelangrijke mate zou kunnen expanderen. „Met name als goedkope verwarmingsbron is het aardgas hier met open armen ontvangen.“

Shell, Esso en de staat zouden ons er eens warmpjes bij zetten. Zodra echter de grootte van het veld zich begint af te tekenen, wordt er pessimistisch gedaan over de schatting van de reserve. De concerns maken daarbij misbruik van de situatie dat zij alleen over de deskundigheid beschikken om een goede schatting te doen en over de juiste gegevens.

Het kan geenszins toeval zijn, dat in het eerste half jaar van 1963 de Slochterenreserve op 450 miljard m^3 werd geschat en geruchten van de

Belgische senator Leemans, dat er 1000 miljard m^3 zou zijn, hardnekkig werden ontkend, omdat toen de onderhandelingen over de concessie tussen de overheid en de NAM (de maatschappij, die het gas zou gaan exploiteren en waarin Shell en Esso ieder voor 50 procent participeren) nog gaande waren. Kort nadat de concessie was verleend, werd toegegeven, dat de reserve 1100 miljard m^3 bedroeg.

Uitgaande van deze, veel te lage, opgave werd er geredeneerd, dat de opbrengsten in verhouding tot de kosten zodanig zouden zijn, dat de Shell en de Esso een fiks aandeel in de opbrengsten zouden moeten krijgen. „Immers, Shell en Esso hebben, om het Slochterenveld te ontdekken, veel kosten gemaakt en deze onkosten moeten de concerns terugverdienen“. Zoveel te lager de reserves worden geschat, zoveel te lager zijn ook de schattingen van de opbrengsten en zoveel te hoger moet het aandeel van Shell en Esso zijn om die kosten te kunnen terugverdienen. Op deze manier worden die kosten overigens wel snel afgeschreven en is alles wat er meer in de bodem zit dan „vermoed“ werd bij het verlenen van de concessie pure winst voor de exploitanten.

Staatsexploitatie wees de overheid van de hand. „Het is nog maar de vraag wat de opbrengsten zullen zijn en aangezien het onderzoek naar de aanwezigheid van de bodemschatten hoge kosten met zich meebrengt, zijn de risico's erg groot. Die risico's kan de Nederlandse staat niet zo gemakkelijk dragen als de olieconcerns, die over de gehele wereld deze activiteiten ontplooiën. Bovendien beschikken wij niet over voldoende tech-

nische know-how“.

Dat de Nederlandse staat die „risiko's“ niet zou kunnen nemen valt erg te bezien. Zij kan aan Hoogovens en Verolme, wanneer die moeilijk zitten, miljoenen guldens schenken om de werkgelegenheid te behouden. Daarnaast worden die risico's sterk overtrokken, doordat men de ware gegevens over de mogelijke winsten achterhoudt.

OFFICIËLE SCHATTINGEN VAN DE AARDGASRESERVES (maal miljard m³)

1960	1961	1962	1963	1966	1967	1970
60	120	450	1100	1520	1650	2200

GASAFZET PER JAAR (maal miljard m³)

1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1975
0,5	1,0	1,8	3,4	6,9	14	22	31,5	44	58	100

De schattingen over de gasreserves van niet-officiële zijde geven thans 5600 miljard m³ aan. En naast Slochteren zijn er met name in Drente ook belangrijke hoeveelheden gas ontdekt. Onlangs werd bekend gemaakt dat in Blijham en in de Noordzee eveneens grote hoeveelheden aardgas aanwezig moeten zijn. Hoewel de schatting 5600 miljard m³ niet ontkend wordt door de regering, meent minister Langman nu dat „de bodem van de gasbel in zicht is”. Daarmee motiveert hij een prijsverhoging. En zo worden dan de prijzen opgevoerd tot het niveau van de olieprijs (om de oliemarkt voor de concerns niet te bederven). De noodzakelijke en beloofde kostenverlagingen voor tuinders gaan niet door en bepaalde plattelandsstreken worden tot „onrendabel” gebied gebombardeerd, zodat bijv. een groot aantal tuinders in Groningen (kijk in het vorige artikel hun gemiddelde inkomen

nog eens na!) niet eens aansluiting op gas kan krijgen. Onder druk van actiegroepen uit de Groningse bevolking worden de regering en de concerns echter concessies afgedwongen en zo kunnen we binnenkort verwachten dat minister Langman een koppeling tot stand brengt tussen de opbrengsten uit het aardgas en de stimulering van het Noorden. Maar die bijdrage tot stimulering van het Noorden zal in geen verhouding staan tot de verdienste die de staat uit het Groningse gas haalt. De regering schijnt niet veel verder te willen gaan dan een bijdrage die een „psychologisch effect” bewerkstelligt, zodat de bevolking van het Noorden weer vertrouwen gaat krijgen in de overheid. Wat dat „psychologisch effect” waard is weten we nog niet, wel weten we, wat de staat aan Groningen verdient:

OPBRENGST AARDGAS '72

(volgens officiële prognose van eind '71	:	2100	mln.
waarvan bij de Maatschappij	:	1900	mln.
waarvan bij de gasunie	:	200	mln.

OPBRENGSTVERDELING BIJ DE MAATSCHAPPIJ

(de vereniging van bedrijven die het gas wint.)			
royalties voor de Nederlandse staat	:	108	mln.
blijft over	:	1792	mln.
De Staatsmijnen ontvangen daarvan 40% of 716,8 mln. maar betalen 329,7 mln. vennootschapsbelasting.			
dus blijft over	:	387,1	mln.
De NAM (Shell 50% en Esso 50%) krijgt 60% dat is 1075,2 mln. en betaalt 466,6 mln. aan vennootschapsbelasting.			
blijft over	:	608,6	mln.
De staat ontvangt dus aan vennootschapsbelasting	:	796,3	mln.
De staat ontvangt voor haar aandeel in de DSM	:	315,9	mln.
In totaal ontvangt de staat van de opbrengst van de Maatschappij			
dus	:	108	mln.
		796,3	mln.
		315,9	mln.
		<u>1220,2</u>	<u>mln.</u>

OPBRENGSTVERDELING BIJ DE GASUNIE

(de maatschappij die het gastransport verzorgt.)

vennootschapsbelasting	:	94	mln.
blijft over	:	106	mln.
waarvan 40% voor de DSM	:	42,4	mln.
50% voor de NAM	:	53	mln.
10% voor de staat	:	10,6	mln.
De staat ontvangt voor haar aandeel in de DSM	:	30	mln.
In totaal ontvangt de staat van de gasunie dus	:	94	mln.
		10,6	mln.
		30	mln.
		134,6	mln.

Totale inkomsten van de staat uit het Groningse gas:
1354,8 miljoen gulden.

Diezelfde politiek, die er vooral op neer komt, de bevolking informatie te onthouden, die haar in staat zou stellen rechtvaardige eisen te formuleren en daarvoor in actie te komen, wordt gevoerd met betrekking tot de vondsten van magnesium- en kaliumzouten in Groningen.

De concerns weten al jaren dat die zouten in de grond aanwezig zijn. Wat is nl. het geval? Het Groningse aardgas is eigenlijk kolengas. Het gas wordt gevormd door een laag kolen op ong. 3200 meter onder de grond. Op een diepte van ong. 3000 meter heeft het gas zich verzameld in het poreuze gesteente dat „rotligendes“ genoemd wordt in vaktermen.

Een dikke laag zouten tussen 3000 en 2000 meter verhindert het gas op te stijgen. Om bij het gas te kunnen komen moet je door een bijna 1000 meter brede laag zout heen boren. Dus moet bij de eerste boringen en zeker bij de eerste gasvondsten in 1960 al bekend geweest zijn dat er zoveel zout in de grond zit in Groningen.

Pas de laatste jaren gaan de concerns er van uit, dat er voldoende winst uit die zouten te halen is. En zo kwam onlangs het bericht dat er magnesium- en kaliumzout in de grond zit.

Men zal wellicht weer voorgeven dat de risico's groot zijn en de rentabiliteit van de zoutwinning twijfelachtig en dat daarom staatsexploitatie niet zinnig is.

Ondertussen ligt het „witte goud“ van Groningen nog steeds onnut onder de grond en laat men van de grootte van de schat niets los.

Wij vinden, dat het Noorden zo snel mogelijk en in belangrijke mate moet profiteren van haar eigen bodemschatten. En dat kan. Zowel het gas als de zouten hebben legio industriële verwerkingsmogelijkheden. In de Rijnmond en in het buitenland zijn er tientallen fabrieken die op verschillende wijzen het Groningse gas omzetten in andere stoffen. De staat dient de Groningse grondstoffen in Groningen te laten verwerken en de winsten die daaruit voortvloeien te besteden aan alle achtergebleven regio's.

INFORMATIE OVER GRONINGEN:

Bij de Themagroep Noord van het Instituut voor Sociale en Bedrijfspsychologie van de Rijksuniversiteit in Groningen zijn studie- en aktieverslagen aan te vragen: „Werkgelegenheid in de strokarton“, „De strijd tegen de volkontinu“, „Ploegendienstverslag“, de resultaten van het boerenonderzoek, e.d.

„100 jaar uitbuiting in de strokarton“ heet een boekje van de SUN, dat waarschijnlijk uitverkocht is, maar wat een goeie bibliotheek nog wel kan leveren.

Voor meer informatie over de toestand van de Nederlandse boeren kunt u terecht bij de „Boerengroep“, een groep studenten van de landbouwhogeschool, die o.a. een uitstekende studie gemaakt heeft van de ruilverkaveling in ons land (Hoogstraat 52, Wageningen).

2. HET VERZWEGEN NIEUWS VAN DE RIJNMOND.

Het Rijnmondgebied is 60.000 ha. groot.
Er wonen ruim 1.000.000 mensen.
De totale werkgelegenheid is 471.400 arbeidsplaatsen.
De beroepsbevolking is 401.400.
Legale gastarbeiders 25.278.
Illegale gastarbeiders worden geschat op een aantal van 20.000.
In totaal werd er via de Rijnmond voor 105 miljard gulden geëxporteerd.
De Rijnmonders zorgen voor 13% van het nationale inkomen.
De bruto-productie in 1970 bedroeg 240.059 miljoen gulden.

Om dit te bereiken werd er 200 000 ton zwaveldyoxide de lucht in geblazen en ging er in dat jaar 85.000 kilo kwik, 1.000.000 kilo arsenicum, 2.000.000 kilo cadmium, 1.500.000 kilo lood, 2.900.000 kilo koper, 2.200.000 kilo broom het Rijnwater in.

Van veel andere stoffen heeft men geen officiële cijfers. Bijv. van de olie, waarvan te zeggen valt, dat dicht boven de bodem van het Rijnwater in dit gebied een dikke koek van olieresten drijft. Fenol, fosfaten, insecticiden, biociden, etc. Nog steeds vindt men nieuwe, gevaarlijke verbindingen van deze stoffen met water. Deze stoffen kunnen maar voor een klein gedeelte door de waterzuiveringsinstallaties uit het drinkwater gehaald worden.

De stank en het lawaai tesamen zorgen voor 17.500 klachten per jaar, die bij de meld- en regelkamer binnenkomen.

A. MILIEUBEDERF, MILIEUBEDERVERS.

We zien op het ogenblik steeds meer bedrijvigheid rond het zgn. milieuprobleem. De activiteit van de Club van Rome is er een voorbeeld van. Op scholen cirkuleren de meest diverse vormen van milieuprojekten. Ook de industrie draagt haar steentje daaraan bij.

Esso heeft een voorlichtingsfilm in roulatie gebracht onder de titel „MILIEU”. Een tekenfilm, gemaakt door de Toonderstudio. Duur 14 minu-

ten. Pasklaar voor gebruik in de klas. Maar pas op. Laten we hem voor we 'm aan de kinderen tonen even bezien op zijn inhoud. Wij citeren uit „De Essobron”: „Milieubederf wordt veroorzaakt door de totaliteit van onze maatschappij (en daar bedoelen we niet de oliemaatschappij mee! red.) door miljoenen mensen die hun dagelijkse bezigheden verrichten, in de fabrieken, en daarbij grote hoeveelheden afval produceren.”

Esso ziet als oplossing het afval opnieuw te verwerken. Technisch zou dat mogelijk zijn, maar dat kost veel geld. Wij citeren verder: „De film doet geen oplossing aan de hand maar wijst op de problemen en toont mogelijkheden om milieuverontreiniging doelmatig te bestrijden. De Overheid moet normen stellen (. . .) De industrie moet dan technologische maatregelen treffen, om aan die norm te voldoen. Ook de jeugd moet worden onderwezen wat goed milieubeheer betekent. Daartoe is in de eerste plaats goede voorlichting nodig.”

Het probleem van de milieuhygiene is nu zo actueel omdat het door de geweldige vormen die het aanneemt een bedreiging vormt voor de continuïteit van de economische groei. Voor de gewone mensen is het echter een oud probleem. In 1845 al schrijft Engels:

„Twee en een half miljoen longen en tweehonderdvijftigduizend stookplaatsen samengepakt op drie tot vier vierkante mijlen, verbruiken een enorme massa zuurstof, die slechts met moeite vervangen wordt, omdat de bouwwijze van de steden op zichzelf ventilatie moeilijk maakt. . . De longen van de bewoners krijgen dus hun volledige hoeveelheid zuurstof niet en het gevolg daarvan is lichamelijke zowel als geestelijke verzwakking of vermindering van levenskracht (. . .) En als het leven in de grote stad op zichzelf al voor de gezondheid niet bevorderlijk is, hoe groot moet dan niet de nadelige invloed zijn van een abnormale atmosfeer in de arbeiderswijken, waar – zoals we zagen – alles verenigd is wat de atmosfeer slechter kan maken.”

In 1928 meldt het Deutsche Medizinische Wochenschrift (14 sept.):

„Op 20-5-1928 ontsnapte uit een ongeveer 11 ton fosgeen bevattende tank door het ontstaan van een lek, fosgeengas. Het fosgeen was afkomstig uit oorlogsvorraden en was opgeslagen onder een dak van golfplaten op het terrein van de firma Stolzenberg te Hamburg (. . .) Om ongeveer kwart over vier 'smiddags dreef de fosgeengaswolk over het Muggenburgerkanaal naar Nieder-Georgswerder. Het weer was warm en droog, er stond een noordoostenwind. Nieder-Georgswerder is een wijk van Wilhelmsburg, die achter de dijk relatief diep ligt. Hier werd het grootste aantal vergiftigingen gemeld, hoewel er ook op grotere afstand (tot 10 km.) gevallen zijn gemeld. Andere wijken van Wilhelmsburg, ten dele ook van Hamburg. In huizen, tuinen, op weg naar de Rijksdagverkiezingen, bij het wandelen, enkelen bij een voetbalwedstrijd, anderen in een roeiboot of op een lichter, op al deze plaatsen werden mensen zonder het zelf te weten, door het gifgas overvallen. Alles bij elkaar werden er in de ziekenhuizen van Hamburg ongeveer 300 in de volgende uren en dagen wegens fosgeenvergiftiging opgenomen. Van deze zieken zijn er in totaal tien gestorven.”

Dit soort gebeurtenissen, maar dan op veel grotere schaal kunnen in de Rijnmond iedere dag gebeuren. De grote „marbonbrand” in Amsterdam van een anderhalf jaar geleden, waar de schade bij toeval beperkt bleef, is daar een bewijs van.

De milieuhygiene gaat heden iedereen aan. Het vervuilingprobleem dient zich ook aan in de villa's en belemmert dadelijk de vooruitgang van de industrie. Of, zoals de Club van Rome het zegt: „Over 35 jaar gaan we naar de bliksem als we doorgaan met onze huidige groeiekonomie.” We moeten naar een andere manier van produceren, waarbij milieuhygiënische voorzieningen moeten worden getroffen. Maar die voorzieningen kosten veel geld, en waar moet dat vandaan komen?

We laten directeur Baart van Esso aan het woord: „Een doelmatige en afdoende bestrijding van de milieuverontreiniging zal enorme kosten met zich meebrengen. Nu reeds wordt er in ons land (. . .) jaarlijks 80 miljoen gulden besteed aan milieuhygiënische middelen. Dit zal tot het jaar 1980 met 25 tot 40% per jaar toenemen. Het is duidelijk, dat dit een stijging van prijzen en belastingen zal veroorzaken. Als de konsument dit inderdaad wil, dan moet overheid en bedrijfsleven daar de konsekventies van trekken.”

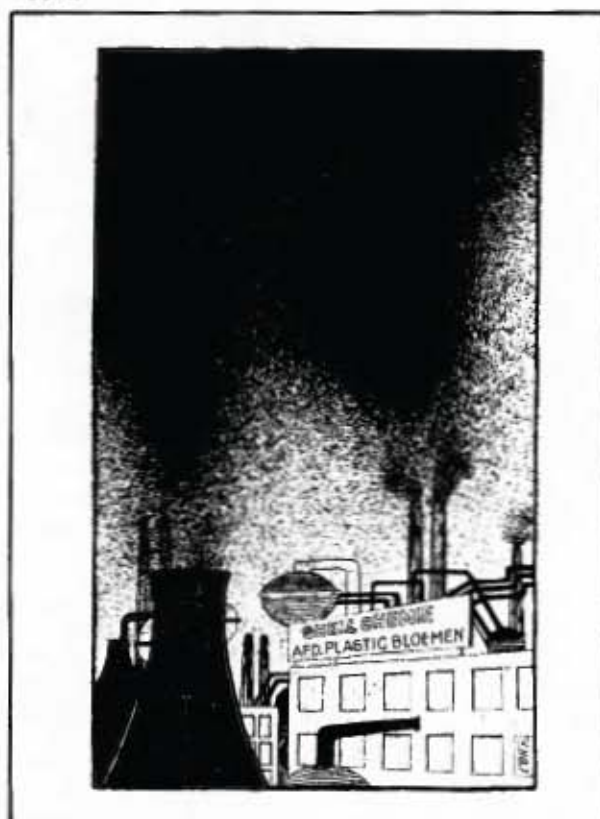
Tot zover de heer Baart in „De Essobron”.

Dus de konsument zal zich moeten matigen, maar dan worden wel de verkoopmarkten kleiner en dus ook de winsten. En meteen vanuit de winsten de strijd tegen het milieubederf financieren is helemaal uit den boze.

Het aardigste zou de zaak opgelost kunnen worden voor de ondernemers, als het geld dat door matiging van de konsument vrij komt, terug naar de industrie zou vloeien die dan milieubederfbestrijdende apparaten gaat leveren. Zo zou de winst en de groeiekonomie niet in gevaar komen, integendeel. Zo valt er aan milieubederf nog wat te verdienen.

Hoe ontstaat die vervuiling nu? Om een zo groot mogelijke winst te maken moet het produceren

zo goedkoop mogelijk gebeuren. Dat betekent dat de grondstoffen niet uitgebeend worden, maar dat gedeelte wat makkelijk te verwerken is wordt verwerkt. De rest, die zeker ook te verwerken is, maar met minder of geen winstkansen, wordt in de rivier gekieperd of de lucht in geblazen. In de Rijnmond gaat evenveel zwaveldioxide de lucht in als er aan zwavelzuur geproduceerd wordt. Er gaat meer gips de rivier in dan in Nederland wordt verwerkt in de woningbouw. (45.000 werkeloze bouwvakarbeiders en een schreeuwend gebrek aan woningen.) De industrie investoert niet in de verwerking van deze resten omdat de investeringen niet opwegen tegen de te verwachten winst of door verwerking van die resten komen er teveel goederen op de markt, waardoor de prijzen dalen. Zo worden de resten van grondstoffen verspild en ontstaat het grondstoffengebrek, waar de Club van Rome het over heeft.

De Club van Rome geeft als reden van dat tekort aan grondstoffen de overbevolking aan. Ze zegt: „Er leven teveel mensen op aarde en er is te weinig voedsel en binnenkort voor al die mensen te

weinig grondstoffen om gebruiksartikelen van te maken”. Heeft het bevolkingsaantal schuld aan het milieuprobleem?

2/3de van de wereldbevolking consumeert hoegenaamd niet. Dat deel is arm en lijdt honger. Verbruikt geen grondstoffen. Zij, die 2/3de, kunnen dus geen schuld zijn aan de verspilling van grondstoffen, dus ook niet aan de vervuiling. Maar de industrieën in het Westen halen daar wel de grondstoffen weg. En maken er produkten van die de mensen daar niet kunnen betalen. Verhalen, dat er teveel produkten op de markt komen, gelden dan ook niet voor de grondstofleverende landen. Als hier de zgn. „ontwikkelde” wereld niet op zo’n schandalige manier met hun grondstoffen omsprong, de produktie van verbruiksgoederen over de gehele wereld gelijkelijk verdeeld zou worden, dan hebben we een begin van de oplossing van de overbevolking en van de milieuvervuiling. (En een bevolking, die zich heeft kunnen ontplooien door een sociaal zekerder bestaan, door eigen industrie, onderwijs, etc. zal zich ook wat voorplanting betreft socialer gaan gedragen.

Maar het is niet alleen de produktie die zo ver-
vuilend werkt. Ook bij de konsumptie van de pro-
dukten ontstaat vervuiling. Het produkt dat de
fabriek via de poort verlaat heeft een bepaalde
gebruikswaarde (bijv. de kwaliteit). Hier is het de
fabriekseigenaren echter niet om te doen. De ge-
bruikswaarde wordt zo laag mogelijk gehouden.
Een produkt is dan maar een keer te gebruiken of
slijt snel. Zo ontstaat er een snellere omzet en
konsumptie. Bij de huidige stand van de techniek
zijn we in staat om auto’s, t.l.-buizen of kolbert-
jasjes te maken die tien jaar meegaan. Maar de in-
dustrie doet dat niet. Hoe langer de dingen mee-
gaan, hoe langer het duurt dat er iets nieuws ge-
kocht wordt. En wat kapot is gooi je weg.
Een tweede aspekt aan de vervuiling door kon-
sumptie is dat wat de industrie voor reklamedoe-
einden toevoegt aan een produkt. Bedrijven, re-
klamebureaus en de verpakkingindustrie wringen
zich in de meest wonderlijke bochten om aan de
vaak geringe gebruikswaarde van een produkt een
grotere handelswaarde toe te voegen. Het is de
dubbele witmaker, het prachtige bedrukte dub-
belgezinspak, de prachtige en geheel aan de hand-
stand aangepaste plastic fles met die handige pa-
tentsluiting, die benzine met de extra trekkracht,
die auto met dat grote comfort en de kunstlede-
ren prachtbekleding, dat stukje kaas en vlees in
die handige vakuümverpakking als was het een
natuurlijke bescherming, die heerlijke en bijna
natuurlijke geur uit die handige prachtige spuit-
bus met dat leuke kettinkje, dat bier in het veder-
lichte aluminiumblikje met die handige opentrek-
ring, waarmee we bedrogen worden. De konsu-
ment betaalt de verkooptechnieken, reclame,
verpakking, etc. of hij wil of niet.
Al dat handige, mooie, frisse, dubbele, extra,
grote, etc. moeten we betalen en ook die hygië-
sche plasticzak, om al die rotzooi nog eens in te
pakken. En we hebben geen keus. Probeer maar
eens ergens een ons champignons te kopen, zon-
der dat je zo’n voor het milieu onverteerbaar
plastic bakje in handen geduwd krijgt.

Zo staan de zaken er voor. En de ondernemers
wensen zelf niet voor de kosten van de bestrijding
van het milieubederf op te draaien. Integendeel.
Onder het motto: „Wij met z’n allen voor een
leefbare wereld”, of zelfs met openlijke dreiging
met inflatie en werkeloosheid probeert de indus-
trie deze kosten af te wentelen op de gewone
mensen, op de belastingbetaler en de konsument.
We hebben de mening van Esso-direkteur Baart
al gezien. Hij meent dat de schuld bij de „dage-
lijkse werkers” ligt. Direktielid Montijn van Shell
meent het volgende: „Wij zullen daarbij opti-
maal naar streven bij elke vernieuwing en uitbrei-
ding van ons apparaat in de Rijnmond toename
van iedere vorm van milieuverontreiniging te
voorkomen. Er is echter een grens en ons inziens
is die grens van de beperkingen die de overheid
ons meent te kunnen opleggen, zo ongeveer be-
reikt. Als het pakket van eisen ons te zwaar

wordt, zullen we zeker niet schromen om desnoods onze hele Pernisvestiging stil te leggen. Elders in de wereld zijn nog plaatsen genoeg waar wij ongemoeid zullen kunnen produceren en de Nederlandse Overheid zal zich goed voor ogen moeten houden dat de gevolgen dan ook voor haar verantwoordelijkheid komen." (Tijdens een „informeel bezoek" van Vlaardingse raadsleden aan het bedrijf.)

In „Onder de vlam", de bedrijfskrant van de Shell lezen we de woorden van direktielid Kaan: „Omdat ik een technologisch optimist ben, ben ik er van overtuigd dat er aan de bescherming van het milieu nog veel kan worden gedaan en dat wij er in zullen slagen de milieuverontreiniging tot aanvaardbare proporties terug te brengen. Maar dat is een economische en politieke zaak. Dat gaat namelijk zeer veel geld kosten, dat voor het leeuwendeel door de gemeenschap zal moeten worden opgebracht."

de produktie in onze samenleving. En ik ben er van overtuigd, dat andere vormen, die theoretisch denkbaar zijn, in de praktijk zouden blijken geen verbetering te zijn. Ik geloof daarom niet in een „demokratie" voor de onderneming in de vorm van een parlementaire demokratie."

En als u denkt, dat wij dan ook wat te vertellen krijgen over hoe de vervuiling van de industrie in te dammen, omdat u er mee aan betaalt, hebt u het mis. Wat de heer Kaan over demokratie denkt, valt namelijk ook te lezen in „Onder de vlam": „De ondernemer heeft de verantwoordelijkheid om op bepaalde gebieden beslissingen te nemen. Hij zal daarvoor aan de ondernemingsraad verantwoording afleggen. Maar die beslissing zal vaak niet te veranderen zijn. Dit is nu eenmaal het patroon van de huidige, ondernemingsgewijs gevoer-

B. IS WONINGNOOD EEN GEVOLG VAN OVERBEVOLKING?

Venezuela met 11 inwoners per vierkante kilometer heeft ernstig te kampen met overbevolking. Maar Nederland met 390 inwoners per vierkante kilometer is wel dichtbevolkt, maar niet overbevolkt: we halen zelfs honderdduizend en meer gastarbeiders naar ons land. Een land is overbevolkt, als er te weinig levenskansen zijn voor het aantal inwoners van dat land.

Woningnood is een probleem, dat dateert van de industriële revolutie. Het begrip „woningnood” betekent niet, dat er duizenden mensen geen dak boven hun hoofd hebben, maar dat 2/3de van de bevolking leeft in 1/3de van de beschikbare woonruimte.

Woningnood is niet zozeer dat er duizenden mensen te krap behuist zijn dan wel dat er tegelijkertijd duizenden woningen leeg staan.

Daarom is woningnood geen gevolg van overbevolking, maar hebben woningnood en overbevolking hun wortels in hetzelfde kwaad, nl. de economische organisatie van onze wereld.

Woningen zijn nl. goederen op de vrije markt. Het winstprincipe beheerst die markt en is het voornaamste criterium voor de distributie. Dus wie geld heeft, kan wonen zoals hij dat belieft. Wie het niet heeft, heeft woningnood.

Woningnood zou op te lossen zijn door het bouwen van een groot aantal nieuwe woningen en het opknappen van oude en deze woningen dan voor betaalbare huren aan de woningzoekenden open te stellen.

Maar om woningbouw aantrekkelijk te maken voor de investeerders moeten er winstmogelijkheden zijn. Daarom worden er bijna geen goedkope woningen gebouwd, maar hoofdzakelijk woningen die een hoge huur opleveren. En aangezien woningnood een probleem is voor de mensen met het minste loon, kan het probleem niet opgelost worden via de vrije markt, via de woning als winstobject.

Om te zorgen dat er nu, in een tijd waarin het economisch minder goed gaat, toch in woningbouw geïnvesteerd wordt, en om tegelijkertijd de werkgelegenheid te waarborgen, grijpt de overheid in. Ze subsidieert investeerders, huurders en kopers. Dat inplaats van een maatregel te nemen die de zaak wezenlijk gezond zou maken, nl. de woningbouw onttrekken aan de willekeur van de vrije markt en aan de greep van de winsthonger. Iedereen heeft recht op goede huisvesting en de zorg van de overheid daarvoor zou logischerwijs moeten leiden tot het in handen nemen van distributie en van de woningbouw.

In de oude wijken in grote steden als Rotterdam, Den Haag, Amsterdam, Utrecht, tekent zich een specifiek probleem af, t.a.v. de woningnood. De grond van die wijken is nl. zeer interessant voor investeerders met het oog op kantoor- en hotel-

Heren, u kent allen het belang van de ontvolking van Rotterdam. Door de bevolking uit de verkrotte binnenstad naar de riante slaapwijken te doen verhuizen, komt de kostbare grond van de city vrij voor onze nijverheid. De bevolking werkt echter niet erg mee.

Door her en der woningen te slopen en gastarbeiderspensions in te richten moesten we de aantrekkingskracht van de wijken in het hart van de stad breken. Maar sinds kort is er een snellere en goedkopere ontvolkingsmethode ontwikkeld door de overheid.

U weet: geld maken stinkt. En mensen kunnen in deze stank niet behoorlijk leven. Dus heeft de overheid in het algemeen belang een meld- en regelkamer ingesteld waar men telefonisch zijn klachten kan indienen.

„Het stinkt bij u? Kunt u omschrijven waarnaar het stinkt? En mag ik nog even uw adres? Dank u wel voor het telefoontje. Gaat u maar rustig slapen, we maken er meteen werk van.”

„Man, hoor je dat kloppen? ” „Och, vrouw, dat zullen die van de meld- en regelkamer wel zijn. Ze zouden er meteen werk van maken.”

En gelijk heeft ie, want de volgende dag vindt ie dit bordje op zijn woning.

bouw. Om de bewoners van de oude buurten uit hun nog zeer bewoonbare huizen te laten doorstromen naar de veel duurdere nieuwbouw van de geestdodende slaapwijken, zijn een aantal methoden ontwikkeld. Bijv. het optrekken van de huren van de oude huizen, zonder dat die huizen redelijk bijgehouden worden. Of het slaan van gaten in een straat: huizen die leegkomen worden dichtgespijkerd en later gesloopt. Zodat de bewoners van die wijk het idee krijgen dat ze wel gauw uit de straat weg zullen moeten en zodat de straat erg ongezellig wordt, zijn „standing” verliest.

Wat Rotterdam betreft is dit probleem zeer actueel. Rotterdam moet het wereldhandelscentrum worden. Dit houdt in het ontvolken van de oude wijken, om daar dan kantoren en hotels te bouwen, het uitbreiden van havengebieden en industriegebieden op de Hollandse eilanden. Het vestigen van een (Tweede) Nationale Luchthaven. Industrievestigingen in een hoefijzervorm langs West-Brabant (Bergen op Zoom) naar Zeeuws-Vlaanderen en het industriegebied van Antwerpen. En in dat hoefijzer, op de Zeeuwse Eilanden, zouden dan grote slaapsteden verrijzen, waar de mensen zouden worden opgestapeld, die uit hun oude huizen verdreven moeten worden. Bij de ontvolking van Rotterdam en omstreken helpt de meld- en regelkamer een handje. Zij brengt alle vervuilingklachten die er binnen komen in kaart. Zodat blijkt dat juist uit de oude buurten waar de mensen nu dicht op elkaar wonen de meeste klachten komen. Aan die mensen wordt zó duidelijk gemaakt dat ze beter kunnen verhuizen naar de nieuwbouwwijken aan de rand van het industriegebied, waar ze minder last van het lawaai en van de stank zullen hebben.

De omgeving waar ze nu wonen is niet leefbaar voor hen. De huren in de nieuwbouw wijken zijn evenwel onbetaalbaar voor de meeste mensen, dus zijn er meer maatregelen nodig om er voor te zorgen dat de mensen verhuizen.

Een zo'n maatregel die door de overheid is ingesteld is de huur-harmonisatie. Dat betekent, dat de huren van de oude huizen worden opgetrokken.

Nog hardere maatregelen worden getroffen door de huiseigenaren, die hun grond, vanwege de rendabele ligging, zo snel mogelijk willen verkopen. Zij verrichten geen onderhoud meer aan de huizen, laten ze verkrotten, om de bewoners te dwingen snel naar andere behuizing te zoeken. Een effectieve methode blijkt ook de overconcentratie van gastarbeiderslogementen.

Op vrij systematische wijze worden in de straten van de oude buurten huizen leeggeruimd voor gastarbeiders. Het betreft vrijwel altijd panden die berekend zijn op normale bewoning, en die kwa bouw al niet geschikt zijn voor het herbergen van een groter aantal bewoners. Ook als men in die huizen kleinere verbouwingen uitvoert,

geeft zo'n logement met vaak 6 bewoners per kamer een onaanvaardbare geluidshinder voor de aangrenzende bewoners.
Hetgeen vooral, indien in een van die gezinnen

een zieke verpleegd wordt of een baby geboren is, tot ernstige konflikten kan leiden. Iets wat uiteraard geïntensiveerd wordt door de taalbarrière.

C. ONS LAND HEEFT BUITENLANDSE ARBEIDERS TE GAST.

Door de toenemende automatisering van de industrie worden steeds meer arbeidskrachten overbodig. De machine neemt het werk van hen over. Wel heeft de machine mensen nodig die haar bedienen, controleren en repareren. Deze mensen zijn ruim uit de Nederlandse beroepsbevolking te rekruteren. Maar hoe zit het met die vuile karweitjes? Het schoonhouden van de fabriekshallen, het lozen van het afval, het schoonmaken van de machines? Ook voor dit werk zou men inlandse arbeidskrachten kunnen aantrekken, maar die zijn voor dit laaggekwalificeerde werk te duur. Daarom trekt de industrie buitenlandse krachten aan. Die zelf graag willen komen, omdat ze in hun eigen land veel minder of niets verdienen.

Er is een indeling te maken in drie groepen van landen van herkomst.

a. Die landen, waarmee Nederland een wervingsovereenkomst heeft gesloten: Griekenland, Marokko, Portugal, Spanje, Turkije, Zuid-Slavië en Tunesië.

Arbeiders uit deze landen mogen hier komen werken, wanneer ze officieel geworven zijn, d.w.z. met toestemming van de Nederlandse regering.

b. De landen die tot de EEG behoren. Arbeiders uit deze landen (in de praktijk veelal Italianen) hebben volgens het EEG-verdrag recht op vrije vestiging. Wel moeten zij in het bezit zijn van een verblijfsvergunning, die voor vijf jaar wordt verstrekt en automatisch wordt verlengd.

c. De landen die niet tot bovengenoemde groepen behoren. De arbeiders uit deze landen kunnen sinds 1 november '70 niet meer in ons land komen werken. Zij krijgen geen verblijfsvergunning. Uitzonderingen zijn er wel mogelijk voor geschoolde en gespecialiseerde arbeidskrachten, waaraan in een bepaald bedrijf behoefte is.

Een gastarbeider moet, om op legale wijze hier binnen te komen, aan een aantal voorwaarden voldoen:

1. Hij moet voor ongeschoold werk tussen de 18 en 35 jaar oud zijn, en voor geschoold werk tussen de 18 en 45 jaar.
2. Wanneer de aanvraag vrouwen betreft moeten zij, gehuwd of ongehuwd, met of zonder kinderen, **alles** achterlaten in het land van herkomst.
3. Hij moet medisch gekeurd worden.
4. Hij moet, mede door de bedrijfsvertegenwoordiger bepaald, voor het werk geschikt zijn.
5. Hij moet, evenals de werkgever, alle kontraktvoorwaarden, waaronder de éénjarige geldigheidsduur, ondertekenen.

6. Hij moet zich na zijn aankomst in Nederland binnen 8 dagen melden bij de vreemdelingenpolitie voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning, voor het storten van een waarborgsom van fl. 1500,- en voor het afleggen van een verklaring van goed gedrag.

(Wentholt, Buitenlandse arbeiders in Nederland, Leiden, Spruyt)

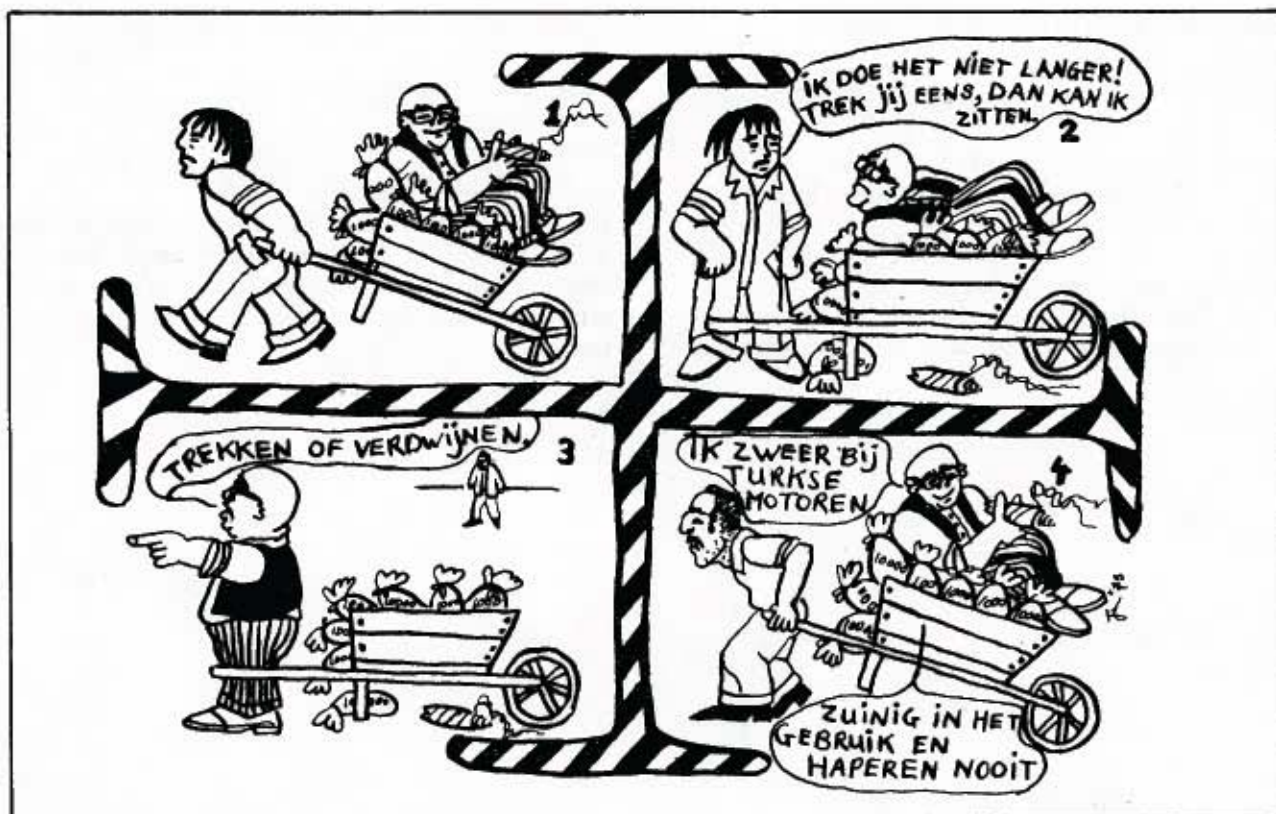
Velen komen echter op goed geluk naar Nederland, met alle gevolgen van dien als ze door de politie en justitie worden gecontroleerd.

De directeur van de Stichting Bijstand Buitenlandse Werknemers in het Rijnmondgebied schatte het aantal illegale arbeiders in dit gebied op ongeveer 20.000!

Hoewel het wel een kostenbesparing oplevert om van bestaande arbeidsorganisatiebureaus gebruik te maken, zal het bedrijfsleven nog meer gebruik gaan maken van illegaal binnengekomen arbeiders. Dezen bieden aanzienlijke voordelen: ze kunnen zondermeer ontslagen worden, sociale voorzieningen hoeven niet betaald te worden, men hoeft niet voor huisvesting te zorgen en men bespaart de wervingskosten. De boete die het bedrijf hierdoor riskeert weegt in de praktijk niet op tegen de kosten die men op deze wijze bespaart.

De ondernemers hebben alle belang bij de mogelijkheid de arbeidskrachten snel aan te kunnen trekken of af te stoten, afhankelijk van hun behoeften. De gastarbeider vormt nl. een deel van het industrieel reserveleger. Dit reserveleger maakt het de industrie mogelijk, om onzekerheid bij de arbeiders te wekken over een plaats in het produktieproces. Er is werkeloosheid en dat betekent voor de arbeiders dat ze niet zeker zijn van werkgelegenheid, dat hun een voortdurende dreiging van ontslag boven het hoofd hangt, die de arbeiders in hun eisen en verlangens wat betreft loon en werkomstandigheden moet matigen. Voor de gastarbeider betekent dit dat hij in feite in een positie van rechteloosheid verkeert. De angst voor ontslag en politieke pressie maken zijn verzet zwak. De concurrentie met de Nederlandse arbeiders heeft ook konsekwenties voor de positie van de gastarbeider in het bedrijf. Gevolg is dat hij, zonder er veel aan te kunnen doen, het slachtoffer wordt van agressieve gevoelens met een racistische ondertoon.

In de openbaarheid van het dagelijks leven, in de huisvesting, het café en op straat, begint de achterstelling en de misère van de gastarbeider zich

af te tekenen. Dit openlijke gastarbeidersprobleem is echter terug te voeren tot de onevenwichtigheid in organisatie en opvang. Het kan ook moeilijk anders want ons land heeft gastarbeiders nodig maar is geen immigratieland, zij kan gastarbeiders gebruiken, maar niet als loontrekkend onderdaan, die de arbeiders in ons land met gezin en al zouden komen versterken. Want door een verregaande integratie en aanpassing van de tijdelijke arbeidskrachten zou hun specifieke karakter verloren gaan, en dus hun functie voor de nationale economie.

De tweeslachtigheid van de gastarbeider (het zijn loonarbeiders en tegelijkertijd tijdelijk aanwezige vreemdelingen) roept dus aardig wat problemen op. Er zijn echter een aantal mogelijkheden om tijdelijk uit dit dilemma te komen. Tijdelijk, want de fundamentele tegenstellingen binnen het kapitalisme kan het kapitaal niet oplossen:

A. De ellende van de gastarbeider kan verborgen worden gehouden met geweld, in dat geval wordt het leven en wonen van de gastarbeider het privé-domein van de kapitalist. Een voorbeeld levert de Hoogovens. In mei van '71 hield Hoogovens 450 pas aangekomen Spaanse arbeiders in het barakkenkamp „Eurocasa” in verzekerde bewaring. Het kamp meet 200 bij 200 meter, bestaat uit een tiental barakken en is door prikkeldraad van de buitenwereld afgesloten. De ingang, met een slagboom, wordt vanuit een wachthuisje in het oog gehouden. Er zijn bezoeken en de toegang kan zonder opgave van redenen geweigerd worden. Dat zijn de orders van de bewaker, die na aandringen als reden gaf: „We moeten ze rustig

houden, als er een begint ligt zo de hele boel plat want ze nemen het allemaal voor elkaar op”.

B. Een andere mogelijkheid, die ook bij de Hoogovens gehanteerd wordt, is: om het gevaar van verzet en opstandigheid tegen te gaan wordt er een proeftijd voor de gastarbeiders van twee maanden ingesteld. Ze kunnen in die periode zondermeer ontslagen worden en over de grens gezet, terwijl het hun verboden is ander werk te zoeken.

Als de proeftijd voorbij is mogen ze volgens kontrakt een jaar niet meedoen aan acties voor b.v. de verbeteringen van de CAO. Deze zelfde bepaling hebben de gastarbeiders bij de B2-betonblokkenfabriek van Bredero N.V. te Maarsse in hun kontrakt staan. Bij overtreding volgt ontslag.

C. Een volgende mogelijkheid om het probleem uit de weg te gaan zou zijn om de bedrijfstakken die het meest van gastarbeid afhankelijk zijn in versneld tempo verder te automatiseren. Totnogtoe bleek dit niet op grote schaal mogelijk vanwege de hoge kapitaalsinvesteringen, maar door toenemende internationale concurrentie van bedrijven die zeer versneld automatiseren, zoals b.v. in Japan steeds noodzakelijker wordt, kunnen de bedrijven in West-Europa in dezelfde richting gedwongen worden.

Op deze wijze zou het aandeel van het variabel deel van het kapitaal relatief snel kunnen dalen, zodat afstoting van arbeidskrachten belangrijker wordt dan aantrekking. Dit zijn dus een aantal mogelijkheden om de conflicten die uit de tweeslachtigheid van de gastarbeider volgen te verdoezelen of te verleggen.

INFORMATIE OVER DE RIJNMOND:

Bij het Centraal Aktiekomité Rijnmond, Postbus 342 Vlaardingen, zijn brochures voorhanden over milieuverontreiniging en huurpolitiek, die een duidelijk beeld geven van de stand van zaken in de Rijnmond.

Dan is er nog het „Milieuboekje” van Bram van der Lek, Van Gennep, Amsterdam.

Over „Woningnood” en „Sanering” leze men „Derhalve”, de nummers 4 en 5, te bestellen bij

„Derhalve”, Lekkerbeetjenlaan 8, Vught.

Over gastarbeiders bestaat er een boekje van Cees Heemskerk, dat u aan moet vragen bij Nesbic, Willemsparkweg 200, Amsterdam. Het is nummer 7 van het Nesbicbulletin, van nov. '71.

Recentelijk heeft de aktiegroep „Pro Gastarbeid”, Jacobusstraat 45, Rotterdam, een Zwartboek uitgegeven, waarin met name informatie over gastarbeiders in de Rijnmond en over illegale gastarbeid.

3. HET VERZWEGEN NIEUWS OVER DE ARBEID.

In ons stuk „Neus en Ko op zoek naar het verzwegen nieuw” komen veel arbeiders voor; in de strokarton in Oude Pekela, werkelozen in de Rijnmond en gastarbeiders.

In de boekjes op school staat dat die mensen het best aardig hebben (zie deel 1, blz. 4-6). Dat het allemaal veel beter is dan vroeger. Waarom horen de kinderen op school toch niet wat arbeiders in werkelijkheid meemaken? Gelukkig zijn er de laatste tijd een aantal T.V. programma's geweest waarin arbeiders over hun werksituatie aan het woord waren. In dit derde gedeelte van het materiaalonderdeel van deze brochure laten we wat stukken volgen uit de boekuitgaven van die programma's. Het betreft de boeken „**Een boterham met tevredenheid**”, „**Van Onderen**” en „**Mijn woord een wapen tot verweer**”, alledrie in '72 uitgegeven door Uitgeverij en Boekhandel Van Gennep, Nes 128, Amsterdam, 020-247033.

Tenslotte het kinderverhaal „**Het rode potlood**”, waarin het kind, de school, de buurt waarin het leeft en het werk van vader worden weergegeven in een relatie met elkaar, die ze in werkelijkheid ook hebben.

In de Bijlagen vindt u een projectopzet voor een „Arbeidsproject” voor de zesde klas van de basisschool. Het materiaal uit bovengenoemde boekjes zal u bij dit project een stevige steun in de rug geven.

Pierre van Vollenhoven,
Bouwvakker te Rotterdam.

ROTTERDAM

Diep verloren stad
met je gore wijken

vol aktiekomitees
die uitgelachen worden
door eerste burger en vrienden.
God weet alleen (maar die vertelt het niet)
wat zij aan al die smart verdienden.
Al die vergeefse pogingen
van goedwillende burgers
mannen vrouwen studenten
vermoeide lichamen die 'savonds laat
tot diep in de nacht
plannen maken voor het bouwen van nieuwe hui-
zen
komen bedrogen uit.
Want alleen onbetaalbare krotten worden uit de
grond gestamp
en zolang er nog verdiend wordt
aan buitenlandse krachten en zoekers naar een
goed woongenot
komt er geen barst van terecht.

Wim de Vries
pijpenbuiger te Dordrecht

Opgedragen aan alle kollega's
die noodgedwongen gebruik maken
van het overzetveer Dort-Papendrecht.

Een beetje krom gegeseld door de kou
het hoofd diep weggetrokken in de
schouders zo staan zij daar een honderdtal
stilzwijgend op de boot niet aan hun
werk te denken.
Zij denken aan het bed en aan de vrouw
waar zij zojuist nog naast of op
hebben gelegen.
Er is nog hoop de voetbalpool

Pierre van Vollenhoven en Wim de Vries, waarvan u op deze bladzijden gedichten vindt, die in de Varaprogramma's van „Van Onderen, een aktie aan de basis van onze samenleving” hebben gefunctioneerd. Hun gedichten zijn gebundeld in „Mijn woord een wapen tot verweer” en uitgegeven door Van Gennep, Amsterdam.

de loterij een oude oom waarvan iets valt te erven maar de sirene van de zaak blaast ook die droom aan scherven.

Pierre van Vollenhoven,
Bouwvakker te Rotterdam.

GISTEREN

Ineens was ik het zat,
alles, mijn werk, het gezwendel van partijen en
nog veel meer.

Ik gooide mijn gereedschap neer
liep naar de mooi geschilderde uitvoerderskeet
en schreeuwde luid,
ellendeling, kom die rotte keet eens uit
en zorg dat er wat warmes voor ons te drinken is
en maak de kachel in de keet eens aan.

Hij keek mij aan en zei,
Peet, klootzak, maak je niet zo druk
er is geen vent die achter je staat.
Je bent een verloren idealist
en als je het witte briefje krijgt
kom je in deze tijd moeilijk aan de slag.
Het is zo 4 uur, denk aan je gezin.

Hij heeft gelijk
en met gebalde vuist
ging ik naar mijn gereedschap terug.
De kou weer in.

Wim de Vries
Pijpenbuiger te Dordrecht

ZONDAGAVOND

of de ballade van een stervend weekend

Zondagavond wachtend op het telefoontje
dat niet komt. De T.V. een herhaling van
Maigret, buiten wind en regen.
Twee gedichten geschreven waarvan
twee miskramen, m'n vrouw met buikpijn
ongesteld en zeurderig op de bank.
Wat doe je met zo'n avond, je leest
een boek waar niet veel aan is, je
droomt je jeugd die niet meer komt.
En morgen is het maandag, dan is het
weer zover, een uitgekiende voetstap,
een overwogen greep en het gedonder
van machines. En 's avonds weer de televisie
hongerlijers op het tweede net
krantje koffie en naar bed.
God neemt dit leven in revisie.

Martina,
Machinestikster uit Wychen.

Het was 30 november '70 dat ik weer m'n intrede
deed in het produktieproces. Ik was toen 42 jaar
oud en verwachtte dat er in de 13 jaar dat ik al-
leen huisvrouw was, veel ten goede zou zijn ver-

anderd.

Tot mijn niet geringe verbazing was er niets
nieuws onder de zon. Zelfs toen ik na verloop van
tijd ziek werd en opnieuw te maken kreeg met
kontroleurs en controle-artsen van de ziekwet
was het alsof de tijd had stilgestaan.

Toen de lekencontroleur mij bezocht om alle ge-
gevens op te nemen was er weer dat ellendige ge-
voel.

Deze man was ook wel het „prototype“, hij leek,
en dat was vroeger ook al zo, op een afgezwaaide
rechercheur.

Onder zijn argwanende blik waarin het vermoe-
dem lag dat ik simuleerde, begon ik mij te scha-
men en me innerlijk teweer te stellen. Ik was wer-
kelijk niet in staat om te werken en toch voelde
ik mij schuldig en vernederd, alsof ik om een aal-
moes bedelde.

Dat dit gevoel geen erfenis was uit het verleden,
zal u in de loop van het verhaal duidelijk worden.
Maar nu eerst de fabriek.

Op maandag 11 januari 1971 vatte ik het plan op
een dagboek samen te stellen over het leven in de
fabriek.

Maandag, 11 januari

Vandaag voeringen gestikt. Ik heb hard gewerkt
en het tarief niet kunnen halen.

Dinsdag, 12 januari

Vandaag armsgaten van jurken dichtgestikt. Het
meisje dat voor mij zit, 15 jaar, is er zéér bedre-
ven in omdat ze al maandenlang dit werk doet.
Het gevolg is dat ze nu wat tijd over heeft. Ik heb
al verschillende meisjes aangeraden gewoon door
te werken, zich niet zo te haasten, omdat anders
de tarieven toch weer omlaag gaan. Ze luisterden
niet, met als gevolg, dat ze er nu 15 stuks meer
moeten maken voor hetzelfde geld. Ze heeft wat
slapjes geprotesteerd en doet nu braaf wat haar
opgedragen wordt. Ze moet zich de hele dag kon-
stant over haar toeren werken.

Woensdag, 13 januari

Ik heb vandaag ritsluitingen in jurken gezet, van
die hele lange gevallen. Dat is een lastig karwei,
omdat er niet één steekje scheef mag zitten. Voor
één exemplaar 5 2/10 minuut. Ik kwam niet
verder dan 11 stuks per uur. En dan nog met de
grootst mogelijke inspanning. Ik hoorde toen tot
overmaat van ramp, dat de tarieven omlaag gaan.
Ik word er zo moe van. Om nu een indruk te ge-
ven van tarievenstelsel, het volgende:

Een uur heeft nog altijd 60 minuten. Daarin moet
je een van te voren bepaalde hoeveelheid werk
verrichten, dat tot op de 10 minuten is vastge-
steld. Een voorbeeld: een bepaalde handeling
neemt 3 minuten in beslag, dat betekent dat je in
een uur 20 handelingen kunt verrichten. Waar-
voor je dan het vastgestelde minimum uurloon
ontvangt: fl. 2,76 netto. Als je deze handeling
enkele weken onafgebroken moet verrichten,
ontstaat er een zekere routine en afstomping. Je

bent dan in staat om enkele stuks meer te maken, en ontvangt daarvoor een premie. Daar deze premie zeer laag wordt gehouden, is het met constant hard werken, mogelijk om ± fl. 3,- per dag meer te verdienen. Ik had mij voorgenomen om aan deze wedloop niet mee te doen, doch ik moest tot de konklusie komen dat dit niet mogelijk is. Het systeem dwingt je ertoe. Hierbij moet ik ook opmerken, dat de meeste meisjes en vrouwen op de fabriek waar ik werk, absoluut niet weten, wat solidariteit is, doch daarentegen hun kollega's in de kou laten staan. Ze hebben absoluut geen weet van de maatschappelijke verhoudingen en zijn ook niet bereid zich er in te verdiepen. Alleen onderwijs kan hier uitkomst brengen.

Als ik dan echter zie, hoe jonge meisjes van 15 jaar de godsganse dag achter de machine zitten te pezen, hun beste jaren en krachten geven, om als heel nerveuze vrouwen het huwelijk in te stappen, zie ik de toekomst somber in. Ik weet waarover ik spreek, want de nervositeit, in de fabriek opgedaan, heeft me in mijn huwelijk nog jarenlang parten gespeeld.

Donderdag, 14 januari

Ik voel me al lange tijd ontzettend vermoeid en ik heb pijn in mijn rug. Ik moest na de laatste periode van ziek-zijn, 14 dagen, weer gaan werken, alhoewel ik niet fit was. Ik heb toch maar doorgezet en ritsen, ritsen, ritsen gemaakt.

Vrijdag, 15 januari

Heb op verzoek 'smiddags gewerkt. Ik kan het kwantum niet halen, omdat ik weer op een andere plaats moest invallen. En ik ben moe, moe, moe.

Dinsdag, 2 maart

Ik ben al die tijd ziek geweest. Rugklachten. Ik ben niet beter doch moet weer aan het werk. God alias de kontrolerend geneesheer heeft gesproken. En op de fabriek aangekomen, die nu in een ander gebouw is, vind ik dat de sfeer er niet beter op is geworden. Het tempo is hoger, de meisjes zitten verder van elkaar, zodat een gesprekje moeilijk is geworden. Schreeuwen mag niet, dus zitten ze braaf over de machine gebogen. Het ergste vind ik dat er zo hard gewerkt moet worden, dat je al je krachten verbruikt, met als gevolg: overspannen raken, ziek worden, opnieuw beginnen, weer overspannen raken.

Woensdag, 3 maart

Ik ben weer gaan werken terwijl ik het eigenlijk niet kan. De pijn wordt steeds erger. Je hoort vaak verhalen over mensen die simuleren, in de Ziektewet gaan lopen. Mijn god, ik kan vertellen dat je een hele goede aktrice moet zijn om dat gedaan te krijgen als je werkelijk ziek bent. Ik zou verhalen kunnen vertellen van mensen die ziek waren, haast stonden te huilen van onmacht omdat ze toch aan het werk moesten. En wat mijzelf betreft: ik ga weer naar de dokter omdat ik

verrek van de pijn. Dus van mijn dagboek over het fabrieksleven is niet veel terecht gekomen. Waarom ik niet in een vakbond ben? Mijn man is lid geweest en we krijgen een wrange smaak in de mond als wij het woord „vakbond“ horen en vooral als er „christelijk“ in de naam voorkomt. Je leest vaak in kranten als er mensen op straat worden gezet: de bonden hebben geprotesteerd, de bonden waren verontwaardigd. In feite doen de bonden niets, omdat ze in dienst staan van het kapitaal.

Nu nog een enkele opmerking over die jongedame die deel uitmaakte van de gespreksgroep na de uitzending van de film „Een boterham met tevredenheid“. Zij verbaasde zich erover dat deze mensen zo lijdzaam waren en zelfs niet in staat waren om te vloeken. Ik zal haar een verhaal vertellen. Dus luister goed! Er was eens een dertel jong paard, dat zijn jeugd had doorgebracht in een malse wei. Doch op een goede dag moest ook hij aan het werk. Nu waren er in dat land veel kolenmijnen en dat paard moest dus in de mijn gaan werken. Toen de nieuwe eigenaar hem kwam halen om zijn taak te beginnen, werd het hem angstig om het hart, een onrust bekreep hem, die langzaam overging in een donkere beklemming. En bij de mijn aangekomen keek hij nog éénmaal om, zag het licht, het groen en de bloemen, snoof nog éénmaal de frisse lucht op, rukte voor de laatste maal aan zijn teugels, boog toen het hoofd en daalde af. Het duurde maar enkele jaren en hij had geen weet meer van licht, lucht, groen en bloemen. Hij kon daglicht niet meer verdragen, omdat zijn ogen aan het duister waren gewend. Hij was te moe om te denken en wist zelfs niet meer dat hij een paard was. En zo was er in dat land altijd vrede. En er ontstonden gezegden als: „Arbeid adelt“, „Wat niet weet, wat niet deert“ en „Een boterham met tevredenheid“.

A. Visser

Voorraad-kontroleur uit Zaandam.

Op 15-jarige leeftijd verliet ik het ouderlijk huis in Brunssum om te gaan varen op de z.g. wilde vaart. Dat heb ik tot mijn 21ste gedaan; toen ben ik getrouwd.

Vanaf die tijd heb ik in de Zaandamse houthaven gewerkt. Het is een zeer unieke haven waar in 1956 nog gewerkt werd op een manier anno 1900. Er is geen kraan te bespeuren. Toch was dat het niet wat er zo uniek aan was. Dat is n.l. het feit dat je er alleen maar kunt werken als je lid werd van de Scheeps- en Bootwerkersvereniging „Eensgezindheid“, die federatief is aangesloten bij de vervoersbond van het N.V.V. De „Eensgezindheid“ sluit haar eigen C.A.O. af met de werkgevers. Mede hierdoor komt men elk jaar toe aan een vrij hoog percentage reële loonstijging. Maar

Het een of het ander.

„U hebt gelijk, mijnheer Aalberse, ik hoor niet in de fabriek. Maar als ik thuis blijf en niet verdienen kan, mag ik dan mijn kinderen bij U te eten sturen?”

Een tekening van Albert Hahn in de Notenkraaker van 22 april 1911, naar aanleiding van de plannen in konfessionele kringen om arbeid buitenshuis van de gehuwde vrouw te verbieden.

helaas levert de werkwijze van aangenomen werk een systeem op dat betekent dat de een de ander opjut en dat er in de haven een dagelijkse competitie is om meer te presteren, met het gevolg dat je arbeid moét verrichten die boven het menselijk vermogen ligt; en dat dan dag in dag uit. Het gevolg hiervan is een abnormaal hoog percentage afkeuringen en ziektegevallen door slijtage.

Ik ben een van die gevallen. Op mijn 34ste ging ik de ziekte wet in voor rugklachten. Een jaar later werd ik afgekeurd voor 80 tot 100%. En dan begint de ellende. Want dan komt de geestelijke klap. Daarvóór 8 uur per dag stoeien met 50 of 80 kilo zonder er erg in te hebben en nu zoek je op 35-jarige leeftijd naar aangepast werk. Want je wilt tenslotte geen dertig jaar langs de deur lopen. Ze zijn overal wel uitermate beleefd en korrekt, maar het is toch „Nee, dank u, geen kneusjes”.

Het begin is altijd in je eigen bedrijf, waar men je

liever kwijt dan rijk is. Zij hebben immers je gezonde rug al in hun brandkast.

Het heeft bij mij twee jaar geduurd voor ik geleidelijk aan van de klap was hersteld, alle T.V. reclames van arbeidsbureaus ten spijt, die adviseren tot omscholing. Daar merkt een minder-valide niets van. Het enige wat je aangeraden wordt is om naar een werkplaats met kneusjes te gaan om daar de rest van je leven in een melaatsenhoek rond te hangen.

Na twee jaar is het me, met de morele steun van mijn vrouw, gelukt om me te verkopen en ik werk nu sinds 6 maanden bij een groot hout-concern. De zin van mijn werk? Het belang voor het concern zie ik wel, maar het belang voor de maatschappij niet. Het enige alternatief is een socialistische maatschappijvorm die ons „niet bezittenden die wel het zout van deze wereld zijn, de zin van het bestaan duidelijk kan maken.

HET RODE POTLOOD

Ik ben het rode potlood.
geen gewoon rood potlood,
maar een heel bijzonder.
ik zal tekenen
wat er met mij gebeurd is,
zodat je het zelf weer verder kunt vertellen.
nu zit ik nog in het zakje
van charlotte,
maar denk niet
dat ik daar de hele tijd blijf zitten.
potverdorie, wat heeft die charlotte
een mooie grote kamer.
kijk, op die schildersezels
tekent ze altijd met mij
daar komt het kindermisje aan,
ze vraagt aan charlotte:
„ga je mee wandelen in het park?“
daar gaan we.
boem! au!
ik val met een klap op de grond.
nu ben ik uit het zakje gerold
en charlotte heeft het niet eens gemerkt.
hé, wie raapt me nu op?
we gaan een heel andere kant op.
de straten zijn hier veel smaller

en wat veel huizen.
allemaal boven elkaar.
heel hoog uit een raam
schreeuwt een jongetje:
„fientje, kom je spelen?“
„nee hoor“, roept fientje
„ik heb een potlood gevonden
en ga lekker tekenen!“

fientje gaat een deur binnen
en een heleboel trappen op.
eindelijk zijn we bij het huis van fientje.
wat hebben ze hier weinig ruimte,
er is niet eens een speelkamer.

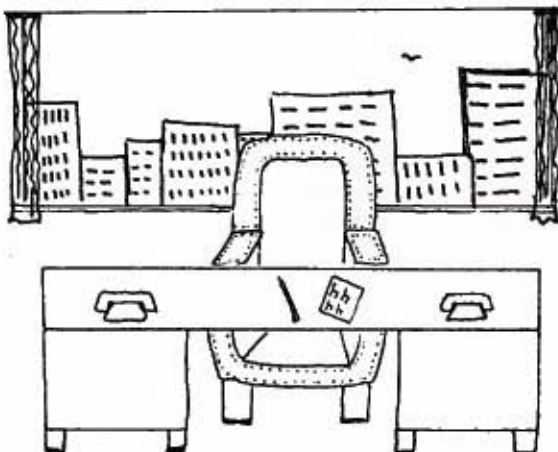
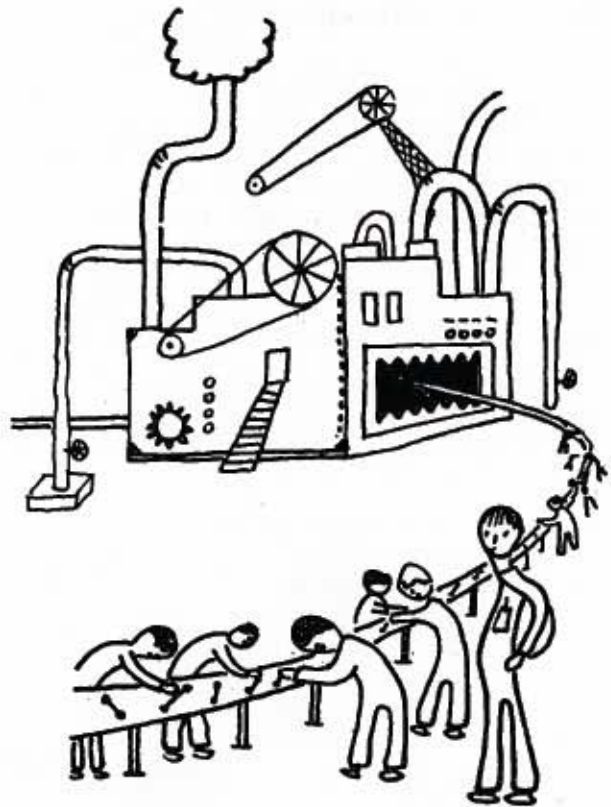
de deur gaat open en de vader van fientje komt
binnen,
hij ploft in een stoel.

„hè, hè, blij dat ik weer thuis ben.
ik ben zo moe van het werken“, zucht hij.

„vader“, zegt fientje,
„ik heb een rood potlood in het park gevonden.
kijk eens wat een mooie tekening ik gemaakt heb“.
hij vindt het prachtig en zegt:
„mag ik morgen je potlood meenemen?
ik wil ook een tekening maken“.

vader stopt mij in zijn donkere jaszak.
de volgende morgen heel vroeg.

kijk hier zit vader in de bus
 pff. . . , wat is het druk in de bus.
 ik word bijna platgedrukt.
 waar gaan we toch naar toe?
 gelukkig stappen we uit, opgelucht haal ik adem.
 maar wat een stank hier, wat een herrie
 ik zie een groot gebouw
 met kleine donkere raampjes en een grote
 schoorsteen
 waar veel rook uit komt
 dat is een fabriek
 er gaat een fluit: tuut tuuut
 alle mensen gaan naar binnen.
 we komen een grote hal binnen
 er werken wel duizend mensen.
 het is hier helemaal niet fijn.
 ik kan haast niets verstaan, zoveel kabaal is er
 en het is er zo donker,
 dat er de hele dag lampen moeten branden.
 opeens wordt ik uit vaders zak gehaald.
 wat gaat hij met me doen?
 hij begint met me te tekenen.
 daar komt een man aan, hij heeft geen overall
 aan, maar een stofjas.
 hij tikt vader op zijn schouder:
 „zeg jansen wat doe je daar?“
 fientjes vader zegt:
 „ik heb een mooi plan getekend, een stoelenplan.
 als ze iedereen een stoel geven,
 dan hoeven de mensen niet meer te staan bij
 het werk.“
 „ik zal het doorvertellen aan de baas, jansen,
 maar je mag niet meer tekenen onder het
 werk,

anders staat de machine te lang stil en dat kost
 geld!
 hij pakt mij en het nieuwe stoelenplan en loopt
 weg.

hij loopt de fabriekshal uit
 en gaat een kantoor binnen.
 eigenlijk vind ik dat best fijn,
 want hier is niet zoveel lawaai
 en hier is het ook niet zo donker.

ik word samen met het stoelenplan aan de chef
 gegeven
 en de chef brengt me naar de kamer
 van de onderdirecteur.

het is een mooie kamer
 en er zitten maar twee heren.
 de een zegt tegen de ander:
 „wat hebben we nu weer,
 een stoelenplan?“
 „laat de directeur maar beslissen.“

we gaan naar de kamer van de directeur.
 OEI,
 wat heeft die een mooie kamer!
 maar de directeur is er niet eens.
 ik word op het bureau neergelegd.

opeens gaat de deur open.
 de directeur komt binnen.
 hij bromt: „wat is dit voor rommel?“
 de fabriek is van mij en ik
 bepaal wat er moet gebeuren.
 de arbeiders moeten alleen maar werken.“

hij verfrommelt het stoelenplan van fientjes
vader
en gooit het in de prullenbak.
mij stopt hij in zijn zak.

het is nu vijf uur
en we gaan naar buiten.
er staat een hele mooie auto voor de fabriek.
de chauffeur in uniform houdt het portier open.
de directeur stapt in en zegt:
„naar huis chauffeur”.

ik zie nog net de bus waar meneer jansen in
moet.

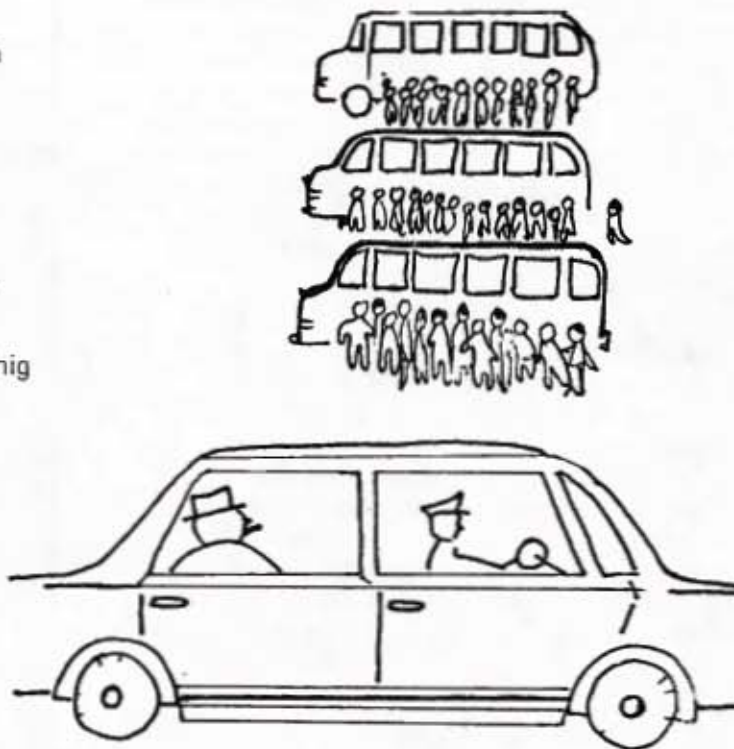
de auto stopt voor een mooi groot huis.
maar dat huis ken ik!
het is het huis van charlotte
dan is de directeur haar vader.

maar dat is niet eerlijk.
de vader van charlotte verkoopt de dingen,
die de vader van fientje gemaakt heeft
voor heel veel geld.
hij geeft de vader van fientje maar heel weinig
geld, zodat de vader van fientje in een heel
klein huis moet wonen.
zelf houdt hij zoveel geld over,
dat hij een groot huis kan kopen.

de vader legt me neer in de hal.

daar komt charlotte:
„hé, daar ligt mijn potlood,
nu heb ik het weer terug.”

we gaan lekker tekenen
en ik teken alles voor haar wat
ik beleefd heb.

4. DE BUURT IN DE KLAS

In een van de reeds genoemde „andere” lespakketten voor de hoogste klassen van de basisschool en de laagste klassen van het voortgezet onderwijs („Nederland en Vietnam”) komt een gedeelte voor, waarin lessuggesties worden gedaan voor het onderwerp „Gezin en Buurt”. We nemen er wat gedeeltes uit over.

De laatste tijd is de moeilijke situatie waarin veel buurten verkeren volop in het nieuws. Het betreft dan meestal zaken als sanering, verkrotting en het slopen van goede woningen voor de aanleg van wegen en de bouw van hotels of kantoren. De acties van de bewoners van de desbetreffende buurten, die zich tegen dit soort zaken verzetten, laten duidelijk zien dat de beslissingen ten aanzien van die buurten genomen zijn over de hoofden van de bewoners heen.

In de Haagse Post van 26 mei 1971 inventariseert William Rothuizen vrij uitvoerig de stand van zaken in de „oude wijken” van Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Utrecht. En wat daar ge-

beurt, gebeurt (op kleinere schaal) in alle andere steden.

In het artikel van W. Rothuizen komen duidelijk twee aspecten naar voren:

— Het zijn altijd bepaalde buurten, die gesloopt worden; buurten namelijk met een bevolking die een relatief laag inkomen heeft en een lage beroepsklassifikatie. Juist de arbeidersbuurten, die nog best op te knappen zouden zijn, worden gesloopt.

— Er is verzet mogelijk tegen al die buurt „sanerings”plannen, en dat verzet neemt toe, vaak met resultaat.

Duidelijk is ook, dat de bevolking uit deze buurten wordt uitgebuit; er wordt weinig of geen rekening gehouden met sociale belangen. De economische belangen van grote bedrijven staan voorop; de gemeenten zijn blij de dure bouwgrond te kunnen verkopen, om financieel hun hoofd boven water te kunnen houden. De gezinnen die in de buurten wonen, leven voortdurend

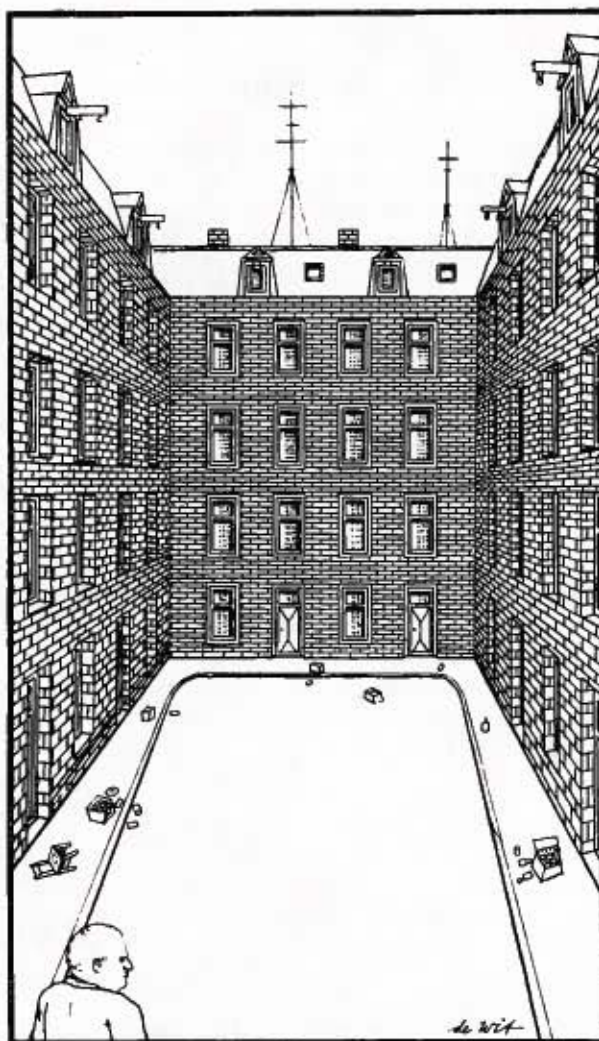
met de dreiging boven hun hoofd, dat ze moeten verhuizen, weg van vrienden en kennissen. Bovendien worden buurten, waar sloopplannen voor bestaan, jarenlang verwaarloosd, wat steeds grote problemen oplevert voor de gezinnen die er nog wonen.

De sanering en de toenemende onzekerheid en spanningen in de gezinnen uit die buurten, vormen slechts één voorbeeld van uitbuiting en onderdrukking in „buurt en gezin“. Andere voorbeelden zijn: Buurten met hoge huren, met slechte voorzieningen (geen douche), beperkte infrastructuur, weinig algemene voorzieningen (geen ziekenhuizen, zwembaden etc.) Om met de kinderen over dit onderwerp aan de gang te kunnen, zou u de volgende vragen in kunnen brengen, die klassikaal, maar liever in groepjes bekeken zouden kunnen worden:

- zijn er in alle buurten in een stad scholen, speeltuinen, zwembaden, etc. . . . en als dat niet zo is, waarom zijn er dan verschillen?
- zijn er buurten waarin niet bij ieder huis ook een tuin is? Waarom?
- heeft iedere buurt evenveel uitgaansmogelijkheden zoals danszalen, bioscopen, buurthuizen, etc.?
- hebben verschillende buurten evenveel last van stank en lawaai van eventuele fabrieken?
- heeft iedere buurt evenveel winkels, of zijn er buurten met erg veel winkels en buurten waar bijna geen winkel is?
- is de kwaliteit van de huizen in alle buurten hetzelfde? Bijvoorbeeld heeft ieder huis een douche, een schuur, zolder, enz.?
- zijn er buurten die er netter uitzien dan andere? Buurten waar de straten schoner zijn, waar meer groen, bomen, parken zijn?
- hoe staat het met de spreiding van ziekenhuizen, tandartsen, huisartsen?
- heeft iedere buurt goede verbindingen met andere delen van de stad door busdiensten, trams, goede wegen, etc.?
- wordt er in de ene buurt meer aandacht besteed aan openbare voorzieningen dan in een andere, zoals bijvoorbeeld straatverlichting, riolering, elektriciteit, water- en gasleidingen?
- als er verschillen bestaan tussen buurten, hoe komen die er dan?
- wie beslist over wat er gebeurt in een buurt? Wordt er bij die beslissingen steeds rekening gehouden met de wensen van de bewoners van een wijk?
- wonen in alle buurten dezelfde mensen, wonen in alle buurten kinderen, bejaarden, winkeliers, arbeiders, directeuren, gastarbeiders, kantoormensen, enz.?
- of zijn er buurten waar vooral mensen met speciale beroepen wonen?
- hoe komt het dat er op veel plaatsen huizen worden afgebroken om ruimte te maken voor wegen, parkeergarages of grote warenhuizen?

Gebeurt dat in alle wijken?

- vind je het belangrijk dat er veel huizen, scholen, speeltuinen, ziekenhuizen, kantoren, wegen, politiebureau's enz. komen. Wat vind je dat van alle dingen voorrang moet hebben?
- Of zijn er dingen die je nog belangrijker vindt?
- etc. etc.

Bij het motiveren van de kinderen tot een project over „Gezin en Buurt“ is het verhaal „Het Rode Potlood“ wat u in „Het verzwegen nieuws over de arbeid“ gevonden hebt, zeker bruikbaar. Zet het even op stencil voor de kinderen, lees het samen en bespreek het. Dezelfde rol kan het volgende materiaal spelen. Een verhaal over Jaap en Anneke, twee kinderen uit de Amsterdamse Nieuwmarktbuurt.

Mijn naam is Jaap. Ik ben 11 jaar en woon in de Nieuwmarkt. De Nieuwmarkt is een wijk in Amsterdam. Ben je wel eens in Amsterdam geweest? Er is zoveel te zien dat een bezoekje de moeite waard is. Midden in de stad is een groot plein. Dat heet de Dam. Daar staat een groot monument, dat gemaakt is, om de slachtoffers van de tweede wereldoorlog te herdenken. Tegenvoor-

dig vind je er veel jonge mensen uit allerlei landen. Die zitten daar en praten veel met elkaar. In Amsterdam heb je ook de vlooiemarkt. Hier kun je van alles kopen; vaak tegen erg lage prijzen. Ook zijn er erg veel museums in onze stad. In de buurt waar ik woon is ook veel te zien. Er zijn veel huizen, die minstens 100 jaar oud zijn. Ze hebben allemaal verschillende geveltjes, versierd met beeldhouwwerk. Alle huizen zijn haast weer anders gebouwd. Het is in onze buurt ook erg gezellig. Ik ken bijna alle mensen uit de buurt en zij kennen mij. Vooral de laatste tijd is het erg hard nodig dat we elkaar helpen. Ik zal je vertellen hoe dat komt! Door onze buurt willen ze een metro aanleggen, en een grote verkeersweg. Ook willen ze er grote kantoorgebouwen neerzetten. Daarvoor is het nodig, dat veel huizen gesloopt worden. En de mensen uit die huizen moeten dan maar ergens anders gaan wonen. Die worden dan in grote flats gestopt, op de 16de verdieping of zo. Daar komen ze tussen mensen te wonen, die ze helemaal niet kennen. En het is lang niet zo gezellig om in zo'n hoge flat te wonen, ver van je werk, en ver van de meeste winkels. Mijn vriendje Kees is ook verhuisd. Zijn vader en moeder woonden al 30 jaar in de Nieuwmarkt. Maar op een goede dag kregen ze een brief in de deur, waarop stond dat ze binnen drie maanden het huis moesten verlaten. Het huis is nu afgebroken. Gesloopte huizen in een mooie buurt. Op deze manier worden er steeds meer huizen afgebroken. Vanaf 1953 zijn er in de Nieuwmarkt nog maar 6 nieuwe huizen gebouwd. Vél en véél meer zijn er afgebroken. Zo wordt onze buurt steeds lelijker, want de huurbazen laten de huizen die er nog staan oud worden. Als er eens iets vernieuwd moet worden, willen ze het niet doen. Toch willen ze de huren omhoog hebben, van fl. 70,- naar fl. 200,- per maand. Betalen, ja mijnheer, maar repareren, ho maar!

In 1966 werden er door de gemeente in alle huizen pamfletten uitgedeeld. Hierin stond, dat er 450 mensen uit onze buurt moesten verhuizen. Maar niemand wil er weg. Van de 450 mensen die weg moesten zijn er nog maar 150 gegaan. De rest zei: „IK DOE HET NIET!“ En alle mensen uit de buurt zijn het hier mee eens. Die verkeersweg, die metro en die kantoorgebouwen kunnen best ergens anders neergezet worden. Dat hebben een heleboel deskundigen toegegeven. Wij laten ons hier niet wegsturen. Laten ze het eerst maar eens netjes komen vragen.

Mijn naam is Anneke. Ik woon in dezelfde straat als Jaap. Maar ik zal hier wel niet zo lang meer wonen. Ook wij moeten verhuizen. Ons huis is nog erg mooi hoor! We zouden er nog best 100 jaar in kunnen wonen. Maar van de gemeente kregen we een brief, dat we moesten verhuizen. Er wordt een kantoor gebouwd op de plaats waar nu

ons huis staat. Wij moeten naar de Bijlmer, heel ver hier vandaan. Ik ben daar wel eens geweest, maar het lijkt me helemaal niet zo fijn om daar te gaan wonen. Mijn moeder vindt het ook naar om te verhuizen. Het geeft zoveel werk, zegt ze, en het kost zoveel geld. Voor het huis waar we in komen te wonen, moeten we ook veel meer huur betalen. En mijn moeder heeft nog wel pas een kindje gekregen en dat kost al zoveel extra geld. Laatst liet ze me een foto zien in de krant, waarop 7 moeders stonden die alle 7 net een kindje gekregen hadden. Die moeders wonen allemaal hier in de buurt; ik kende ze wel. En onder de foto stond, dat al deze moeders verhuizen moesten. Ik heb hem maar voor jullie uitgeknipt.

Ik praat vaak met andere kinderen over de afbraak van ons huis en van andere huizen. Die zeggen dan altijd: „MAAR ZE KUNNEN JULLIE ER TOCH NIET ZOMAAR UITZETTEN!“ Ja, dat zou eigenlijk ook niet moeten kunnen. Vooral niet, omdat alle mensen uit de buurt ook tegen de afbraak van onze huizen zijn. Ik wou dat al die mensen ons kwamen helpen. Dan zouden ze ons niet uit ons huis durven zetten.

Jaap en Anneke praten met een oude dame.

Jaap en Anneke komen vaak bij een oude mevrouw. Dan doen ze wat boodschappen voor haar en praten samen wat. Het is een lieve oude dame, die al heel wat in haar leven heeft meegemaakt. Vorig jaar is haar man overleden. Ze is blij als de kinderen komen; dat is gezellig en dan hoeft ze geen zware boodschappentas te dragen, want ze loopt al wat moeilijk. „Weten jullie“, zegt ze, „toen ik verleden jaar hoorde, dat ik hier weg moest voor die Metro heb ik veertien dagen later een hartaanval gehad. 58 Jaar woon ik in de buurt, ik ben hier geboren en getogen. Ik moet er niet aan denken dat ik hier weg moet. Nachten slaap ik niet. Ik loop alleen met die gedachten rond. Ik ben de laatste maanden zeker 60 pond afgevallen en kan het maar niet verwerken. Ze hebben me al zo vaak laten verhuizen. Gelukkig kon ik steeds in deze buurt blijven. Maar nu kan ik er niet meer tegen. Ze zeiden tegen me: Ga maar naar een bejaarden-tehuis.“

Al slepen ze van de gemeente al mijn boel op straat, ik blijf zitten als ik geen andere woning in de buurt krijg. „Moet u in een ander huis ook meer huur betalen?“, vraagt Jaap. „Dat denk ik wel. Ik betaal nu fl. 134,-. Voor de oorlog was dat nog fl. 52,-. Maar als ik de huur van nu vergelijk met andere huizen, dan woon ik nog niet zo gek. Ik heb toevallig een heel goede huisbaas. Hij heeft eens tegen me gezegd: „Als ik maar een stukje grond kan kopen hier om een huis op te bouwen, ben jij de eerste die er op komt te wonen. Maar helaas ik krijg geen bouwvergunning.“ Een goede man, die huisbaas van me.“

„Kan uw huisdokter geen verklaring maken dat u hier niet vandaan mag?“, vraagt Jaap.

„Mijn huisdokter kan er ook weinig aan doen“, zegt de oude dame, „verklaringen helpen hier weinig. Laat de Metro maar een andere kant opgaan, voor mij hoeft het niet. Ik voel me hier gelukkig en heb een ruime woning. Mijn huisdokter zegt wel altijd, dat ik me er overheen moet zetten. Kon ik dat maar, het valt niet mee om op je 68ste jaar nog weg te moeten. Hier heb ik jullie nog en andere vrienden om me heen, die me komen helpen met de boel en boodschappen doen.“

„Was het hier vroeger mooi, voordat de sloop begon?“, vraagt Anneke.

„O ja, erg mooi. Ik kan me goed herinneren dat er hier aan de overkant vroeger een kerk stond. Als meisje ging ik er altijd heen. Waarom moeten ze zonodig de buurt hier kapot maken? Als de heren eens wisten wat ze ons oude mensen aandoen om onze woning af te breken. Als ik naar een andere buurt moet, is het mijn dood.“

„Ja“, zegt Anneke, „ALS DE HEREN EENS WISTEN WAT ZE OUDE MENSEN AANDOEN!“

Hebben ouders iets te zeggen over de school van hun kinderen? Je zou zeggen van niet. Meestal worden de ouders overal buiten gehouden. Zeker bijv. in het lager beroepsonderwijs (L.B.O.), waar ook de School voor Eenvoudig Technisch Onderwijs in de Amsterdamse Spaarendammerbuurt toe behoort. Toen op de S.E.T.O. een konflikt uitbrak over de inhoud van het onderwijs toonden de „hoge heren“ uit het anonieme stichtingsbestuur hun „bazengedrag“ door deze „moeilijke“ school maar botweg op te heffen. De ouders namen dit niet, demonstreerden, bezetten de school, en betrokken de buurt in hun protest. Meer informatie over deze onderwijs- en buurtaktie in een Amsterdamse saneringsbuurt kunt u lezen in het themanummer van het blad „Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs“ (Muusses, Postbus 13, Purmerend) over dit S.E.T.O. konflikt. Het nummer verschijnt half maart, geïllustreerd en goed gedokumenteerd, omvang 90 pagina's, prijs f 6,50.

Op donderdagmiddag begonnen er in de Nieuwmarktbuurt opeens sirenes te loeien. Honderden mensen liepen naar een afgesproken plaats: de kinderspeelplaats van de Nieuwmarkt. Daar hoorden ze dat er weer gesloopt werd. In de Keizersstraat waren gemeente-arbeiders bezig gasbuizen

uit de grond te halen, terwijl er juist door enkele mensen uit de straat een verzoek was ingediend om gasaansluiting tot stand te brengen. Toen al die mensen uit de Nieuwmarkt er aan kwamen, gingen de gemeente-arbeiders er maar vandoor en met hen de politie, die ze „beschermen“

moest. Laten we aan Jaap gaan vragen, hoe het komt, dat al die mensen opeens naar de kinderspeelplaats kwamen.

Jaap: „Steeds meer mensen in de Nieuwmarkt zagen dat hun huizen gesloopt werden. Dat kon zo niet langer doorgaan. Ze spraken erover met elkaar en gingen toen samen naar een buurthuis, om te vergaderen, wat ze moesten doen. Mijn vader vertelde mij, want die is naar die vergadering geweest, dat er een buurtcomité opgericht werd. Dat buurtcomité moest er voor zorgen dat er niet meer gesloopt zou worden. „WE BESLISSEN ZELF WAT ER MET ONZE HUIZEN GEBEURT”, zeiden de mensen op de vergadering, en vanaf die dag ging het buurtcomité aan het werk. Ze zorgden voor sloopalarminstallaties. Telkens als er ergens gesloopt wordt, beginnen de sirenes te loeien, en verhinderen de buurtbewoners SAMEN, dat er iets gesloopt wordt. Ze proberen de slopers ervan te overtuigen, dat zij met hun werk bijdragen tot de vernietiging van woonruimte. En dat, terwijl er zoveel woonruimte tekort is. WAAR MOETEN DE BEWONERS HEEN? Op de muren schilderen de Nieuwmarkt-bewoners: „Slopers, wees solidair”. En ook de woorden op de spandoeken spreken duidelijke taal. DE BEWONERS NEMEN HET NIET LANGER!

Samen met het buurtcomité gingen de bewoners aan het werk. Ze zorgden ervoor, dat de huizen weer bewoonbaar gemaakt werden. Ze maakten een radiozender. Elke dag om zes uur zendt hij zijn nieuws over de Nieuwmarktbuurt op 193 meter middengolf. Ze noemen de radiozender het luchtwapen: radioSirene. Iedere inwoner van de Nieuwmarkt blijft zo elke dag van alle buurt-nieuwtjes op de hoogte.

Het buurtcomité ging naar de burgemeester om over de afbraak van de buurt te praten. De burgemeester wilde de plannen echter niet veranderen. Nu zegt het buurtcomité: Laat de burgemeester maar naar ons toekomen, als hij wat met onze buurt wil. We vergaderen elke week in ons aktiecentrum „De Smederij”.

Het buurtcomité doet van alles. Ze adviseert mensen over huurprijzen, ze deelde op 8 november pamfletten uit om te voorkomen, dat de kinderspeelplaats werd afgebroken (dit is de gemeente tot nu toe niet gelukt) en heeft architecten nieuwe plannen laten ontwerpen voor de Nieuwmarkt en voor een nieuwe plaats voor de Metro. Ook de andere bewoners van de Nieuwmarkt doen van alles. Toen op de nationale „boomplantdag” (31 maart) de gemeente bomen liet kappen op het Waterlooplein, schilderden de bewoners overal Besmet Werk en klommen zelf in de bomen. Pas nadat er veel politie kwam, konden ze met kappen beginnen.

Toen de gemeente een sleuf tussen de Keizersstraat en de Koningsstraat groef, gooiden 50 bewoners de sleuf 's avonds weer dicht. De gemeen-

te kan wegblijven. We beslissen eindelijk wel eens zelf over onze buurt, zeiden die bewoners.”

Doet Jaap zelf ook mee aan allerlei akties?

„Jazeker, en Anneke ook. Ze zijn redakteurs geworden van de krant die de bewoners van de Nieuwmarkt zelf gemaakt hebben: „Nieuwskrant” en samen met hun vriendjes overleggen ze wat ze moeten doen om ervoor te zorgen dat er geen mensen meer onrechtvaardig behandeld worden.

Tot zover de informatie van Jaap en Anneke. Wat kunt u ermee?

Centraal in de voorgaande teksten staat:

- a. het verschil in buurten (goede huizen - slechte huizen) is het verschil tussen rijk en arm (klasverschil)
- b. Hoe zorgt het bestuur van een stad voor de diverse voorzieningen in buurten en wijken?
- c. Hoe zit het bestuur van een stad eigenlijk überhaupt in elkaar?

Samen met de kinderen kunnen deze punten aangepakt worden:

- groepjes kinderen delen de stad op in wijken. Daarvoor maken we gebruik van een grote kaart van onze stad. Op het gemeentehuis in iedere plaats is die te krijgen.
- de kinderen gaan in groepen de buurten in om te inventariseren wat er in de wijken aanwezig is, en hoe de wijken eruit zien; dit gebeurt aan de hand van tevoren door de klas bepaalde criteria (flats - veel of weinig; kwaliteit van de huizen; winkels; veel of weinig groen; voorzieningen voor de kinderen; verkeersdrukte; etc.)
- vervolgens proberen we te ontdekken of in bepaalde wijken ook een bepaalde groep mensen woont (vooral gemeten naar de inkomens). Dit gebeurt doordat de kinderen erop uit trekken voor interviews (met wederom door de klas bepaalde vragen).
- dan bespreken we samen met de kinderen het verband tussen het uiterlijk van de wijk, de kwaliteit van de huizen en het inkomen van de bewoners.
- eenzelfde methode hanteren we bij het bespreken van een konkrete activiteit van het stadsbestuur (verkeersbeslissing) of juist het ontbreken van een konkrete activiteit (het onvoldoende zorg dragen voor speelgelegenheid voor de kinderen).
- aan de hand van dit stellen we de manier van stadsbesturen aan de orde. De kinderen gaan naar het gemeentehuis en ervaren het bestuursapparaat van dichtbij. Samen met gevonden problemen van klein-bestuurlijke aard (zie boven) en samen met gevonden oplossingen voor deze problemen (we hebben bijv. een plan gemaakt, waar speelplaatsen zouden kunnen komen) gaan enkele kinderen naar gemeenteambtenaren om over de problemen en de gevonden oplossingen te praten. Samen bespre-

ken we de resultaten in de klas.

Bijlage I over Projektsgewijs werken in de klas, kan bij 't een en ander een stevige steun zijn.

Wij sommen nog een paar brochure's voor u op, die u bij de voorbereiding van dit projekt kunnen helpen.

De wijkkrant van de actiegroep „De Sterke Arm” in Amsterdam (Dapperbuurt).

De Wijkkrant heet „Dappernieuws”, het adres is Pieter Vlamingsstraat 42a, Amsterdam.

Twee boekjes over de Amsterdamse buurt De Pijp, te weten: „Straatgebruik in De Pijp” (verkrijgbaar bij Michael van der Vlis, Ruysdaelkade III^{ns}, Amsterdam, 020-763139) en „De Pijp de Sigaar?” (verkrijgbaar bij afd. Zuid II van de Partij van de Arbeid, Deurloostraat 127³, Amsterdam).

„Geus”, verslag van de ervaringen van een politieke buurtgroep in twee wijken in Amsterdam (Geuzeveld en Sloterveer). Verkrijgbaar bij de Socialistische Jeugd, Postbus 1272, Utrecht.

Een verslag van de activiteiten in de Haagse Schildersbuurt vindt u in het nummer van Derhalve over „Sanering”. Daarin tevens stukken uit het spel „Breken en Bouwen” dat over buurten en saneren gaat (een produktie van PROLOOG).

Zie ook het nummer van Derhalve over „Woningnood” (maart '72). Nummers van Derhalve zijn te bestellen bij het redaktiesekretariaat: Lekkerbeetjenlaan 8, Vught.

5. HET VERZWEGEN NIEUWS VAN INDO-CHINA

We kunnen ten aanzien van Indo-China en het verzwegen nieuws erg kort zijn.

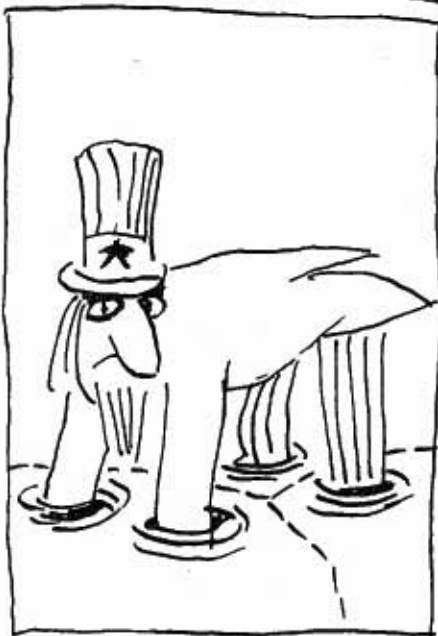
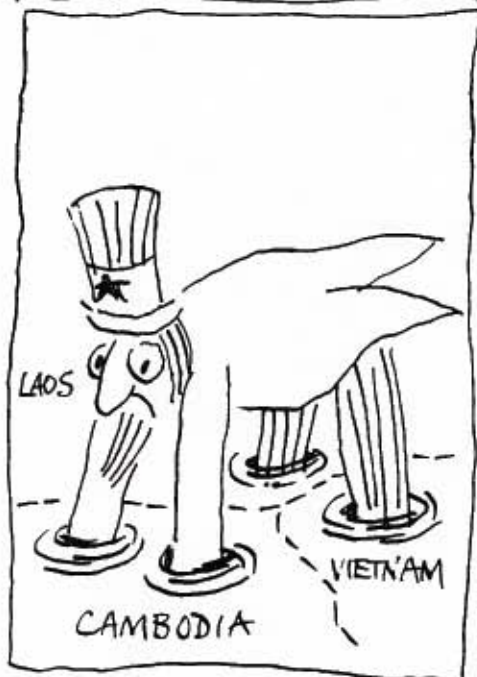
Verschillende keren is in deze map al materiaal aangehaald, wat voor kinderen de problematiek van de oorlog in Indo-China nader toelicht. We herhalen kort.

Wat is er al aan schoolmateriaal?

Een werkgroep van de ASVA heeft ongeveer een jaar geleden een pakket gemaakt voor de hoogste klassen van de basisschool en de brugklassen van het voortgezet onderwijs. Het pakket heet **Nederland en Vietnam**, het is een uitgave van de Socialistische Uitgeverij Amsterdam, het is te bestellen via de ASVA, Weesperstraat 51, Amsterdam, tel. 225771, en het kost tien gulden.

De inhoud bestaat uit: een uitgebreide didactische handleiding voor de leerkracht; een exemplaar van het geschiedkundige boekje **Vietnam, duizend jaar strijd**, ook een SUA-uitgave; folders van actiegroepen; grote fotobladen met foto's, tekeningen en kaarten als illustratie en evt. als tentoonstellingsmateriaal.

Het aardige van het pakket is, dat geprobeerd wordt de verbinding te leggen tussen gebeurtenissen hier en daar; de derde wereld is geen geïsoleerd gebied waar oorlog gevoerd wordt, volgens de samenstellers. De oorlog in de derde wereld bestaat bij de gratie van de gewilligheid en de onderdrukking van grote bevolkingsgroepen hier. Historisch gezien is het pakket qua informatie verouderd.

Daarom is het goed daarbij te gebruiken het lesboekje **De strijd in Indo-China 1858-1972**, een uitgave van **Scholen voor Vietnam**, tevens „Stichting Jongeren Informatie Derde Wereld” (SJID), Prins Hendriklaan 21, Amsterdam (020-723247/736869).

Het lesboekje geeft veel informatie, is goed en helder geschreven en is fraai geïllustreerd. De werkmap die erbij hoort vult de informatie aan en maakt het lesboekje bruikbaar voor in de klas.

Een recente uitgave is het door het Socialisties Onderwijsfront (Ooysebandijk 16, Ooy bij Nijmegen) samengestelde **Vietnam wat nu?** Het onderwerp is in een projectvorm gegoten, wat inhoudt, dat er verschillende vakken in geïntegreerd zijn: de geschiedenis, leesstukjes, invuloefeningen, rekensommen, etc.

In begrijpelijke taal worden de oorzaken van de oorlog in Indo-China uitgelegd. In dit project vinden we ook benadrukt dat de kwestie Vietnam geen op zichzelf staand iets is, maar verband houdt met wat er hier en in Amerika gebeurt. Prijs 50 cent, losbladig voor multomappen. Wellicht het meest complete lespakket.

Tenslotte is er het leesboekje **Hier is Noord-Vietnam** met de suggesties voor de leerkracht die de Nederlandse uitgever (Sjaloom, De Vork 3, Odijk) erbij heeft gemaakt.

Bovenstaande uitgaven kunnen het beste in combinatie worden gebruikt. Ze vullen elkaar aan. U vindt er dan tegelijk de suggesties in voor verwerking, materiaalverzamelen, etc.

Het Medisch Comité Nederland-Vietnam.

Ook nu de oorlog voorlopig lijkt beëindigd, blijft hulp aan de zwaargetroffen gebieden de eerstkomende 25 jaar nodig.

De instantie die zich daar al 5 jaar voor beijvert, is het Medisch Comité Nederland-Vietnam. Informatie over het werk van het comité is dus van het grootste belang. Bovendien geeft het comité zelf informatie over de situatie in Indo-China. Ze hebben daarvoor een speciaal publicatie-centrum (Willem de Zwijgerlaan 3, Utrecht) waar men vele eenvoudige boekjes en stencils heeft over de oorlog daar (lijstje aanvragen en dan bestellen). Bovendien is daar ook de folder van het comité te verkrijgen. Verder is er een apart adres waar

films over Indo-China te verkrijgen zijn, alsmede dia's.
(mevr.W.Joosten, Prof.Buyslaan 7, Baarn; 02154-6726 — filmlijst op aanvraag verkrijgbaar.)

Nog één ding: U zult de komende tijd bestormd worden met de vraag of u aan de landelijke actie **Heel Vietnam** wilt meedoen.

Zelfs de minister probeert de scholen tot deelname te brengen door persoonlijke brieven naar al-

le scholen.

DOET U NIET AAN DEZE AKTIE MEE!!

De hulp vanuit de actie Heel Vietnam komt pertinent niet waar ie moet zijn: bij het Vietnamese volk.

Wilt u hierover meer weten, vraagt u dan het artikel aan, dat Maarten van Dullemen op 10 januari schreef in de **Groene Amsterdammer** onder de titel: **Na de bommen - de hulpverleners.**

(Het adres van de Groene is: Westeinde 16, Amsterdam, 020-230864.)

ANDERS WERKIEN IN DE KLAS

Begeleiding brochure deel 4

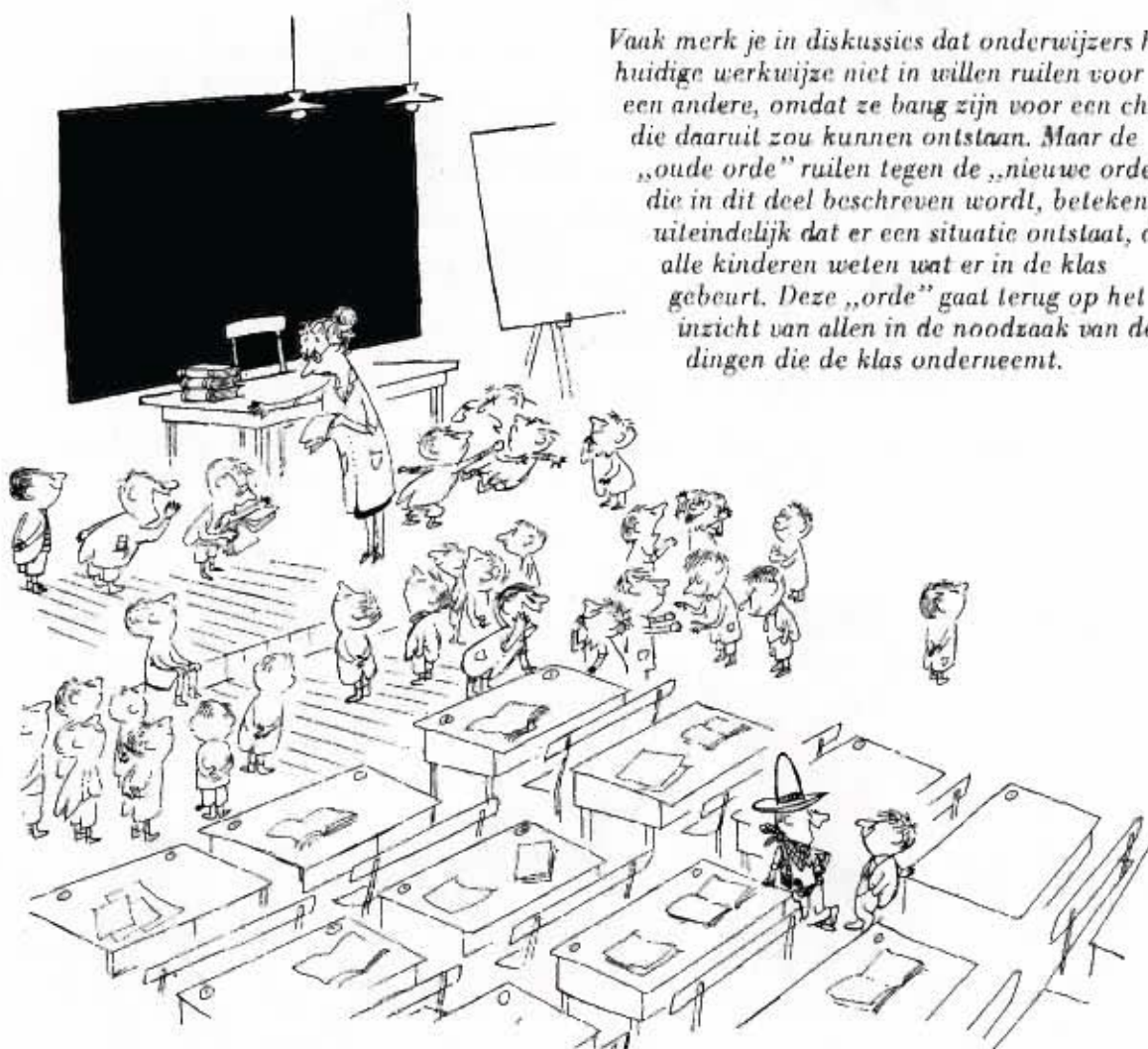
VERANDERINGEN IN HET WERK IN DE KLAS

Konkrete suggesties

1.
We willen nu wat konkreter worden naar de kant van de methodiek en de didaktiek toe. Dat wil zeggen dat we nu iets gaan zeggen over hoe de andere inhoud, de scholing dus, in de klas-situatie ook op een andere manier gebracht kan worden. Dat is niet eenvoudig. De in de traditie gerijpte klassieke kennisoverdrachtsmethoden zitten in ons onderwijs ingebakken en het is niet makkelijk ze er uit te peuteren en te vervangen door an-

dere middelen.

Toch gaan we hier – summier en kort – iets zeggen over zaken als klasgesprek, groepswerk, verzamelen en gebruiken van informatie, klas-diskussies, verwerkingsmiddelen zoals tentoonstellingen, kranten maken en simulatiespel, overdracht van de verwerkte informatie en de gevormde mening naar mensen buiten de klas etc. Eerst een paar opmerkingen over de rol van de leerkracht, van u dus, bij dit hele proces.

Vaak merk je in diskussies dat onderwijzers hun huidige werkwijze niet in willen ruilen voor een andere, omdat ze bang zijn voor een chaos, die daaruit zou kunnen ontstaan. Maar de „oude orde” ruilen tegen de „nieuwe orde”, die in dit deel beschreven wordt, betekent uiteindelijk dat er een situatie ontstaat, dat alle kinderen weten wat er in de klas gebeurt. Deze „orde” gaat terug op het inzicht van allen in de noodzaak van de dingen die de klas onderneemt.

2.

In het wereldoriëntatieproject **Petra en Jeroen in Latijns-Amerika** worden voor de begeleiding door de leerkracht vijf hoofdaspekten genoemd. Ze lijken ons tamelijk essentieel en we noemen ze hier dan ook kort.

- motiveren
- informeren
- initiëren
- steunen
- evalueren

Motiveren

Het gangbare patroon in het onderwijs is, dat de kinderen wachten op informatie van de onderwijzer en daar al dan niet op inspelen (meestal niet). Meer wordt er eigenlijk ook niet van de kinderen verwacht, de fraaie formuleringen van pedagogen en onderwijsdeskundigen ten spijt. Die spreken immers voortdurend over „vom Kinde aus“. Als men echter werkelijk van het kind wil uit-

gaan, dan betekent dit dat de kinderen in het onderwijs gevraagd worden om hun eigen ervaringen, hun eigen kennis en hun eigen ideeën aan te dragen als bouwstenen voor het verdere werk. Tevens dat de kinderen worden gestimuleerd op onderzoek uit te gaan. Ze moeten de dingen zelf kunnen uitpluizen. ONDERZOEKEN, ALLEMAAL! is niet voor niets ook het eind van ons stuk over Neus & Ko.

Informeren

Het frontale lesgeven (de didactische driehoek, weet u nog wel?: de onderwijzer bovenin, de leerlingen dociel naar hem opkijkend en kennis ontvangend onderin) is dan ook taboe in onze ideetjes over een andere school. De leerkracht heeft niet langer meer het kennismonopolie. Hij is niet langer meer de enige bron van wetenschap. Kinderen weten zelf al veel en kunnen zelf ook veel meer te weten komen.

Postbode
Mijn vader is van beroep Postbode en
Dat is veel anders dan een directeur
daarvan. Hij is een handenar-
beider, hij werkt vaak buiten soms
binnen op het postkantoor op om
te sorteren. Dan heeft hij een stukje
plastiek om zijn duim heen. Dan
kan hij geen buieren duimel pakken

Mariame

Initiëren

Noch de onderwijzer, noch individuele kinderen hebben in de school waarbinnen „geschoold” wordt het monopolie van het initiatief.

Individuele initiatieven of ideeën van groepen worden op tafel gelegd, gezamenlijk doorgesproken en er wordt gezamenlijk beslist.

Misschien kunt u hiervoor eens nalezen een erg aardig stuk van de onderwijzer Peter van den Hoven uit Vught, dat hij geschreven heeft in het blad **Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs**, april 1972. (Bestellen bij Muusses uitgeverij, Postbus 13, Purmerend, tel. 02990-27153.)

Het verhaal gaat over het simulatiespel **Zijn er nog onderwijzers nodig?**

Steunen

Daarover kunnen we kort zijn. Groepswerk betekent: de dingen samen doen. De kinderen helpen zoveel mogelijk elkaar bij het oplossen van moeilijkheden en vraagstukken. En zouden de leerlingen de juf of de mijnheer ook niet eens een keer kunnen helpen. . . . ?

Evalueren

Een woord dat in het onderwijs stevig is ingeburgerd. Het is nog niet zo'n erg hanteerbaar begrip geworden.

Het gaat bij de evaluatie om een paar kernbegrip-

pen als: hoe waarderen we de verrichtingen van de groepen kinderen? is het gelukt informatie op te doen en meningen te vormen? waren er fouten? waar? zijn de groepen ook aan activiteiten toe gekomen om de informatie over te dragen? etc.

De groep die het project **Een vliegreis naar Oe Thant** samenstelde, maakte een paar suggesties voor criteria, waarop je groepen kinderen kunt waarderen en laten waarderen.

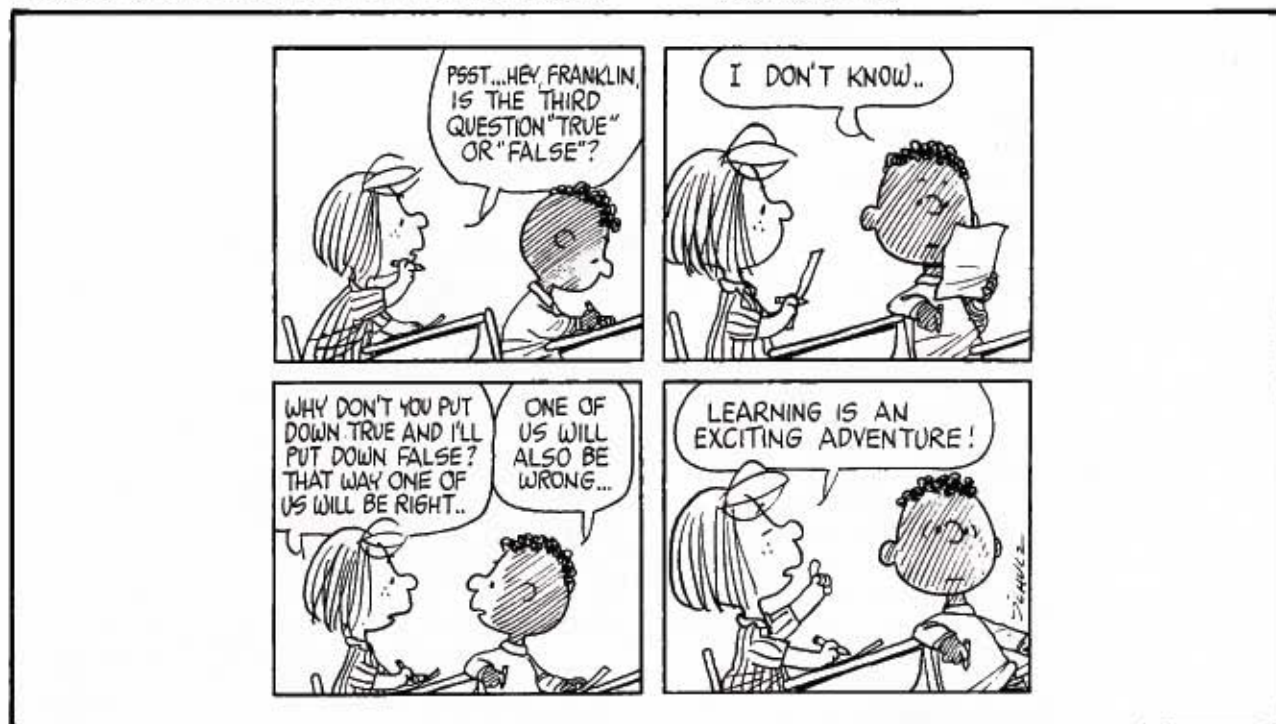
We noemen ze hier:

• Het samenwerken van de groepen

- hebben de groepjes als eenheden gewerkt; waren er uitvallers in de groepen; hoe stonden de groepen in de plenaire samenkomsten in de klas tegenover elkaar.
- zijn er opvallende verschillen tussen de groepen in de manier van werken; zijn die verschillen doorgepraat.

• Inhoudelijke criteria

- hoe werd het materiaal verzameld en welk materiaal werd gebruikt;
- hoe waren de vragen die de kinderen bij de informatie stelden;
- gaven de groepen zichzelf opdrachten, welke waren dat en hoe werden ze uitgevoerd;
- hoe verliepen de discussies waarin een mening werd gevormd.

En dan nog vragen als:

- komen de leerlingen tot eigen stellingname;
- onderkennen ze de structurele aard van de behandelde onderwerpen;
- geven bijv. tentoonstellingen of groepswerkstukken een juist overzicht van de problemen

en de informatie daarover;

- willen de kinderen tot actie overgaan;
- willen de kinderen en de leerkracht iets doen met hun kennis en hun informatie naar mensen buiten de klas toe;
- hoe verloopt het contact naar de ouders toe.

3.
Over een aantal aspecten van het werk in de klas zullen we nu konkrete suggesties doen.

Het klasgesprek

Dit dient vaak om een serie lessen over een bepaald onderwerp op gang te brengen. Dat onderscheidt het **gesprek** ook van de **diskussie** (waarover straks meer). Over de zin van een klasgesprek zijn nogal wat misverstanden in omloop. Daarom een paar opmerkingen. Praten moet je leren; kinderen moeten dat niet minder. Teveel valt in het taalonderwijs nog de nadruk op korrekt schriftelijk taalgebruik, geperst in het keurslijf van Algemeen Beschaafd Nederlands met al zijn opgelegde konsekwenties en ingebouwde inkonsekwenties. Het „levend“ mondeling taalgebruik komt in belangrijkheid in de school wel erg achteraan hinken.

Als u met de kinderen wilt werken aan scholing in de klas — ook aan de hand van ons konkreet materiaal en onze konkrete suggesties — dan zult u de kinderen veel moeten laten praten. Veel praten om de opgedane ervaringen en de verwerkte informatie over te laten dragen (dus niet praten voor de vaak, praten om te praten).

Daarbij speelt u minder de rol van leider, meer de rol van kritisch luisteraar. Niet steeds zelf korrigeren als een kind onduidelijk lijkt, maar zelf om herformulering vragen of het de andere kinderen laten doen. Als leerkracht luisterend optreden zonder duidelijk te initiëren maar slechts functioneren als bewaker van een heldere structuur van het gesprek is niet makkelijk. U kunt uzelf daarin een kleine zelfgemaakte spoedkursus geven, door met een paar kollega's een aantal malen bandopnamen van zo'n klasgesprek af te luisteren. Door een **klasgesprek** kan een bepaalde leerstofeenheid gestart worden; door bijvoorbeeld in het begin te inventariseren, wat er bij de kinderen aan motivatie leeft voor het onderwerp, en wat ze er al van weten.

Wanneer — na doorwerken van informatie, na onderzoek en ervaringen — een diskussie volgt over meningen die bij de kinderen leven (oplossen van het milieu-probleem bijv.), dan blijven de bovenstaande adviezen voor het begeleiden van het gesprek, van de diskussie, even sterk van kracht. Tenslotte: als u wat verder bent met deze manier van werken, kunt u ook kinderen bandopnamen van hun eigen diskussie laten beluisteren.

Informatie verzamelen en gebruiken

Niet alle informatie hangt meer af van de instructie door de leerkracht, dat hebben we al een paar keer gesteld.

De kinderen gaan dus zelf op informatie uit. Dit betreft zowel het doen van onderzoekjes, het afnemen van interviews (in buurt, school, fabriek, winkel) als het opsnorren van schriftelijke informatie.

Hier vallen een aantal handelingen onder, zoals:

- wegwijs maken in een bibliotheek
- wegwijs maken in naslagwerken (registers hanteren)
- wegwijs maken in telefoongidsen, gele gidsen, adressenboeken
- hanteren van eenvoudige plattegronden
- lezen en uitpluizen van kranten
- aanvragen van materiaal
- luisteren naar de radio, kijken naar de TV; selekteren van programma's op relevantie
- schrijven van brieven, telefoneren
- voor iedereen bereikbaar opbergen, ophangen van informatie; systematiseren van gegevens.

Een goed voorbeeld van een „potdichte school”. Een school die het zichzelf overigens erg moeilijk maakt, door alle wetenschap die de kinderen hebben of kunnen vergaren, te negeren.

Er op uit trekken

Exkursies zijn in het leerplan van verschillende scholen wel vaak opgenomen. Het is wel jammer dat ze zich zo vaak beperken tot het park of het strand, dan wel tot het bezoeken van een grote fabriek, meestal op uitnodiging van de fabriek zelf.

Exkursies krijgen daarmee iets toeristisch: kijken naar de vogels en naar de broeiende meerkoet, luisteren naar de rondleider in de fabriekshal (denkt u maar een aan de rondleiding van Neus & Ko in de strokarton-fabriek; dat soort rondleidingen blinken meestal niet uit door eerlijkheid).

Als we op een andere manier gaan werken in de klas, zal de excursie in ons onderwijs een andere plaats gaan krijgen: de kinderen trekken er zelf op uit; vooral naar die plekken, waar voor hen relevante informatie aanwezig is.

Kinderen kunnen zelf de afspraken maken (brieven, telefoongesprekken) en ze kunnen in groepjes ook zelf op pad gaan. Dat kinderen op de leeftijd van 11 tot 14 jaar niet zelf in kleine groepjes weg zouden kunnen is volgens ons een fabeltje. De leerkracht hoeft beslist niet overal mee naartoe. De tocht moet goed georganiseerd zijn, iemand moet kontaktpersoon zijn, dan gaat het best. Elke groep maakt een verslagje en brengt dat telkens terug in de grote groep.

Even een paar opmerkingen over de praktische kant van excursies.

U kunt last krijgen met de inspectie, behalve wanneer er in het leerplan staat dat er „in het kader van de lessen wereldoriëntatie” ruimte is voor excursies.

Het punt van de tochtjes zonder nadrukkelijke

begeleiding van de leerkracht moet natuurlijk wel goed doorgesproken worden, met de andere leerkrachten, de ouders, het hoofd en natuurlijk met de kinderen zelf.

Vóór elke excursie moet u trouwens toch de ouders telkens even inlichten, en ook het hoofd. Formeel bent u ook nog verplicht — als u tenminste op een bijzondere (dus niet een rijks- of gemeenteschool) school werkt, om even het schoolbestuur van de excursie in kennis te stellen. De feitelijke gang van zaken hangt echter steeds van de situatie af.

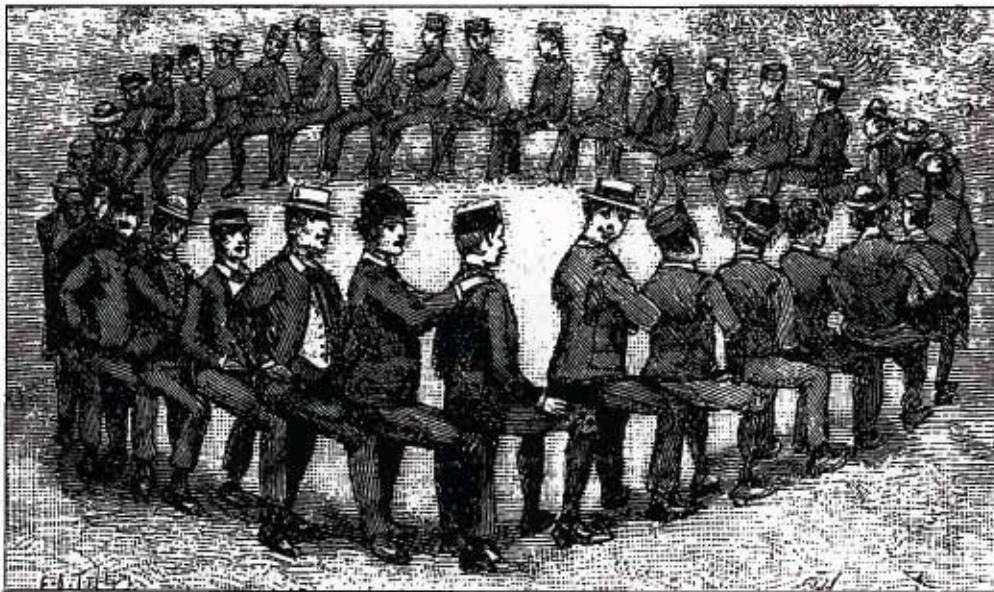
Groepswerk

Voor de informatieverwerking en -verzameling kan de klas in kleine groepjes opgedeeld worden. Groepswerk is nog steeds niet erg konsekwent in het onderwijs doorgevoerd. Het is daarom niet eenvoudig.

Het beroep dat groepswerk doet op de goeie samenwerking tussen de kinderen zal langzamerhand echter ook de verschillende capaciteiten van de verschillende kinderen ruimschoots aan bod laten komen; iets wat in de grote klasgroep meestal niet gebeurt.

Diskussies in de grote groep kunnen door kleine groepjes worden voorbereid en evt. geleid. Verwerking van bepaalde gedeelten van de informatie kan ook in de kleine groepjes gebeuren. Enzo voorts.

Zowel de samenstelling van de groepjes als wel het functioneren van de groepjes zal trouwens telkens ter discussie moeten staan als er dingen mislopen.

Samen kun je dingen doen, die je alleen niet voor elkaar krijgt. De traditionele school doet er alles aan om kinderen te individualiseren. Een van de belangrijkste veranderingen in de werkwijze zal dan ook zijn, dat de school ophoudt met het tegen elkaar uitspelen van de kinderen. Ze zullen moeten leren dat kennis iets is, dat je kunt delen. De kinderen die sneller leren zal bijgebracht moeten worden hun voorsprong te gebruiken om de anderen, die minder snel zijn, te helpen.

Klassediskussie

Een klasseggesprek inventariseert meestal, dat hebben we hierboven al gesteld. Een klassikale **diskussie**, die niet alleen maar gaat over in de klas aanwezige informatie en de inventarisatie daarvan, verdient daarom een aparte bespreking. Diskussie, diskussietraining en diskussie-leiding worden meestal opgevat als uiterst neutrale begrippen. Het gaat er bij die neutrale begrippen dan zgn. om, de meningen in het gesprek samen te vatten en aan de andere diskussianten over te brengen; het gaat er om te leren „hoe je bij de anderen overkomt”, het gaat er om te leiden en te sturen, te vertellen wanneer iemand slecht of goed uit de verf komt, ideeën op een rijtje te zetten.

Heel neutraal allemaal. Heel objektief. Wij zijn het daarmee niet zo eens.

Een diskussie is voor ons altijd een „politiserende diskussie”, een gesprek waarmee de gesprekspartners elkaar bewustmaken van hoe de maatschappij in elkaar zit, waar de fouten zitten en hoe het misschien anders kan. Zo’n diskussie funktioneert alleen maar, als er in de klas flink wat informatie aanwezig is waarover gesproken kan worden.

In zo’n gesprek komen dan aan de orde:

- de visie die kinderen en leerkracht ontwikkeld hebben; de meningen over de ervaringen en de informatie moeten nadrukkelijk naast en (zo nodig) tegenover elkaar gesteld worden;

- de opbouw van zo’n gesprek: eerst inventariseren welke meningen er zijn, die op een rij zetten; een besluit nemen en kijken wat we met de informatie en onze mening kunnen doen, hoe we het „hard” kunnen maken;
- de gesprekstechniek: de leerkracht begeleidt, de kinderen doen het zelf; verslag maken en vermenigvuldigen; eerst in kleine groepjes, daarna plenair etc.

Verwerkingsmogelijkheden

In de verwerking zit een dubbel doel opgesloten: de kinderen formuleren voor zichzelf nog eens even wat ze gedaan hebben, hoe en waarom; en ze dragen de dingen die ze hebben opgedaan over aan anderen. Bij de middelen die we summier gaan aangeven lopen beide aspecten in elkaar over. Zoals zo vaak. Als je immers aan anderen moet gaan uitleggen wat je gedaan hebt, ben je gedwongen er zelf weer eens goed over na te denken. En als je informatie hebt ingewonnen en daar samen aan hebt gewerkt, wil je er ook wel iets mee doen: minstens het aan anderen vertellen.

Twee min of meer klassieke (hoewel niet zo breed toegepaste) middelen voor de verwerking van leseenheden willen we kort noemen: het maken van een **tentoonstelling** en het maken van een **groepswerkstuk**.

Als het onderwerp zich ertoe leent lijkt ons een tentoonstelling voor bijv. ouders en andere kinderen van de school een goed middel. Men zal de — tot nu toe vaak geïsoleerde — expressievakken ook veel funktioneler in het leerproces kunnen betrekken. Bij het maken van een tentoonstelling zijn helderheid in uitbeelding en opstelling en de organisatie van de rondleidingen door de kinderen het belangrijkste om in de gaten te houden.

Bij werkstukjes (of log- en dagboeken in de school) kunt u volgens ons ook het beste in groepen werken.

Tenslotte willen we over twee verwerkingen van de informatie nog wat meer vertellen, nl. over het spelen van situaties uit de maatschappij in een simulatiespel en over het gebruik van de stencilmachine.

Het kortste maar eerst.

Ieder zou zoveel mogelijk de beschikking moeten hebben over een stencilmachine: ófwel in de school zelf, ófwel in een nabijgelegen klub- of buurthuis. De kinderen moeten naar onze mening die machine **zelf** leren gebruiken om zo de eenvoudige verwerking van de informatie, de verslagjes van de interviews en de exkursies e.d. snel aan andere kinderen en de ouders door te spelen. De schoolkrant — nu vaak onder supervisie van de leerkrachten geredigeerd en door de kinderen verder op- en aangevuld — kan dan ook een veel

zinnigere rol spelen in het leerproces en hoeft niet meer het zinledige mededelingenblaadje voor de ouders te blijven. Leren stencillen dus en ook leren typen. En waarom niet. Een goeie veertig procent van de kinderen uit de zesde klas van de basisschool komt later op de fabriek terecht. En als we in ieder geval bewuste en kritische arbeiders willen — en dat roepen we toch als leerkracht steeds — dan moeten we de kinderen minstens nu al leren, hoe ze hun mening op een korte termijn kunnen verspreiden.

Dan het simulatiespel.

We hebben daarvoor voor u wat dokumentatie en informatie verzameld. Het spel — dat zal blijken — hoeft niet alleen als afsluiting van een leerdiskussie te dienen, maar kan juist ook een stimulans zijn om een onderzoek op gang te brengen. Eerst volgt nu een artikel van Hans Boot; theoretische informatie. Het is genomen uit het tijdschrift **Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs**, maart 1972.

Daarna twee konkrete spelvoorbeelden. Eentje uit de begeleidingsmap bij ons spel **Waar komt toch al die rotzooi vandaan?** — over milieuvervuiling. Het tweede is van Hans Boot en is geschikt voor bijvoorbeeld de brugklas van een LTS.

Wij hopen dat u ermee uit de voeten kunt.

Een momentopname uit „Waar komt dan al die rotzooi vandaan”, een spel van PROLOOG, dat twee acteurs in de klas (de vierde en vijfde klas van het B.O.) opvoeren in voortdurend samenspel met de kinderen. Het spel vertelt over en onderzoekt samen met de kinderen de oorzaken van de milieuverontreiniging.

Hans Boot:

Het simulatiespel - Theoretische informatie

Dit artikel is geschreven voor de vormingsleiders in de vormingsinstituten, waar werkende jongeren een dag in de week hun vorming komen halen. (Het is een onderdeel van een brochure voor de vormingsleiders bij een werkende jongerenproject, dat Proloog in samenwerking met groepen werkende jongeren en enige vormingsleiders heeft samengesteld.

Het is in gesprekken binnen Proloog ontwikkeld.) Het laat zich echter gemakkelijk overplanten naar een algemene onderwijssituatie.

Voorzover ons tot nu toe bekend is, wordt het simulatiespel voornamelijk gebruikt als middel bij wetenschappelijk onderzoek (polemologie, sociale psychologie).

Onze ervaring is dat het heel goed als **didaktisch en agogisch middel** gebruikt kan worden. Wij gaan dan uit van de volgende omschrijving: een simulatiespel is een spel dat van de deelnemenden vraagt om de „rol” te spelen van groepen uit de mikro- of makro-samenleving – bij voorkeur voor hun eigen maatschappelijke omgeving – die op basis van een afhankelijkheid en/of een konflikt met elkaar in kontakt zijn of met elkaar in kontakt (moeten) komen.

mikro-samenleving: bijv. twee groepen buurtbewoners, een groep arbeiders en een groep directie-stafleden, een groep leerlingen en een groep ouders.

makro-samenleving: bijv. twee groepen bewoners van verschillende landen, een groep vakbondsvertegenwoordigers en een groep werkgevers (SER), een groep leerlingen uit Nederland en een groep uit Noord-Vietnam.

Didaktisch middel

Als didaktisch middel vinden wij het simulatiespel geschikt omdat het de leerlingen/jongeren de gelegenheid biedt op een **niet-schoolse** manier

met leerinhouden/vormingsinhouden geconfronteerd te worden en bezig te zijn.

De **werkvorm** van het spel doet namelijk steeds een beroep op hun actieve deelname en hun zelfstandigheid en zal die kunnen stimuleren.

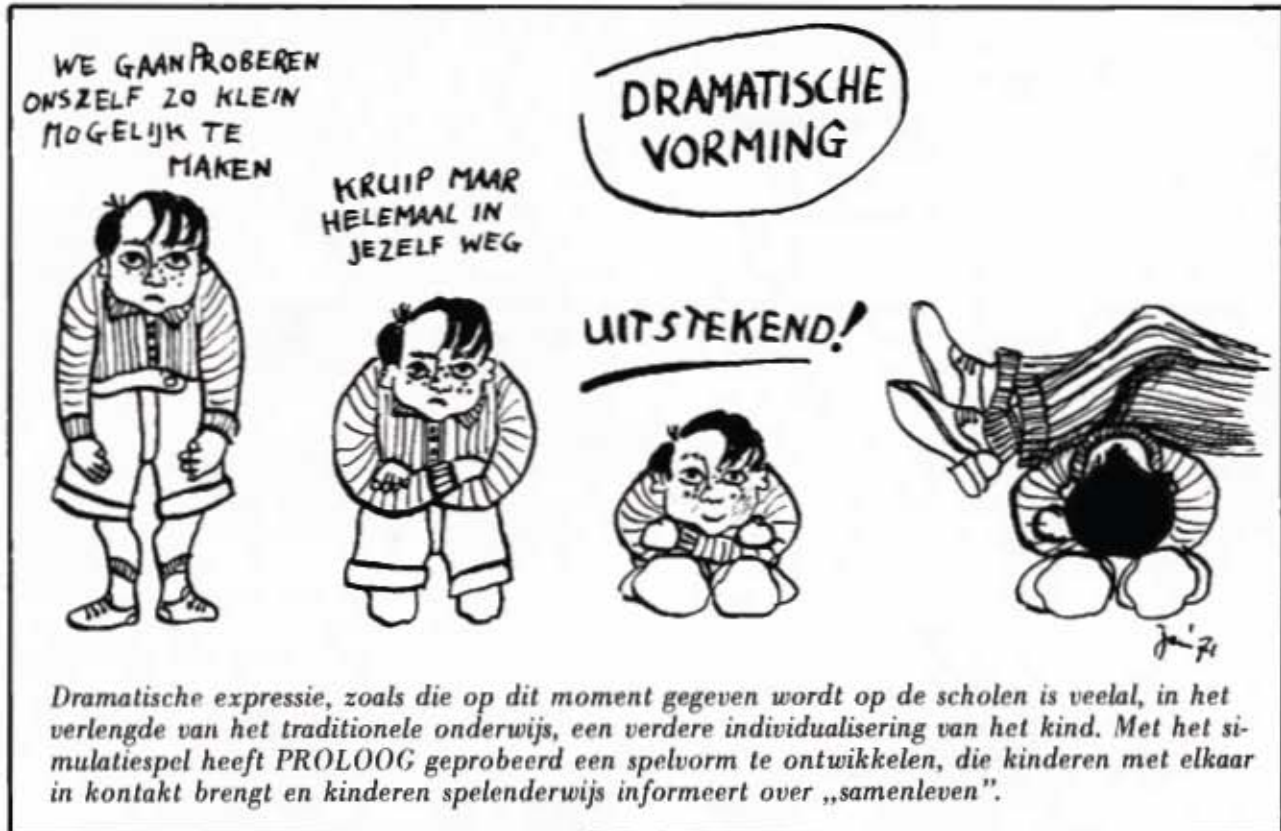
De **spelinhoud** is mede daardoor grotendeels een zaak voor de jongeren zelf. Het spel draait dan ook onder hun medeverantwoordelijkheid.

Verder kan uit het simulatiespel bij de spelers een **behoefte aan bepaalde informatie** ontstaan, waarop later gemakkelijk aangesloten kan worden (zo kan het spel in een project geïntegreerd worden).

Door dit alles zal de **betrokkenheid** van de jongeren bij de vormingssituatie positief beïnvloed worden. Een betrokkenheid, die zelfs iets van zelfsprekends kan worden, doordat het spel (en wat er later uit voortkomt) een weerspiegeling van de maatschappelijke werkelijkheid – de werkelijkheid van de spelers – nastreeft.

Agogisch middel

Als agogisch middel geeft het simulatiespel de jongeren de mogelijkheid ze **aan den lijve** te laten ondervinden dat samenlevingsvormen als konkurrentie en samenwerking en de daarmee samenhangende tegenstellingen en overeenstemmingen, zaken zijn **waaraan zij zelf vorm en inhoud kunnen geven**. Dat wil zeggen dat aan hun algemene ervaring van „zo is het nu eenmaal, daaraan verandering je niks” de opgelegde vanzelfsprekendheid ontnomen wordt. Dat wil zeggen dat ze zich ervan bewust kunnen worden dat een sociale organisatie – zoals hun arbeidssituatie – geen vaststaand en onveranderlijk gegeven is. Maar iets wat mensen **zelf kunnen inrichten** en waar mensen zelf, nu en later, invloed op kunnen uitoefenen. Dan kunnen sociale activiteiten, als organiseren, kritiek leveren en oppositie voeren, en sociale ervaringen, als solidariteit, konflikt en verandering wezenlijke elementen van hun bestaanswijze worden.

Overlegmogelijkheden

Binnen het simulatiespel kunnen twee vormen van overleg onderscheiden worden:

- binnen één groep: de interne mogelijkheden
- binnen twee of meer groepen: de externe mogelijkheden.

Interne mogelijkheden van overleg

De eerste taak voor de verschillende groepen, die het spel spelen, is het maken van een **analyse van de situatie** waarin de groep geplaatst is (bijv. wat wordt er van ons verwacht of geëist? — met wie hebben we wat te maken? — wat zijn onze mogelijkheden? — welke beperkingen zijn er?). Verder zal de groep na moeten gaan welk belang zij heeft bij het handhaven of veranderen van de situatie (bijv. wat willen we bereiken? — kunnen we op de oude manier verder gaan? — wat zijn de gevolgen van de voorgelegde voorstellen of eisen? — en wat van het afwijzen ervan? — leggen we ons bij de bestaande beperkingen neer?). Zo zal de groep tot **het ontwikkelen van een strategie** ten opzichte van de andere groep(en) moeten komen waarmee ze het gestelde doel wil bereiken (bijv. hoe stellen we ons op? — wat gaan we doen? — komen we met tegen-voorstellen of tegen-eisen? — hoe reageren we op nieuwe voorstellen of eisen?).

Het kan noodzakelijk zijn dat de leden van de groep onderling afspraken maken om individuele posities te bemannen (bij voorkeur **flexibele afspraken**, zodat wisseling mogelijk is).

Tenslotte is het van belang aan de spelers uit te leggen dat het niet de bedoeling is, dat men geheel opgaat in een bepaalde individuele rol, maar dat het gaat om de **uitstippeling en uitvoering** van een groepsstrategie en dat daar een actieve samenwerking voor nodig is.

Externe overlegmogelijkheden

Op een gegeven moment gaan de verschillende groepen hun opgestelde strategie in de praktijk brengen. Vaak zullen ze dan te maken hebben met de **formele overlegstructuren** die in de maatschappelijke werkelijkheid voorkomen (de wijk-, ondernemings-, de ouderraad, de SER enz.). Of — en in welke mate — zij de voorschriften van die formele overlegstructuren zullen volgen, zal afhankelijk zijn van de groepsstrategie en de reacties daarop van de andere groep(en).

Spel-bege-leiding

De taak van de spel-bege-leiding kan globaal omschreven worden als een **algemeen coördinerende en stimulerende** die als volgt uitgesplitst kan worden:

- het verschaffen van enige informatie over het simulatiespel in het algemeen en het te spelen spel in het bijzonder, verder wat informatie over de rol van de spel-bege-leiding
- het bieden van de „Frei-raum“ die het functioneren als didactisch en agogisch middel, zoals wij dat beschreven hebben, vereist
- het formeren van de groepen in overleg met

de spelers

- het behulpzaam zijn van de groepen bij het maken van de interne analyse (hierbij kan schriftelijke informatie door de spel-bege-leiding verstrekt worden) en bij het bepalen van de groepsstrategie
- het leveren van aanvullende gegevens als de groep daarom vraagt of als de spel-bege-leiding dit zelf nodig vindt
- het eventueel corrigeren van stappen of voorstellen, die weinig of geen relatie met de werkelijkheid hebben
- in het algemeen — als het noodzakelijk is — regelen en aktiverend optreden bij de verschillende diskussies in de groepen, waarbij het stimuleren van het initiatief van de groepen
- het opnieuw onder de aandacht brengen van belangrijke zaken, die verloren gaan of dreigen te gaan, bijv. aspecten en konsekwenties van een bepaalde strategie, bepaalde afspraken, de aanleiding van het konflikt of de overeenstemming
- het regelen van het kontakt tussen de verschillende groepen en eventueel behulpzaam zijn bij het totstandkomen van dit kontakt, verder het bege-leiden van de plenaire diskussies.

De laatste taak is op het niveau van het kontakt tussen de verschillende groepen, de overige taken zijn op het niveau van één groep.

Vooralspel-bege-leiding uit één persoon bestaat, zullen deze twee niveaus van kontakt duidelijk onderscheiden moeten worden.

Spelindeling

Een overkoepelende taak van de spel-begeleiding is het regelen van de indeling van het spel. D.i.

het structureren van het spelverloop.

Bij de samenstelling — vooraf — van de fasen-indeling of structuur van het spel zal de spel-begeleiding er vanuit moeten gaan, dat het verloop van het spel wijzigingen in die indeling noodzakelijk kan maken (flexibele fasen-indeling).

Deze overkoepelende taak houdt verder in:

- ervoor zorgen dat iedereen de tijd en de gelegenheid krijgt zich met de groep, waarin hij zit, te kunnen identificeren
- in het oog houden dat interne en externe overlegmomenten elkaar tijdig en soepel afwisselen
- aan één of meer groepen nieuwe informatie verstrekken als het spel niet of langzaam op gang komt

verder bijv. op het moment dat het spel op een dood spoor dreigt te komen, of wanneer de afhankelijkheid of het konflikt onvoldoende zichtbaar wordt.

in het algemeen gezegd: **nieuwe impulsen geven** als het spel vertraagd wordt of niet tot ontplooiing komt.

Het geven van nieuwe impulsen is vooral van be-

lang wanneer bij de groepen in hun onderlinge relatie de beleving van de afhankelijkheid of het konflikt verzwakt.

Het is juist deze beleving die een voorwaarde vormt voor de instandhouding van de spel-dynamiek — de spanning tussen de afhankelijkheid van de groepen onderling en het konflikt waarin ze betrokken zijn — kan het spel een zodanige weerspiegeling van de werkelijkheid worden dat: **de spelervaringen van de spelers overdraagbaar worden naar de maatschappelijke werkelijkheid van de spelers.**

Spel-evaluatie

De evaluatie van het spel rekenen wij tot een integrerend element van het simulatiespel.

Hierbij zal in de plenaire bijeenkomst het verloop van het spel nabesproken moeten worden, zonder dat het gedrag van de individuele spelers bijzondere aandacht krijgt.

Wel zal globaal het spel doorgelopen kunnen worden.

Met bijvoorbeeld de nadruk op de verwerking van de spanning tussen de afhankelijkheids- en konfliktsrelatie van de verschillende groepen. Heeft men die relaties voldoende uitgediept? Zijn ze voor iedereen uit de verf gekomen? Heeft men het konflikt tot de kern teruggebracht? Is men het konflikt aangegaan of heeft men het ontweken? Heeft men zich bij een eventuele oplossing snel geschikt in compromissen of heeft men de tegenstellingen toegespitst? Deze en/of andere vragen kunnen dit deel van de evaluatie richten.

De essentie van de evaluatie zal echter moeten zijn:

het leggen van de verbindingen vanuit het spel naar de maatschappelijke werkelijkheid.

Aan de orde zal dan moeten komen of de spelers die maatschappelijke werkelijkheid voldoende onderkend hebben, juist geanalyseerd hebben en kunnen becommentariëren.

Is men in staat vanuit het spel de link te leggen naar de eigen maatschappelijke situatie? Gaat het daar ook zo? Hoe reageert men daar? Hoe reageren zij daar? Waarom reageren ze zo? Hoe kan dat veranderd worden?

Dit deel van de nabespreking zal tot konklusies kunnen leiden voor wat betreft de kijk van de jongeren op hun arbeidssituatie en hun maatschappelijke omgeving in het algemeen (en ook voor wat betreft het verdere vormingswerk — gebleken hiaten in de informatie kunnen de aanzet tot bijv. een nieuw projekt zijn).

SPELVOORBEELD uit de brochure bij WAAR KOMT DAN AL DIE ROTZOOI VANDAAN?

Voorbeeld

„In het dorp „„„„„ staat een fabriek, nl. een plastiek bekertjesfabriek. Bijna alle mensen uit dit dorp werken in deze fabriek. Erg gelukkig zijn ze er niet mee, want ze zien steeds beter hoe hun mooie dorp vervuult.

De lucht wordt vies van de rook, die uit de fabriekspijp komt, de rivier, die door hun dorp loopt, door het afvalwater van de fabriek, de grond door de plastiek weggooibekertjes.

De direktie van de fabriek wil toch plastiek bekertjes blijven maken, omdat ze daar erg veel geld mee verdient en veel winst kan maken.

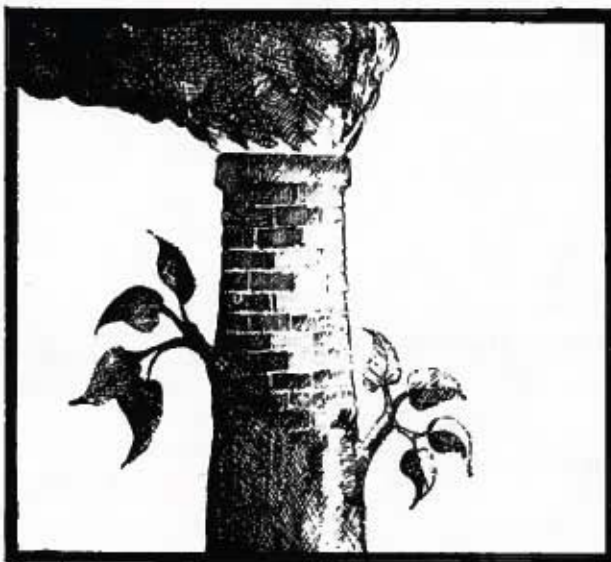
Bovendien zeggen ze dat plastiek bekertjes reuze handig zijn.

De kinderen uit het dorp zijn de laatste tijd veel met het vervuilingsprobleem bezig geweest. Ze hebben er op school veel over gehoord en gesproken, vooral nu er pas geleden een toneelgroep dit probleem uitvoerig heeft behandeld.

De kinderen praten er veel met hun ouders, die in de fabriek werken, over. Er is ook een plaatselijk dagblad, hierin staan meestal de kleine dingen van het leven beschreven, zoals een koe die gekalfd heeft, trouw- en begrafenisnieuws.” Bovenstaande tekst is op stencil gezet en wordt gezamenlijk gelezen. Hierna wordt de klas in vier groepen verdeeld en krijgt iedere groep een verschillend stencil, waarop het volgende staat:

groep 1

Jullie zijn de direktie van de fabriek, jullie weten dat de fabriek vervuult, maar jullie verdienen erg veel geld met het maken van plastiek bekertjes, daarom willen jullie geen ander produkt gaan maken. Bovendien: plastiek bekertjes zijn reuze handig, je hoeft ze niet af te wassen. Bedenk nog meer voordelen voor het maken van plastiek-bekertjes.

Het beeld dat in de vorige eeuw de engelse ondernemers graag gaven van de industrie: een evolutie die harmonieert met evolutie in de natuur. Maar ook toen was het verschijnsel milieubedrijf al bekend. Alleen beperkte de schade zich tot de arbeiderswijken die dicht bij de fabrieken lagen. (Zie ook de milieuinformatie in deel 3, het verzwegen nieuws van de Rijnmond.)

groep 2

Jullie werken in de fabriek, maar jullie merken steeds meer de gevolgen hiervan, nl. dat jullie omgeving erg vervuult. De lucht door de rook die uit de fabriekspijp komt, de rivier door het afvalwater uit de fabriek, de grond door de plastiek weggooibekertjes. Wat weegt voor jullie het zwaarst, dat jullie geld verdienen in de fabriek of dat jullie omgeving vervuult?

groep 3

Jullie zijn de redactie van het plaatselijk dagblad,

jullie schrijven altijd over de kleine dingen van het leven, zoals over een koe die gekalfd heeft en over trouw- en begrafenisnieuws. Er is onrust in het dorp ontstaan over de vervuiling, die de fabriek veroorzaakt. Wat gaan jullie doen?

groep 4

Jullie zijn kinderen en jullie hebben op school en van de Proloogmensen veel gehoord over de vervuiling. Jullie weten dat de bazen alleen maar winst willen maken. Jullie weten ook dat het geen oplossing is om de bekers niet meer weg te

gooien, daarom gaan jullie brieven schrijven naar de directie van de fabriek en jullie gaan praten met jullie ouders die in de fabriek werken.

Praktische punten

- U hebt alle informatie op stencil gezet, zowel de indeling als de informatie voor de groepen.
- De kinderen zitten in een kring. U deelt de inleiding uit en leest deze gezamenlijk.
- U splitst de klas op in vier groepen, te weten de directie, de arbeiders, de pers en de kinderen.
- Het zou handig zijn als u zou kunnen beschikken over 2 klaslokalen zodat de groepen in alle rust, onafhankelijk van elkaar, zouden kunnen overleggen.
- Elke groep trekt zich terug met de voor die groep bestemde opdracht.
- De groepen krijgen nu de gelegenheid om zich in hun situatie in te leven.

- Vanaf dit moment krijgt het spelverloop een open karakter.

Bijv. a. De ene groep nodigt de andere groep uit, wil met hen in contact komen om onderling te beraadslagen. De anderen kunnen daarbij als toehoorders aanwezig zijn, indien ze dat willen.

of:

- b. Er wordt een gezamenlijke bijeenkomst belegd.

Dit alles uiteraard gezien vanuit de functie die ze hebben.

Tijdsduur

Het lijkt ons verstandig om een vrij strak tijdschema aan te houden.

Bijv. het hele spel zou 1½ uur kunnen duren, de groepjes krijgen dan 15 minuten om zich in te leven, de contacten kunnen ook ongeveer 15 minuten duren. Dit alles afhankelijk van de omstandigheden, enz. enz.

SIMULATIESPEL; voorbeeld door Hans Boot

(de informatie die de spelers krijgen:)

Om maar met de deur in huis te vallen: het simulatiespel heeft niets te maken met toneel spelen. Je hoeft dus niet „gek“ te doen of je „mooi“ te maken of een heldenrol te spelen.

Waar het bij het simulatiespel wel om gaat, is: proberen met z'n allen een situatie uit de samenleving van alle dag na te bootsen.

En dan niet in de eerste plaats nabootsen hoe bepaalde personen zich in zo'n situatie gedragen, maar hoe bepaalde groeperingen uit de samenleving met elkaar in relatie staan, hoe ze zich tot elkaar verhouden.

Een simulatiespel is zo opgezet dat die groeperingen (b.v. arbeiders — directie van een bedrijf — vakbond) veel met elkaar te maken hebben. Ze zijn afhankelijk van elkaar en kunnen met elkaar in conflict raken.

De opdracht aan de deelnemers van het spel is die conflicten aan te gaan en proberen tot een oplossing te brengen.

Een conflict aangaan betekent het conflict in de hand nemen, inhoud geven, uitspitten en van alle kanten bekijken.

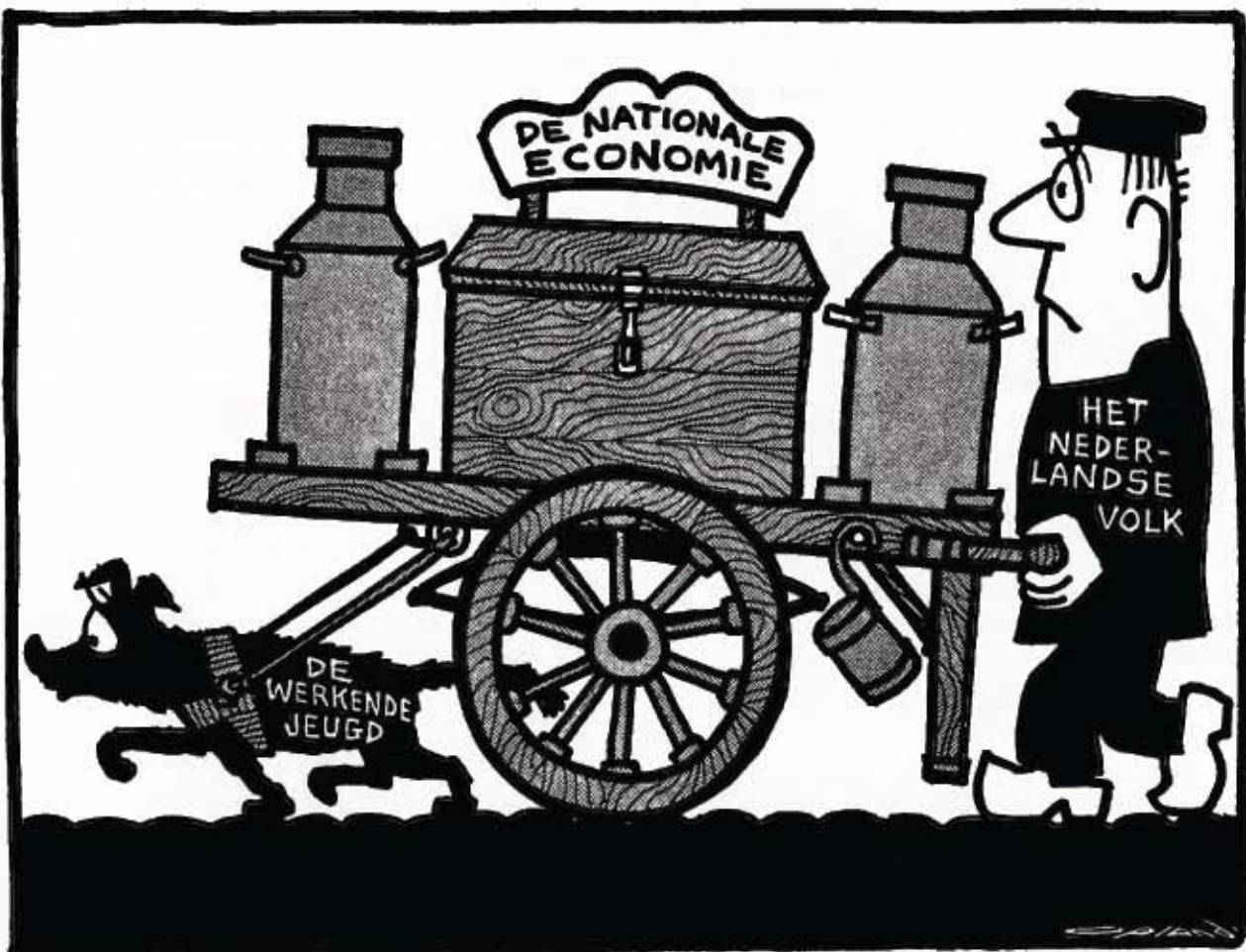
Een conflict tot een oplossing brengen, betekent niet: zoete broodjes bakken, lief voor elkaar zijn, uithuilen en opnieuw beginnen. Wat het conflict wel betekent zal in het spel — waar de werkelijkheid gespeeld wordt — duidelijk gemaakt moeten worden.

Het simulatiespel van vandaag speelt zich af in en om een groot bedrijf waar elektronische apparatuur geproduceerd wordt. Er werken zo'n 3000 man. Aan het bedrijf is een bedrijfsschool verbonden. De leerlingen van die school worden opgeleid voor een functie in het bedrijf. Een deel van de week werken de leerlingen in de productie. Ze zijn gemiddeld een jaar of achttien.

Het is een modern bedrijf met veel licht en kleur. Er is een groot sportveld en een fraaie sporthal. In de kantine kun je goedkoop eten. De lonen zijn redelijk.

Een groep leerlingen van de bedrijfsschool is over de opleiding ontevreden. Ze worden hierin gesteund door een paar leraren.

De directie van het bedrijf wil een rustige en vooral tevreden arbeids sfeer, waarin goede producten en goede winsten gemaakt kunnen worden.

Het zal van belang zijn, dat de docent, die dit spel in de brugklas van de LTS gaat spelen, zijn leerlingen informatie geeft over de „werkende jeugd”, waar het merendeel van zijn leerlingen in de zeer nabije toekomst deel van uit gaat maken. Dan kunnen ze door dit spel te spelen inspelen op hun toekomst en dat zal de spelmotivatatie ten goede komen.

Er zijn in ons spel dus drie groepen: leerlingen/ arbeiders — leraren — directie.
Elke groep heeft een eigen ruimte voor overleg tussen de leden onderling.
Het is heel goed mogelijk dat twee of drie groepen gezamenlijk overleggen. Iedere groep kan het initiatief nemen tot zo'n contact. Of de groepen zich houden aan de regels van dit overleg in de werkelijkheid van de samenleving moet iedere groep voor zich bepalen.

Een advies voor de gang van zaken in de groepen: onderzoek eerst de bestaande situatie, dus de situatie waarin je „gezet” bent en bepaal daarna wat je wilt gaan doen.

Dus b.v. eerst:

„wat is er aan de hand?” — „met wie hebben we te maken?” — „wat willen we bereiken?”

en dan:

„wat gaan we doen” — „hoe pakken we het aan?” — „komen we met eisen?” — „zo ja, met welke eisen?”

Tot slot: probeer je te verplaatsen in de werkelijkheid van de groep die je speelt probeer te denken en te handelen vanuit hun maatschappelijke situatie.

LERAREN

De meeste leraren van de bedrijfsschool hebben vroeger in het bedrijf gewerkt. Na jarenlange avondstudie zijn ze in het bedrijf vooruitgekomen.

Daar kunnen de leerlingen van de bedrijfsschool een voorbeeld aan nemen, zo vonden zij. Hard werken, opletten, niet te veel praten, geen vragen stellen en flink je handen laten wapperen.

Dat vraagt het bedrijf en daar hebben de jongens later wat aan.

Eén van deze — konservatieve — leraren heeft de laatste tijd onrust onder de leerlingen gemerkt. Hij heeft zelfs geruchten gehoord dat zij onder leiding van een paar eigenwijze oproerkraaiers akties willen gaan voeren. Hij vindt dit te ver gaan en legt de hele zaak aan zijn kollega's voor. De meesten zijn het roerend met hem eens en denken aan maatregelen.

Eén of twee leraren denken er heel anders over. Ze hebben al een hele tijd kritiek op de bedrijfsopleiding. Ze vinden dat de jongens opgeleid moeten worden tot aktieve, kritische arbeiders, die hun eisen leren stellen en leren vechten voor zeggenschap in het bedrijf. Dus geen:

eenzijdige vaktechnische opleiding meer, maar veel aandacht aan informatie over de inrichting van de maatschappij en de rol van het bedrijfsleven daarin.

Ze hopen dat de geruchten juist zijn en staan helemaal achter de leerlingen.

Een paar van de konservatieve leraren hebben wel eens kontakt met de direktie.

LEERLINGEN/ARBEIDERS

Na de lts willen jullie gaan werken. Een combinatie van werken en een opleiding krijgen trok jullie wel aan. Het valt jullie allemaal wat tegen. Bij de één meer dan bij de ander.

Een paar van jullie wil er met de hele groep eens flink over praten. Zij vinden dat het zo niet langer kan: dit is geen opleiding, dit is geen onderwijs, dit is klaarstomen voor het produktieproces in het bedrijf.

In dat gesprek in de groep stellen zij de hele opleiding aan de orde, b.v.:

- de opleiding is helemaal gericht op de eisen van het bedrijf
- aan die kennis en ervaring heb je in een ander

bedrijf niks

door die opleiding word je totaal afhankelijk van het bedrijf

- je leert kleine, gespecialiseerde handelingen te verrichten, zonder dat je enige kijk krijgt op de gehele produktie
- aan algemene vorming wordt weinig of niks gedaan
- over hoe het bedrijf in elkaar zit wordt nooit gesproken
- over de ondernemingsraad niet, over de aandeelhouders niet en helemaal niet over waar de gemaakte winsten naar toe gaan
- enzovoort.

Na een stevige discussie worden jullie het over een paar belangrijke zaken eens.

Jullie weten dat zeker één en misschien wel meer leraren van de bedrijfsschool achter jullie staan.

De meeste direktie-leden heb je nog nooit gezien.

DIREKTIE

De direktie van het bedrijf is in vergadering bijeen.

Er wordt nogal heftig gepraat over de konflikten van enige tijd geleden bij Pelger.

De leden van de direktie zijn verontrust en wensen dergelijke zaken beslist niet mee te maken in hun bedrijf. In dat gesprek komt ook de bezetting bij ENKA-Breda aan de orde. Men is verontwaardigd.

Welke maatregelen zouden genomen moeten worden om iets dergelijks in hun bedrijf te voorkomen?

Moet de opleiding in de bedrijfsschool niet meer de nadruk leggen op de eisen van het bedrijf en de noodzaak van de economische groei voor onze hele samenleving?

De leden van de direktie zijn het erg met elkaar eens en vormen een hechte groep.

**BIJLAGEN bij de begeleidingsbrochure voor
„Neus & Ko op zoek naar het verzwegen nieuws”**

Het houdt niet op. Hier volgen nog een viertal bijlagen bij deze toch al aardig uit de kluiten gewassen brochure.

De eerste is een naar de lespraktijk toe geschreven schematische weergave van een projectsgewijze aanpak in de klas, opgesteld door de onderwijzer Peter van den Hoven.

Daarna volgt een stuk van de onderwijssocioloog Jan Brands over ouders in het onderwijs. Het stuk is nog nergens eerder gepubliceerd en zal binnen-

kort in een iets gewijzigde vorm verschijnen in een vouwblad van de VPRO naar aanleiding van de Namens-uitzendingen „MEESTER, MAG HET RAAM OPEN?”

Een integrale weergave van een pamflet dat de Toneelwerkgroep Proloog steunt in haar actuele conflict met de Eindhovense politici; het pamflet is van het comité „Handen af van Proloog”. Tenslotte hebben we nog wat literatuur op een rijtje gezet. Dus:

BIJLAGE I

Projectsgewijs werken in de klas, door Peter van den Hoven

BIJLAGE II

Ouders betrekken bij het onderwijs van hun kinderen; ouder-participatie, wat is dat? , door Jan Brands

BIJLAGE III

Manifest comité „Handen af van Proloog”

BIJLAGE IV

Nog wat literatuur.

(De door de inhoudsopgave beloofde bijlage over het werk van Teeneter is niet rondgekomen vóór het ter perse gaan van dit laatste deel. Een publicatie daarover kunt u verwachten in de 6de aflevering van „Aldoende” van ’72-’73. (N.S.K.V. Muurhuizen 9, Amersfoort.)

BIJLAGE I

Peter van den Hoven

PROJEKTSGEWIJS WERKEN IN DE KLAS

We kunnen ons voorstellen dat de suggesties die we in deel 4 hebben gedaan, toch nog wat abstract zijn overgekomen. Van de ene kant hebt u dan gelijk. Maar het is natuurlijk ondoenlijk en ongewenst concreet uitgewerkte voorbeelden te geven. Dat zou een slaafse imitering in de hand kunnen werken, en daar willen we nu juist vanaf. Bovendien is elke classesituatie anders. Het gaat er juist om dat u zelf, samen met ouders en kinderen, oplossingen zoekt voor uw situatie. Door je situatie te analyseren (hoe zit ze in elkaar, hoe

komt dat, is dat juist en rechtvaardig, wat kunnen we er aan doen) en vandaaruit een strategie te bepalen, d.w.z. door te DOEN, ontstaat inzicht in de eigen situatie en worden mogelijke oplossingen duidelijk.

Van de andere kant kan het misschien geen kwaad eens te proberen **een schematische weergave van een projectsgewijze aanpak** van het onderwijs in een zesde klas basisschool te geven. Als U er dan maar rekening mee houdt dat het

1. een schema is, dus onvolledig, waarbij slaafse navolging uit den boze is, die
2. door u moet worden verwerkt en aangepast

aan de eigen concrete situatie.
Het is maar een aanzet om u een eind op weg te helpen. Misschien kunt u er elementen uit gebruiken. O ja, leest u nog even wat we in de delen II en IV van de begeleidingsbrochure over het zelf opzoeken van lesmateriaal hebben geschreven en over de „projektenziekte“.

Laten we eens een onderwerp bij de kop pakken, dat voor de zesde klas van de basisschool (en eigenlijk al véél eerder) van groot belang is: de beroepen van de ouders van de kinderen en de beroepen waar de kinderen zelf in terecht zullen komen, kortom de arbeidswereld waar ze in hun onmiddellijke omgeving mee geconfronteerd worden.

De fabriek.
Mijn vader is een fabriekarbeider.
Hij staat aan een lopende band.
Hij doet het werk vooral met zijn handen.
Hij doet het werk binnen. Hij doet het ook wel buiten. Op de lopende band staan flessen. Die zijn gevuld. Als hij op een knopje drukt gaan de flessen omhoog, op een standaard. Dan komt er een dop uit uit een soort glazen ton. En dan gaat het standaardje weer omhoog. Buiten doet hij flessen opstapelen. Die liggen in kisten. Binnen doet hij ook de tanks schoonmaken en hij doet de vloer schrobben (schoonmaken).

Meestal is de motivatie om daar mee bezig te zijn bij de kinderen erg groot. De traditionele beroepenvoorlichting, die hier en daar gegeven wordt, voldoet volstrekt niet: niet alleen worden de kinderen niet werkelijk in contact gebracht met een bepaald beroep, maar ook wordt er door dat soort voorlichting nogal eens wat verzwegen. Soms weten de kinderen zelfs niet eens wat hun vader eigenlijk precies doet in de fabriek, op het kantoor, op de bouw; ook weten ze vaak niet hoe hij dat werk ervaart, wat hij er eigenlijk van vindt. Het zou goed zijn als u — in samenwerking met andere leerkrachten, met ouders (en met studenten van pedagogische akademies) — eens zou proberen het **thema beroep, arbeidswereld**, een week of twee, drie centraal te stellen in de klas en daar de meeste lessen uit te laten voortvloeien. Dat zou dus betekenen dat de leerlingen zelf uit de informatie die ze zoeken, en afhankelijk van de mate waarin ze zelf een aantal vaardigheden onder de knie hebben, hun eigen onderwijs in gaan richten met hulp van u en de

ouders.

Kort weergegeven zou zo'n project langs de volgende lijnen kunnen lopen:

1. een aantal motivatie-gesprekken (motivatie-fase)
2. het bij elkaar brengen van informatie (informatie-fase)
3. het verwerken van deze informatie (verwerkings-fase)
4. het afsluiten van het project (afsluitings-fase)
5. tussentijdse en eindevaluatie (evaluatie-fase).

1. de motivatiefase

Natuurlijk begint u niet zomaar in het wilde weg. Van te voren moet duidelijk zijn hoe het project in grote lijnen aangepakt kan gaan worden. Dat wil ook weer niet zeggen dat alles van te voren haarfijn gedetailleerd vast moet liggen. Er moet ruimte blijven voor veranderingen, al naar gelang de voortgang van het project en de rol van de leerlingen daarin. Er moet dus een duidelijke motivatie zijn zowel bij u als bij de ouders en de kin-

deren.

Het zou helemaal niet zo gek zijn om van te voren eens te gaan praten met ouders, wanneer er sprake is van ouderparticipatie op uw school. Zij zullen zeker een aantal dingen kunnen aandragen die u in deze fase erg goed kunt gebruiken

om samen met de kinderen het project op gang te helpen.

Naar aanleiding van zulke gesprekken (denk ook eens aan andere leerkrachten) zou u een globaal schema kunnen maken voor een eerste week, die u speciaal besteedt aan motivatie.

Tijdens dit eerste gedeelte van deze motivatiefase zult u samen met ouders een aantal neven-thema's kunnen noteren die in het project van belang zijn, en dus aan de orde zullen moeten komen.

Wanneer er geen ouders regelmatig bij u op school komen, kunt u door **huisbezoek** met een aantal ouders erover praten. Een aantal van die neven-thema's zijn:

- verhouding hoofdarbeid-handarbeid
- verhoudingen binnen het bedrijf
- werkende jongeren
- beroepsopleiding
- de hiërarchische, autoritaire arbeidsstructuur
- verhouding werksituatie-woonsituatie
- lonen en prijzen
- arbeidssituatie in de school.

En zo zijn er nog wel wat meer te vinden; leest u de informatie over „Van Onderen”, Oost-Groningen en de Rijnmond nog maar eens na, daaruit is veel te halen. Denk ook aan bedrijven die vlak bij u in de buurt staan en waar de ouders werken.

Naar aanleiding van zo'n globaal schema gaat u de eerste week in met een aantal **motivatiegesprekken** met de leerlingen. Natuurlijk hoeft de hele week daar niet aan besteed te worden, maar bijv. twee uur per dag, wat u langzaam uitbreidt. Beginnend met eenvoudige kring- en groeps gesprekjes kunt u een aardige start maken. Denk eens aan het gebruik van een bandrecorder hierbij. Bij deze motivatiegesprekken zou centraal moeten staan de arbeiderswereld die de kinderen onmiddellijk (bijv. via de ouders) kunnen ervaren.

U kunt ze opdrachtjes meegeven, bijv. om zoveel mogelijk informatie te zoeken over het beroep van de ouders. Langzaam maar zeker gaat zo de motivatiefase over in

2. De informatiefase

De kinderen kunnen hiermee starten door bijv. in groepjes de aanwezige informatie op school op te sporen, bibliotheken te bezoeken, thuis informeren (vragenlijsten samenstellen), bedrijven te be-

zoeken en bedrijven aan te schrijven enz. U kunt ze ook, als ze daar wat oefening in gehad hebben, met een draagbare bandrecorder interviews laten maken met mensen op straat, met arbeiders die in de buurt bezig zijn met het bouwen van huizen, het aanleggen van wegen. U krijgt zo in de klas al gauw informatie die nog erg ongestructureerd is, maar waar u door middel van gesprekjes al wat structuur en wat lijn in kunt aanbrengen. Deze informatie moet worden opgeslagen zodat ze in een later stadium weer bruikbaar is. Belangrijk in deze fase van informatieverzameling is de **rol van de ouders**.

U kunt een aantal ouders uitnodigen eens in de klas wat te vertellen over hun beroep, nadat u het een en ander met hen hebt doorgesproken. U betreft zo de ouders ook werkelijk bij de inhoud van het onderwijs en laat ze niet alleen maar stencillen of een schoolreisje verzorgen. (Leest u daarvoor ook de bijlage over ouderparticipatie door.)

Persoonlijke huisbezoeken zijn erg belangrijk.

Dit kan nl. een aanleiding zijn om ouders — straks als u weer een stukje verder bent met het project — nog eens terug in de klas te halen en ze in te schakelen als u aan de verwerking toe bent. Zo zouden meer ouders gemotiveerd kunnen worden, hun problemen en die van de kinderen in de klas aan de orde te stellen, en het onderwijs af te stemmen op de directe leef- en werkweld van de buurt waar de school in staat.

Dat is nieuws dat in de schoolboekjes wordt verzwegen, zoals we hebben gezien. De school mag best eens buiten haar boekje gaan en zich richten op de arbeiderswereld, waar de kinderen allemaal — veel van uw eigen leerlingen al vrij vroeg — in terecht zullen komen. Deze fase van informatieverzameling kunt u rustig wat spreiden. Niet alles hoeft achter elkaar. Geleidelijk aan kunt u, wanneer de motivatie ontstaat om met de verkregen informatie te gaan werken, de lessen steeds meer richten, of beter gezegd: laten uitgaan van de arbeidswereld.

Illerlij beroepen.

Al de mensen die niet goed konden leren.
moesten eigenlijk evenveel verdienen
als de mensen die een beetje hoger zijn.
Want hy kon er niets aan doen, dat
hy no'n korte opleiding heeft gehad.
En een (mensen) met slaar DV. mag
toch ook wief even binnen, als het
buiten no koud is. En hy kan er niets
aan doen, dat hy jagers wordt.
Want de baas zit lekker binnen bij
de warme kachel.

Na bijv. zo een week lang informatie te hebben verzameld, is er nogal wat in de klas aanwezig (tijdschriften, kranten, boeken, platen, verslagen, bandopnamen). In die hoeveelheid zult u nu samen met de kinderen (en de ouders) een beetje structuur moeten aanbrengen; hoe moet er nu verder gewerkt worden?

Voordat u daaraan begint kunt u eens een tussentijdse evaluatie houden met de klas: wat hebben we tot nu toe allemaal gedaan, is dat in overeenstemming met het oorspronkelijke plan, is het op de juiste manier gegaan, waar zitten de fouten,

wat is goed gegaan, hoe kan het een volgende keer verbeterd worden, hoe gaan we nu verder? Daarna kunt u overgaan tot

3. De verwerkingsfase

Deze fase vereist niet alleen een grote soepelheid en wendbaarheid van de leerkracht (snel doorzien en wisselen van classesituaties, aanvoelen wat de kinderen willen, informatieleemten, doorzien, overzicht over en inzicht in de verschillende

groepen enz.), maar ook **een stuk oefening en vaardigheid** van de kinderen om verschillende werkvormen te hanteren, als bijv. groepsgeprek, kringgesprek, groepsdiskussie, informatieverwerking, typen, tentoonstelling maken e.d. (lees nog eens wat we over die werkvormen al schreven); natuurlijk zouden deze werkvormen al in vorige klassen geoefend moeten zijn, anders zal het project alleen al daarom een bescheidener karakter moeten krijgen: de kinderen zijn dan bijv. nogal eens geneigd alles van de leerkracht te laten afhangen. De autoritaire, frontale manier van lesgeven bevordert deze activiteiten nou niet bepaald. Iets om ook eens met de leerkrachten van de andere klassen over te praten.

U kunt structuur brengen in de veelheid aan informatie door samen met de klas een onderwerp te kiezen waar u nu verder op in gaat. Dat kunt u dan samen met ouders en kinderen uit gaan werken. Bij het **bepalen van het onderwerp** (het is goed om één onderwerp te kiezen als u nog nooit op een dergelijke wijze hebt gewerkt) moet u er wel rekening mee houden dat het

1. directe relaties heeft met de ervaringswereld van de kinderen
2. directe relaties heeft met de aanwezige informatie.

Overigens zal dit ook heel sterk afhangen van hoe de fase van informatieverzameling is verlopen en hoe uw klas is samengesteld.

Wanneer u **een klas heeft met veel arbeiderskinderen**, waarvan u weet dat er veel naar het lager beroepsonderwijs gaan, kunt u een onderwerp kiezen waar ze straks veel mee te maken krijgen, bijv. de fabriek of de bouw. Wanneer u een typisch **gemengde klas** hebt (arbeiderskinderen en kinderen uit andere milieus) kunt u bijvoorbeeld twee onderwerpen nemen: het kantoor en de fabriek waar twee verschillende groepen op doorgaan. U moet deze twee onderwerpen in het verdere verloop van het project dan ook telkens met elkaar konfronteren.

Bij deze fase van verwerking is het belangrijk dat opnieuw ouders ingeschakeld worden (blijven). Zij kunnen met groepjes diskussiëren, verslagen maken en groepswerk verzorgen en evalueren. Zij kunnen ook telkens opnieuw informatie aanbieden, waar blijkt dat die nog niet voldoende aanwezig is. Voor u betekent dat dat u een goed overzicht hebt over wat er nu precies in de verschillende groepen aan de gang is en dit steeds met de ouders evalueert.

Natuurlijk kunt u de groepsverwerking ook afwisselen met min of meer klassikale lessen van uzelf en de ouders. Zo kan informatie worden ingebracht over zaken waarover de kinderen zelf niet zoveel kunnen vertellen. Zo kunt u — wanneer het onderwerp fabriek verwerkt wordt — zelf eens informatie zoeken en geven over de kinderarbeid in de negentiende eeuw (een stukje his-

torische wereldverkenning dus) verwerkt met gegevens over kinderarbeid die nu nog steeds in binnen- en buitenland plaatsvindt. Of u brengt de informatie in over de Rijnmond of over Oost-Groningen. Deze klassikaal ingebrachte informatie kan later weer gaan functioneren binnen de verschillende groepsverwerkingen. Een andere mogelijkheid is — naar aanleiding van een onderwerp als „de bouw” — een stad te laten ontwerpen en bouwen, of een begin van een tentoonstelling te maken. En in zo'n stad of zo'n tentoonstelling moeten dan wel alle konklusies uitgedrukt worden die de klas uit de informatie getrokken heeft. Tussentijds kunnen de groepjes klassikaal informatie geven over wat zij aan het doen zijn (diskussie hierover: tussentijds evaluatie!), waarom ze het juist zo doen en hoe ze verder willen gaan.

Ook kunt u de groepjes toneelspelletjes, poppenspelen en hoorspelen laten maken over datgene waar ze mee bezig zijn. En denkt u ook eens over wat er in deze brochure is geschreven over de relatie met het gezin of de buurt en de wijk; het verhaal over „het rode potlood” enz., informatie die u allemaal kunt inpassen in deze verwerkingsfase.

Belangrijk is dat steeds meer traditionele lessen verdwijnen en ingepast worden binnen het project. We zouden hier het woord wereldoriëntatie kunnen gebruiken, ware het niet dat het woord intussen zo besmet is, dat er van alles onder verstaan wordt, ook het aan elkaar breien van een aantal lessen zonder dat de inhoudelijke kant van de zaak een verandering ondergaat.

En om dat laatste gaat het nou net.

Zo'n verwerkingsfase zou een week — en als u er feeling voor hebt twee weken — in beslag kunnen nemen, een en ander afhankelijk van hoe het geheel door u, de ouders en de kinderen, is gestructureerd.

Probeer u ook eens kontakten te leggen met (als dat aanwezig is) het klub- en buurthuiswerk, waar na discussie met buurtwerkers besloten zou kunnen worden in het buurthuis een follow-up te gaan organiseren over het project in de vorm van een spel of een onderzoekingstocht in de buurt. Na tussentijdse evaluatie zult u na deze fase moeten zorgen dat u langzaam overgaat naar

4. De afsluitingsfase

Daar zijn nogal wat mogelijkheden voor, die af zullen hangen van de voorafgaande fasen van het project. Zo kunt u met de klas bijv. besluiten een grote tentoonstelling te maken over het onderwerp of de onderwerpen die u hebt uitgediept. U zou de kinderen foto's kunnen laten maken, zodat ze een dia-serie kunnen maken die u aan de ouders vertoont (en aan de andere klassen). Een simulatiespel is ook een uitstekende afsluiting (stelt u dit samen met de ouders op en leest u

De betonvlochten

Een betonvlochter werkt met zijn handen.
Eerst vlochten ze het beton, ze werkten
buiten.

het gereedschap dat hij nodig heeft.
Zijn tangen, yzerkraan, enz. hij moet natuurlijk
geen goede pak aan. Nee dat kan niet, hij doet
een oude broek aan als hij gaat werken.

hij werkt met ijzer.

ongeveer 2 cm dik soms nog dikker bijvoorbeeld
5 cm

Ans vader is ook betonvlochter, hij is bruis.
toch moet hij mee werken.

hij moet de tekeningen ook laten zien.

nog eens wat we daarover al eerder schreven).
Simulatiespelen kunnen bovendien een prima
eindevaluatie zijn. In ieder geval is het nodig aan
het eind van het project een avond voor alle ou-
ders te organiseren. Op die avond kunt u zelf in-
formatie verstrekken over het hoe en het waar-

om, de ouders die meegewerkt hebben moeten
dan een duidelijke inbreng hebben, de kinderen
kunnen een rondleiding langs hun tentoonstelling
houden en ze kunnen stencils uitdelen waarop de
verschillende groepsverwerkingen en verslagen
staan.

Misschien is het zelfs mogelijk samen met de ouders te besluiten hier nog eens een avond over te praten en samen een simulatiespel te spelen met hen over hun werk- of woonsituatie. Juist zo'n ouderavond — die dus in belangrijke mate verschilt van het traditionele vertellen hoe hoog of hoe laag de cijfers van Pietje en Marietje zijn — is uiteraard belangrijk om de ouders te motiveren zich ook met de inhoud van het onderwijs bezig te gaan houden. Vooral wanneer zij hun eigen situatie en die van de kinderen kunnen herkennen in het projekt.

5. De eindevaluatie

Onnodig te zeggen dat die zowel voor de leer-

kracht als de ouders en de kinderen noodzakelijk is. Fouten die gemaakt zijn moeten vastgelegd worden, voor als u nog eens een projekt opzet. Goede dingen trouwens eveneens. Probeer u het projekt na afloop eens in schema in te brengen, zodat u en de klas daarbij steun hebben als een volgend onderwerp aangepakt wordt. Want dat is natuurlijk belangrijk: het volgende projekt. De eindevaluatie kan er in belangrijke mate toe bijdragen dat er opnieuw motivatie ontstaat zich bezig te gaan houden met de inhoud van ons onderwijs, mee te helpen het verzwegen nieuws op te sporen en voor iedereen duidelijk te maken. Onderzoeken, allemaal; niet alleen de kinderen, maar ook de ouders en de leerkrachten. Steeds weer opnieuw!

BIJLAGE II

Jan Brands

ouders betrekken bij het onderwijs van hun kinderen

Ouderparticipatie, wat is dat?

De laatste jaren is er heel wat gedacht en geschreven over de noodzaak ouders direkter te betrekken bij het onderwijs van hun kinderen. „Ouderparticipatie” werd een veelgehoorde term. Wat bedoelt men daarmee?

In de meest ruime zin kan men onder ouderparticipatie elke wijze verstaan waarop ouders betrokken zijn bij het schoolgebeuren van hun kinderen. Men kan verschillende vormen van ouderparticipatie onderscheiden.

De meest beperkte vorm is dat ouders zich slechts thuis op de hoogte stellen van het schoolgebeuren van hun kind (1), zij kunnen ouderavonden bezoeken (2), ouders kunnen actief meewerken aan **door de school** opgezette activiteiten (3); en als een meer verregaande vorm kan men beschouwen het feit dat ouders actief meebeslissen in het beleid van de school en meewerken aan de uitvoering van dit beleid (4).

In de afgelopen jaren hebben nogal wat scholen geprobeerd ouders intensiever bij het onderwijs te betrekken dan in de eerste twee vormen van ouderparticipatie het geval is. Een van de redenen daarvan was dat de aandacht thuis voor wat er op school gebeurde niet altijd even groot was, en dat vaak — vooral ook in arbeidersbuurten — het bezoek aan ouderavonden onder de maat bleef. Dat maakte het nodig ouders op andere wijze voor het onderwijs van hun kinderen te interesseren.

Met als gevolg dat op verschillende scholen ouders nu meewerken aan het opzetten van een documentatie-centrum, aan het repareren van leer-

middelen, het verzorgen van de bloemen, het toezicht houden op de kinderen tijdens speelkwartier en middagpauze etc. Allemaal activiteiten die je zou kunnen rangschikken onder de bij 3 omschreven vorm van ouderparticipatie: het deelnemen aan de door de school opgezette activiteiten.

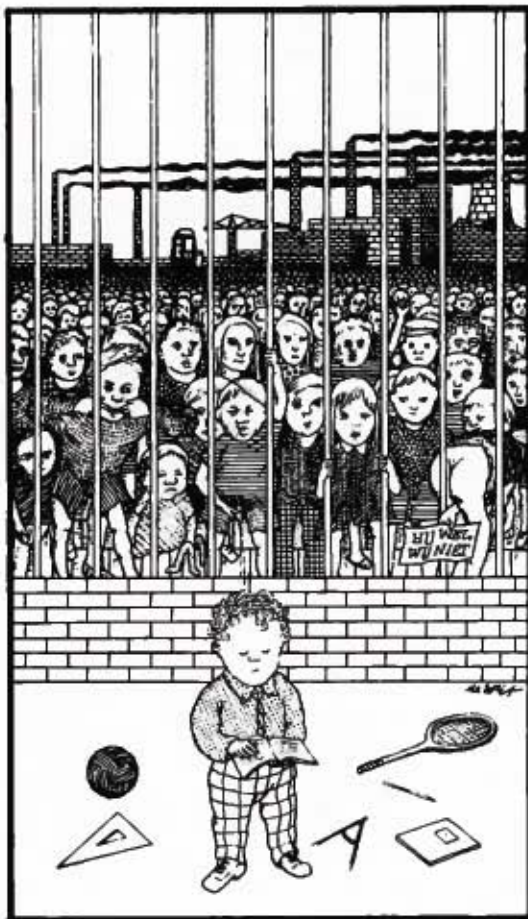
Waarom probeert men ouders bij de school te betrekken?

Om verschillende redenen wordt het betrekken van ouders bij het onderwijs van hun kinderen belangrijk gevonden. We zullen er enkele, die veel genoemd worden, weergeven.

1. Als op een school een kind moet leren lezen dan is het van het grootste belang te weten wie en wat dat kind is. Wat kent het al, waar heeft het belangstelling voor? Wat zijn zijn/haar sterke kanten, welke zijn zijn/haar zwakke kanten? Het leren op school moet aansluiten op de opvoeding thuis, wil dat leren succesvol zijn. Een nauw contact met de ouders is een van de middelen om deze informatie te verkrijgen. Ouders dienen als informatiebron over al deze zaken en het schoolteam kan in het onderwijs met de op deze wijze verkregen gegevens rekening houden.

2. De onderwijskansen van kinderen worden al in de eerste levensjaren bepaald. Niet in alle gezinnen en in alle milieus verloopt de opvoeding van de kinderen op dezelfde wijze. Sommige kinderen zijn al op vroege leeftijd vertrouwd met dingen als potlood en papier, agenda's, telefoon en met lezen en schrijven.

Zij kennen op het moment dat ze naar de kleuterschool gaan al heel veel begrippen (voorste, achterste, boven, onder) doordat hun ouders hun die hebben uitgelegd. Dat geeft de kinderen in het onderwijs een grote voorsprong.

„de school is niet voor ons soort mensen” — deze school niet. 20% van de kinderen die basisonderwijs genieten hebben de basisschool als eindschool, en van de kinderen die verder leren zal 28% voor het verstrijken van de leerplicht in het bedrijfsleven terecht komen. En dat zijn dan de kinderen van de 52% van de nederlandse bevolking die we aanduiden met de term „hand- en landarbeiders”.

Natuurlijk hangt de opvoeding in een gezin samen met de omstandigheden in dat gezin. Als moeder 's avonds kantoren schoonmaakt is het duidelijk dat ze weinig tijd heeft om dan nog eens voor te gaan zitten lezen. Als een gezin klein behuist is en vader ploegendienst heeft is het normaal dat de kinderen thuis vooral stil moeten zijn, geen wilde spelletjes mogen doen en dan maar de straat op gaan, waar vaak ook niet veel te beleven valt.

Toch probeert de school door een nauw contact met de ouders hen er van te doordringen dat door veel aandacht te hebben voor de kinderen, door met hen te spelen en daarbij veel dingen uit te leggen, die kinderen een betere start kunnen krijgen bij het leren op school.

3. Kinderen leren en onthouden datgene het best wat ze kunnen gebruiken, ook buiten de school.

De kinderen moeten met al die geleerde dingen iets in hun eigen omgeving kunnen doen, wil het voor hen zinvol zijn. Je kunt op school wel allerlei woorden en begrippen leren, maar als je die thuis of op straat nooit eens kunt gebruiken, nou dan ben je ze gauw vergeten. Vandaar dat bij de ouders sterk wordt benadrukt dat datgene wat op school gebeurt thuis **kan** en **moet** worden voortgezet. Soms wordt zelfs gesproken van een opheffing van de scheiding tussen opvoeding thuis en opvoeding op school.

Bekijkt men de bovengenoemde veel gehoorde redenen om ouders bij het onderwijs te betrekken, dan blijkt dat ze alle er op gericht zijn het schoolse leren zo goed mogelijk te laten verlopen. Ze zijn er op gericht zoveel mogelijk leerbelemmeringen, tegengekomen in situaties buiten de school (gezin/buurt) op te heffen. De ouders worden daarvoor ingeschakeld. De school en datgene wat er op school geleerd moet worden, staan centraal.

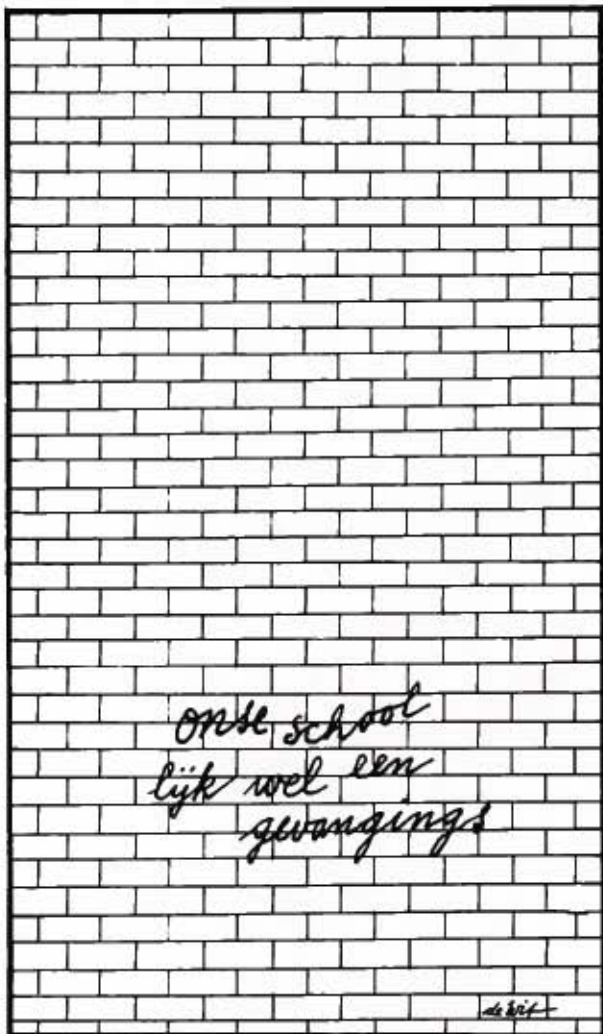
4. Dat wordt wat anders — maar helaas gebeurt dat zelden — als men ouders bij het schoolgebeuren wil betrekken vanuit de idee dat ook de ouders **verantwoordelijk** zijn voor hetgeen **op school** met hun kinderen gebeurt en dat zij het meeste recht hebben de onderwijssituatie op school mee te bepalen.

Dat betekent dat ouders moeten meepraten over hoe de opvoeding van kinderen op school moet zijn. En ook dat ouders moeten meebeslissen over de vraag wat er op school aan de orde moet komen; wat de inhoud van het onderwijs moet zijn en wat de kinderen moeten leren.

Dat laatste is een belangrijk punt.

Dat ouders gaan denken over wat zij vinden dat er op school aan de orde moet komen en dat ook naar voren brengen. Want juist op de inhoud van het school-onderwijs kan veel worden aanmerkt. En dat gebeurt langzamerhand ook wel. Allereerst kan worden gezegd dat veel van wat in het onderwijs aan de orde komt helemaal niet aansluit bij de ervaringen en de problemen van de kinderen. Je zou kunnen zeggen dat bijv. arbeiderskinderen vaak in een situatie komen die in de eerste VPRO-film in de Namens-serie **Mees-ter, mag het raam open?** werd getoond! Prachtige folders over de inrichting van droomhuizen worden in de brievenbus van veel te kleine binnenstadhuizen gestopt. Het leren op school gaat vaak over allerlei verre vreemde dingen (geschiedenis van koningshuizen, feeën en kabouters) maar niet over de eigen, vaak helemaal niet zo leuke situatie.

Moeders kunnen nog over die folders onder het koffiedrinken grapjes maken („Dat moeten ze nou net hier in de bus stoppen”) maar kinderen kunnen dat helemaal niet. Voor hen is het verplichte leerstof. Is het een wonder dat ze zich op school vaak helemaal niet gelukkig voelen?

En verder, wat leer je nou op school?

In gesprekken met werkende jongeren, over wat zij vinden van de scholen waarop ze zaten, blijkt, dat ze als een van de belangrijkste tekorten van de school zien, dat de school niet laat zien wat er in de maatschappij aan de hand is. School en maatschappij zijn twee gescheiden werelden, lijkt het wel. Enkele opmerkingen. Op school worden begrippen als „werken” en „beroep” veel mooier voorgesteld dan ze zijn. Het echte werken is dan vaak een hele teleurstelling. Je denkt dat je meubelmaker bent. Wat je mag doen is één bepaald spijltje vastzetten, dag in dag uit. De school moet wat dat betreft meer inzicht geven in werken in deze maatschappij.

In het eerste deel van deze brochure vindt u meer over de stelling, dat de school veel nieuws verzwijgt.

In bovengenoemde gesprekken met werkende jongeren blijkt ook, dat je op school weinig dingen in kunt brengen die jou zelf interesseren, waar je meer van wilt weten. De school gooit de leerlingen dood met „kennis”, maar zelf onderzoeken hoe datgene wat je bezighoudt in elkaar zit, is er niet bij. Dus meester, het raam moet open, de school moet naar buiten en de ervaringen van en vragen over „buiten” moeten naar

binnen.

Een actieve bemoeienis van ouders met het onderwijs zou, willen zij hun verantwoordelijkheid waarmaken, er niet alleen op gericht moeten zijn, om samen met de school zo goed mogelijke leeromstandigheden te maken. Zij zou ook duidelijk controle moeten uitoefenen op de **inhoud** van het onderwijs. Ouders zouden kunnen formuleren wat volgens hen onjuist was in hun eigen schooltijd, wat de school verkeerd doet, over welke dingen hun kinderen geïnformeerd moeten worden. In feite gebeurt dat nog heel weinig. En we moeten ons afvragen hoe dat komt.

Wat moet er gebeuren, wil ouderparticipatie van de grond komen?

Een werkgroep van het Instituut voor Onderwijskunde van de Universiteit te Groningen heeft in het schooljaar 1970-1971 het experiment met het betrekken van ouders bij het onderwijs op de Elbertsschool in Zwolle begeleid. Aan de hand van hun ervaringen kwamen zij o.a. tot de volgende voorwaarden, waaraan moet zijn voldaan wil ouderparticipatie een kans van slagen hebben. De Elbertsschool is een school waarop veel handarbeiderskinderen zitten. Ook het volgende gaat dan ook vooral over scholen in arbeiderswijken.

Wat betreft de leerkrachten van de school.

- Bij hen moet overeenstemming bestaan over het doel van het betrekken van de ouders bij het onderwijs. Ook moeten ze het eens zijn over de wijze waarop ze ouders in de school laten meewerken.

Als er binnen het schoolteam daarover geen overeenstemming is, is het moeilijk iets van de grond te krijgen.

- De leerkrachten moeten de ouders kapabel achten om het onderwijs aan hun kinderen mee te begeleiden. Dit veronderstelt een bereidheid tot het realiseren van de eigen deskundigheid.
- De school die in een handarbeidersbuurt wil uitgroeien tot een gemeenschapscentrum (waarin ouders, kinderen en onderwijzers gezamenlijk bepalen wat er moet gebeuren) heeft als voorwaarde nodig: een team van leerkrachten, dat inziet dat een school meer is dan een onderwijscentrum waarin geleerd moet worden en dat het een centrum is waarin de mensen ook met andere problemen terecht kunnen. Daarover straks meer.

Het zal duidelijk zijn dat op de meeste scholen in arbeidersbuurten niet aan bovenomschreven voorwaarden is voldaan. Vaak zien onderwijzers ouderaktivering vooral als middel om de eigen taak wat te verlichten en om de „image” van de school in de buurt wat te verbeteren (dus zuiver vanuit het onderwijs geredeneerd). Er is weinig vertrouwen in de mogelijke inbreng van de ouders. Men staat wat vreemd tegenover hen (veel leerkrachten wonen niet in de buurt waarin ze werken). Men is nogal eens bang, zo lezen we in een

artikel **Van de meester mag het raam weer even dicht** (Volkskrant, 27 januari 1973) „dat de ouders op de stoel van de onderwijzers gaan zitten“. Geen onderwijzer is aan zulke inspraak gewend, de natuurlijke reactie is een gevoel van bedreiging („ze moeten zich niet met mijn onderwijs gaan bemoeien“).

Men kan zich ook moeilijk inleven in hoe de ouders de school zien. Tijdens de opleiding heeft men weinig of geen informatie gehad over de school in de arbeiderswijk. Er is vanwege het vele werk, de grote klassen, weinig tijd zich te oriënteren in de literatuur, weinig tijd ook om deel te nemen aan wat zich in de buurt afspeelt om zodoende de problemen van de mensen te leren kennen. Daarbij komt nog dat men moet beantwoorden aan allerlei van hogerhand gestelde eisen inzake de inrichting van het onderwijs, zich moet oriënteren op allerlei van buitenaf aangedragen „vernieuwingen“ en een groot gebrek heeft aan goede leermiddelen (zie daarover ook

het bovengenoemde artikel in de Volkskrant). In zo'n geval valt het ook niet mee om wegen te gaan vinden om ouders de school binnen te halen.

Maar niet alleen bij leerkrachten maar ook bij de **ouders** liggen problemen. Zij begrijpen niet waarom zij zich nu opeens met het onderwijs moeten gaan bemoeien. Van onderwijs verwachten ze – gezien ook hun eigen ervaringen met dat onderwijs waarbij zij altijd in het verdomhoekje zaten – erg weinig. De onderwijzers zijn er toch om hun kinderen te leren? Nou, die zullen het wel weten. Wat moet je dan als ouder inbrengen. Bovendien hebben de ouders vaak wel andere problemen aan hun hoofd (slechte woningen, huurverhogingen die maar weer opgebracht moeten worden, sanering, kontinu-diensten, weinig speelgelegenheid voor de kinderen, weinig voorzieningen voor bejaarden en ga zo maar door). En daar moet allereerst wat aan gedaan worden.

*moeder snijdt de taart aan
drie ongelijke delen
en vraagt aan de kinderen
hoe ging het op school
jan haar oudste zoon zegt
ik had vandaag een negen
dus krijgt hij van moeder
het welverdiende loon*

*een groot stuk met veel slagroom
en minstens negen kersen
laagje pudding – een laagje jam
je deed je best op school
je hebt een goed stel hersens
hier is taart – vreet je maar klem*

*jan is ingenieur
en woont nu in een villa
met een grote tuin
met een vijver en terras
en in zijn garage
de auto groot en lila
hij denkt, 't is normaal
dat ik steeds de eerste was*

*een groot stuk met veel slagroom
en minstens negen kersen
laagje pudding – een laagje jam
je deed je best op school
je hebt een goed stel hersens
hier is taart – vreet je maar klem*

*dan vraagt moeder verder
aan pim die had een zeven
krijgt een stukkie kleiner
maar toch nog lekker groot
ineke en jopie
een 6 dat valt wat tegen
dus delen ze samen
de laatste kleine moot*

*frankie heeft een vier
die kan niet zo goed leren
dus voor hem wordt niets bewaard
hij weet het van te voren
als moeder taart gaat delen
geen goed punt – dan ook geen taart*

*frankie ging van school
waar was ie toen gebleven
omdat hij niet leren kon
ging hij naar de fabriek
krijgt een schamel loon
waar ie net van kan leven
met zijn vrouw en kinderen
maar ach hij moppert niet*

*soms droom ik er van
een groot stuk taart te krijgen
zoals vroeger broertje jan
maar ik had een vier
ik kan maar beter zwijgen
want ik weet toch nergens van*

Voorwaarden voor een blijvende betrokkenheid van de ouders.

In het voorgaande werd geschreven over problemen waarmee het streven naar ouderparticipatie te maken heeft. Die problemen betreffen zowel de leerkrachten als de ouders.

Om nog maar een stapje verder te gaan zullen we nu, gezien ook het bovenstaande, wat voorwaarden formuleren, waaraan naar onze mening moet zijn voldaan, wil een **blijvende** betrokkenheid van ouders van arbeiderskinderen voor het onderwijs worden bereikt.

1. Ouders moeten zien dat er op school dingen gebeuren die de kinderen leuk vinden. Zij moeten weten dat de „school” niet per se saai en vervelend hoeft te zijn. Daarbij moet duidelijk zijn dat er op school dingen aan de orde komen die betrekking hebben op konkrete en herkenbare problemen, waarmee mensen in de arbeidersklasse hebben te maken. Bijvoorbeeld over de woon- en werksituatie. Datgene wat hun kinderen op school leren, moet van betekenis zijn voor inzicht, voor oplossing van problemen. Met andere woorden: onderwijs dient in dienst te staan van de lokale gemeenschap en afgestemd op de problemen van die gemeenschap.

2. De positie van de school in de buurt moet veranderen. De school is er niet alleen voor het onderwijs van kinderen (waarin trouwens heel wat verbeteringen moeten worden aangebracht). Zij levert ook een bijdrage aan de oplossing van de meest dringende problemen van de mensen in de wijk (schoolproblemen zijn dat vaak niet). De school is ook informatiecentrum en vergaderruimte voor de volwassenen die voor de oplossing van hun problemen kennis willen verwerven en acties willen ondernemen.

In het licht van deze andere opvatting over wat de betekenis is van de school moet met de ouders over vernieuwing van het onderwijs worden gesproken. Wat moet er in het onderwijs aan de orde komen, welke bijdrage kunnen ouders daaraan leveren, hoe kan de aansluiting van opvoeding thuis en opvoeding op school worden verbeterd. Aan de hand van deze discussies, waarbij ook de kinderen worden betrokken, kunnen besluiten worden genomen over wat er op school gaat gebeuren.

Voordat aan bovenstaande voorwaarden is voldaan moet nog wel het een en ander veranderen. Wat kan nu worden gedaan om, uitgaande van de idee dat ouders mee verantwoordelijk zijn voor het onderwijs op school en dat door de inbreng van hen de scheiding tussen school en maatschappij wat kan worden opgeheven, ouders bij het onderwijs te betrekken? Daarvoor is natuurlijk geen recept te geven. De mogelijkheden en moeilijkheden zullen op elke school, in elke buurt,

weer anders zijn. De volgende twee voorbeelden zijn dan ook alleen maar voorbeelden. In het ene geval wordt vertrokken vanuit bepaalde veranderingen op school en wordt geprobeerd de ouders daarbij te betrekken. Dat veronderstelt in elk geval dat de ouders de school toch wel een beetje zien zitten.

In het andere geval gaan we ervan uit dat ouders helemaal niet zo in onderwijs en school geïnteresseerd zijn en dat ook niet zullen worden als niet eerst blijkt dat de school ook in **hen** geïnteresseerd is.

A. Een project dat start vanuit de school.

Allereerst worden — zo mogelijk in samenwerking met wijkwerkers — door leerkrachten gegevens verzameld over de samenstelling van de wijk, woonsituatie, beroepsamenstelling etc. Welke problemen spelen in de wijk, hoe is de positie van de school in de wijk? Welke groepen en instanties zijn in de wijk actief? Wat zijn de voorzieningen in de wijk waar door de school gebruik van zou kunnen worden gemaakt? Bijvoorbeeld: speeltuin, bibliotheek, clubhuis.

Dan wordt begonnen met een bepaald project met de kinderen. Bijvoorbeeld over de buurt. De ouders worden daarover geïnformeerd (evt. door een ouderavond). Ze zijn welkom om er op school over te praten. Aan de ouders wordt gevraagd of men op hen een beroep kan doen om het project beter te doen slagen.

Ze worden, mede aan de hand van dingen die de kinderen mee naar huis nemen, geïnformeerd over wat telkens gebeurt in het project. Er wordt aan de ouders (persoonlijk of via de kinderen) het verzoek gedaan om bepaalde materialen voor het onderwijs te vervaardigen of te repareren. Dit om te zorgen dat ze op school kunnen komen, in de avonden, overdag of eventueel in het weekend.

Voor de uitvoering van bepaalde, op de wijk gerichte aspecten van het project (waarbij kan worden aangesloten bij wat in de wijk gebeurt) wordt een beroep gedaan op medewerking van ouders en buurtgenoten: wijkuitstapjes, begeleiding, aan de kinderen vertellen over de buurt. Vervolgens wordt geprobeerd ideeën van ouders over wat in het onderwijs moet gebeuren te bespreken en met hun hulp te realiseren. Verder moet er aan worden gewerkt de school te maken tot een „open school” waar mensen uit de buurt met hun problemen en interesses terecht kunnen.

B. Allereerst aansluiten bij de problemen van de mensen in de buurt.

Een mogelijke strategie m.b.t. aktivering van ouders is allereerst aan te sluiten bij in de buurt aanwezige activiteiten om konkrete levensproblemen op te lossen (die betreffen bijv. bejaar-

De Haarlemse schoolpsycholoog Rudi Gerstel heeft een tijdlang een plan uitgewerkt, waarbij ouders op een bijzondere wijze bij het onderwijs werden betrokken. Het projekt heet „Leren in je eigen taal”. Uitgangspunt is dat het ontwikkelen van begrippen en de voor het benoemen van die begrippen vereiste taalvaardigheid het best kan worden bevorderd door aan te sluiten bij aan het kind bekende situaties uit zijn leefwereld.

Er zijn een groot aantal tekeningen gemaakt over typische buurtsituaties en taferelen, die voor het kind makkelijk te herkennen zijn. Daarover worden vragen gesteld en gesprekjes gevoerd.

Bij de samenstelling van de schetsen is gebruik gemaakt van adviezen van mensen uit de buurt. Ook van ouders en kinderen.

Op deze wijze zijn zij betrokken bij het samenstellen van het leermateriaal voor hun kinderen.

Het ligt in de bedoeling de kinderen niet slechts aan de hand van tekeningen te laten praten, maar ook om excursies in de wijk te gaan maken. Daarbij wordt informatie over de wijk verzameld en worden gesprekken met mensen in de wijk gevoerd over hun werk en hoe ze wonen.

Bij dergelijke uitstapjes kunnen ouders betrokken worden.

Ook komen mensen uit de buurt op school om met de kinderen te praten over hun leefsituatie.

denvoorzieningen, speelgelegenheden, werkgelegenheid, werkomstandigheden, woonsituatie, gezondheidszorg).

In het kader van die akties kunnen dan op zeker moment suggesties worden gedaan, of dat wat nu in de buurt aan de hand is niet konsekwenties moet hebben voor de inhoud van het onderwijs aan de kinderen die in die buurt wonen: over die akties vertellen, uitleggen waarom ze worden gevoerd, kinderen bejaarden laten helpen etc.

Met bepaalde eisen en vragen kan dan naar school worden gestapt. Ouders kunnen worden inge-

schakeld bij de oplossing van de vraag hoe die zaken in het onderwijs aan de orde kunnen komen (bijv. helpen bij het maken van materialen, met de kinderen praten over de eigen situatie). Voorwaarde is dan dat het onderwijzend personeel ofwel zich bij de akties heeft aangesloten ofwel open staat voor vragen om in het onderwijs aan de in de buurt aan de gang zijnde ontwikkelingen aandacht te besteden en die vragen aangrijpt om die vragen vorm te geven.

Hoe meer ramen de meester zodoende openzet, hoe beter.

BIJLAGE III

Comité „Handen af van Proloog” HANDEN AF VAN PROLOOG

De onbeheerste manier, waarop de fraktie van de Combinatie Christelijke Partijen (CCP) in de Eindhovense gemeenteraad het snoeimes heeft gehaald door de subsidie aan de toneelwerkgroep Proloog, heeft overal fel protest opgeroepen. Deze grote protestbeweging had als één van haar hoogtepunten een tweetal solidariteitsvoorstellingen van het spel **Breken en bouwen** in het Amsterdamse theater Mickery. In de discussies na de beide voorstellingen werd door het publiek als eis uitgesproken, dat er een landelijk comité moest komen, dat het protest tegen de politieke censuur in Eindhoven zou gaan bundelen en organiseren. Dat comité, dat ter plekke werd samengesteld uit onderwijzers, scholieren, studenten, vormingswerkers, toneelspelers en andere kunstenaars, presenteren zich nu aan u als het comité „**Handen af van Proloog**”.

Het comité stelt zich geheel op achter het werk van de toneelwerkgroep. In de eerste plaats omdat Proloog haar publiek dwingt actief te kijken naar en bezig te zijn met de maatschappelijke werkelijkheid om zich heen. Proloog haalt de da-

gelijke realiteit van de jongeren van 9 tot 19 jaar als onderwerp van theaterprodukties het toneel op: de werkomstandigheden, de school, het milieu waarin mensen (moeten) leven enz.

Uit de vele verschijnselen van onze maatschappelijke werkelijkheid wordt niet zomaar een willekeurige keuze gemaakt. De keuze van de onderwerpen gebeurt na een intensieve discussie met de jongeren en na lange bestudering van materiaal over dat onderwerp. Ook de produkties zelf worden telkens weer getoetst op hun duidelijkheid, helderheid en verstaanbaarheid, door ze in verschillende voorbereidingsfasen aan de jongeren te laten zien. Op een pedagogisch verantwoorde wijze worden zo de jongeren zelf actief betrokken bij het ontstaan van de toneelprodukties. Dat is de tweede reden waarom het comité Proloog zonder meer steunt.

In de derde plaats breekt Proloog totaal met de traditie van de kunstenaar als neutrale en objectieve toeschouwer van de werkelijkheid.

Neutraliteit en objectiviteit bestaan volgens Proloog niet in een maatschappij waar een kleine groep onderdrukkers profiteert van de vruchten van het werk van een grote groep onderdrukten.

Een maatschappij-bewuste groep kan niet anders doen dan kiezen, stelling nemen. En wel tégen de onderdrukkers en vóór de onderdrukten. Vanuit het ondubbelzinnig afwijzen van neutraliteit is deze eenzijdigheid een volstrekt juiste zaak. Tenslotte is de vierde reden waarom het comité zich onvoorwaardelijk stelt achter het werk van Proloog, het feit, dat de groep de kunst, het theater, haar oorspronkelijke taak teruggeeft: theater wordt weer de plek waar een maatschappelijke discussie plaatsvindt. Proloog sleept het toneel dan ook uit de elitaire kunsttempels, waar de noodgedwongen eerbiedwaardige stilte zelfs geen discussie toelaat, of maakt van die theatergebouwen plaatsen waar weer gediskussieerd wordt, zoals nu. Proloog brengt het theater ook waar het moet zijn: onder de mensen in de scholen, in de vormingsinstituten, in de buurthuizen, in de akademies.

Door al deze zaken heeft Proloog een duidelijke werking in het onderwijs. Daar gaat het er immers niet om de maatschappelijke samenhang van de dingen te leren ontdekken en in een actieve praktijk te leren hanteren. In het onderwijs stapelt men veelweterij op elkaar zonder dat men zich afvraagt of dat iets te maken heeft met de werk- en leefwereld van de jongeren. Proloog maakt de noodzaak duidelijk van de school als „schoolinstituut”: onderzoek naar maatschappelijke onrechtvaardigheid verbinden met actief werken aan maatschappijverandering. De grote aandacht die de groep besteedt aan de begeleiding van haar produkties in de schoolklassen en de vormingsinstituten heeft een onmiskenbare werking naar het onderwijskader toe. Proloog ijvert voor een school, waar **echt** maatschappelijk inzicht wordt waargemaakt.

Het is waarschijnlijk om al dié redenen dat Proloog gevaarlijk wordt. Het enige middel dat politici dan nog ter beschikking staat is het dichtdraaien van de subsidiekraan. Dat is in Eindhoven gebeurd. Het comité „**Handen af van Proloog**” wil de da-

mes en heren van de gemeenteraad (in het bijzonder die van de CCP-fractie) echter wijzen op een grof misverstand. Zij kunnen en mógen die subsidiekraan helemaal niet dichtdraaien. Subsidie is namelijk geen **gunst** maar een **recht** van groepen die zich in hun werk in dienst stellen van de ar-

beidende bevolking. Het publiek van Proloog moet zelf bepalen of Proloog wel of niet de subsidie moet houden.

De subsidiegelden zijn immers de gelden van de gemeenschap. Het spreekwoord „Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt“ klopt uitstekend; alleen niet zoals de dames en heren politici het NU bedoelen; Proloog eet het brood van de arbeidende bevolking (de belastinggelden) en spreekt ook haar woord. Proloog zal er zeker niet toe overgaan het woord van de subsidieverstrekkende instanties te gaan spreken.

Wij van het comité beschouwen de gebeurtenissen in Eindhoven als een landelijk voorbeeld hoe

op dit moment groepen met die politiserende werking als Proloog worden uitgerangeerd. Het comité vindt dat ook bewezen door de overwelldigende adhesie die overal is losgebarsten. Het waarschuwt de leden van de Eindhovense gemeentefractie van de CCP, dat die adhesie eerder toe dan af zal nemen. Landelijk massale politieke druk en pressie uit de publieksgroepen waarvoor Proloog speelt, zal uiteindelijk ook de Eindhovense Christelijke politici duidelijk moeten maken, dat Proloog — **zoals het NU werkt** — moet blijven.

Korrespondentieadres: W. Notenboom, Teneerstraat 8, Amsterdam.

Of: Proloog, Willemstraat 72, Eindhoven.

BIJLAGE IV

Nog een beetje literatuur.

We zien uw gezichten al betrekken: literatuur, die bestudeerd moet worden. Tijd is geld. En u heeft al zo weinig tijd. . . .

Allemaal waar; maar we willen — vóór we deze omvangrijke map afsluiten — toch nog even met

één van onze wensen t.a.v. u voor de draad komen:

als u het gezegde in deze map kunt volgen, als u het er mee eens bent, als u een heel eind met ons mee kunt gaan, als u, kortom op dezelfde golf-lengte zit als wij denken te zitten, dan zult u zich een beetje willen verdiepen in het „waarom“.

In wat we in het eerste deel van de brochure hebben beschreven dus.

Daar staan wel een aantal dingen, maar nog lang niet alles.

Nu willen wij u wat eenvoudige en wat minder eenvoudige zaken opgeven, die u eens kunt lezen, op één van die regenachtige woensdagmiddagen die een onderwijzersbestaan rijk is.

Daar gaan we weer.

Jan Brands, **Onderwijsvernieuwing aan de basis – kan dat zomaar?**

Nee, dat kan niet zomaar. Wat er voor nodig is beschrijft hij in het tijdschrift. Vernieuwing van opvoeding en onderwijs, november 1972. (Besteladres: Muusses, Purmerend - Postbus 13.)

Binnenkort verschijnt er een map bij de Documentatie- en informatiecentrale (DIC) in Amersfoort, onder de titel MEESTER MAG DE SCHOOL OPEN, artikelen over onderwijsvernieuwing. In maart of april bestellen maar: tel. 03490-17658.

Bij diezelfde klub is trouwens een interessant „Witboek” verschenen over leermiddelen en hoe die gemaakt en verspreid worden.

In mei/juni verschijnt bij Van Gennep, Amsterdam (020-247033) een boek, getiteld **De school in het kapitalisme** met binnenlandse en buitenlandse artikelen over de ontwikkelingen in het

onderwijs. Voorzien van een stevig nawoord over de Nederlandse situatie.

Denkt u nog even om het goede boekje **Die rotschool van u**; teksten van de kinderen van Barbiani, met nawoorden van Sibe Soutendijk, Oscar de Wit en Co van Calcar.

Verschenen bij Bruna.

Over leermiddelen en de inhoud van de schoolboekjes (over het verzwegen nieuws in de school dus) is veel geschreven. In het basisonderwijsnummer van **Derhalve** (bestellen: Lekkerbeetjelaan 8, Vught) staat er een groot stuk over in; ook in de al eerder genoemde leermiddelenmap van DIC komen stukken voor over dit onderwerp. Bestelt u verder nog even bij het SOF het kleine boekje **Hoe krities zijn onze geschiedenisboeken?** (Ooysebandijk 16, Ooy bij Nijmegen). Misschien hebben ze bij de Utrechtse Studenten Federatie (USF, Wilhelminapark 23, Utrecht) nog een exemplaatje van de uitstekende brochure over het geschiedenisonderwijs in het voortgezet onderwijs **Een discussie zonder einder** van Bernt Feis.

Verder in Vernieuwing van opvoeding en onderwijs, december 1972, het stuk: **Maatschappijleer als preventief politiewerk.**

En daar laten we het voorlopig bij.